

**GELENEKSEL TÜRK KÜLTÜR VE
İNANÇ SİSTEMİNDE YER ALAN FANTASTİK
FİGÜRLERİN ÇAĞDAŞ TÜRK SANATINA
YANSIMASI**

Yağmur TOPAL

**Yüksek Lisans Tezi
Sanat Kuramı ve Eleştiri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Yunus BERKLİ**

2021

(Her hakkı saklıdır.)

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
SANAT KURAMI VE ELEŞTİRİ ANA BİLİM DALI

**GELENEKSEL TÜRK KÜLTÜR VE İNANÇ SİSTEMİNDE YER ALAN FANTASTİK
FİĞÜRLERİN ÇAĞDAŞ TÜRK SANATINA YANSIMASI**

(The Reflection of Fantastic Figures in The Traditional Turkish Culture and Belief System on
Contemporary Turkish art)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yağmur TOPAL

Danışman: Prof. Dr. Yunus BERKLİ

Erzurum
Ağustos – 2021

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Fine Arts

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Geleneksel Türk Kültür ve İnanç Sisteminde Yer Alan Fantastik Figürlerin Çağdaş Türk Sanatına Yansıması ” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

22 / 06 / 2021

Yağmur TOPAL

Aslı ıslak imzalıdır

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun / ... / tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun / ... / tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Fine Arts

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Yağmur TOPAL tarafından hazırlanan “Geleneksel Türk Kültür ve İnanç Sisteminde Yer Alan Fantastik Figürlerin Çağdaş Türk Sanatına Yansıması ” başlıklı çalışması 22/06/2021 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel Eğitim Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:	Prof. Dr. Yunus BERKLİ Atatürk Üniversitesi	Aslı ıslak imzalıdır
Danışman:	Prof. Dr. Yunus BERKLİ Atatürk Üniversitesi	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi:	Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ Erzurum Teknik Üniversitesi	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi:	Doç. Dr. Gülten GÜLTEPE Atatürk Üniversitesi	Aslı ıslak imzalıdır

Enstitü Yönetim Kurulunun
.../.../... tarih ve
sayılı kararı.

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet Selim DOĞAN

Aslı ıslak imzalıdır

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

“Geleneksel Türk Kültür ve İnanç Sisteminde Yer Alan Fantastik Figürlerin Çağdaş Türk Sanatına Yansıması” isimli çalışmamızın birinci bölümünde Türklerin geçmiş dönemlerdeki inanç türleri ele alınmıştır. İkinci bölümde; mit, mitoloji, kozmos, kozmogoni, kozmoloji, fantastik, şaman, Şamanizm, Türk Mitolojisi ve Özellikleri, Türk Mitolojisinin yaşandığı coğrafya hakkında genel bilgilere yer verilmiştir.

Türk İnanç sistemi ve Türk Mitolojisindeki fantastik figürlerin illüstrasyonları ve fantastik figürlerin yer aldığı efsanelerin örneklendirildiği üçüncü bölümde literatür taraması yapılmıştır. Edinilen bilgiler ışığında figürlerin karakteristik özellikleri doğrultusunda illüstrasyon uygulaması gerçekleştirilmiş ve tespit edilen en yaygın efsaneler vurgulanmıştır.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde Türk kültür ve medeniyetine mal olmuş en yaygın figürlerin tahlil edilip gelişim sürecinin işlendiği eserler ele alınmıştır. Literatür taraması yapılarak incelenmesi mümkün olan eserler imkanlar dahilinde yerinde incelenmiş, saha çalışmasından elde edilen malzemeler paylaşılmaya çalışılmıştır.

Tezimizin diğer bölümlerinde tespit edilen bulgular son bölümümüz olan beşinci bölümde toplu olarak değerlendirilmiş çalışmamızda yararlandığımız yazılı kaynakların yer aldığı “Bibliyografya” sunulmuştur.

Çalışmamın her aşamasında desteklerini esirgemeyen akademik birikimi ile yolumu aydınlatan, değerli danışmanım, Prof. Dr. Yunus BERKLİ’ ye tüm kalbimle teşekkür ediyorum. Göstermiş oldukları ilgi, sabır ve desteklerinden ötürü sevgili eşim Ahmet TOPAL diğer yarım Nur TOPALOĞLU ve aileme çok teşekkür ediyorum.

Yağmur TOPAL

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GELENEKSEL TÜRK KÜLTÜR VE İNANÇ SİSTEMİNDE YER ALAN FANTASTİK FİGÜRLERİN ÇAĞDAŞ TÜRK SANATINA YANSIMASI

Yağmur TOPAL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yunus BERKLİ

2021, 187 Sayfa

Türk Mitolojisindeki fantastik figürlerin kökleri Türk Sanatının başlangıç noktası olan medeniyetler beşiği Orta Asya'ya dayanmaktadır. Değişim ve gelişim içerisinde, özgünlüğünü bozmadan günümüze kadar gelmeyi başaran ve Türk inanç sisteminin yansıması olan fantastik figürler Türk sanatında oldukça geniş kullanım alanına sahiptir. Bu özellikleri bakımından fantastik figürler arasında yaratma ilhamını veren Ak Ana, tabiatın ve tüm canlı varlıkların koruyucusu Umay Ana, bereket ve kuvvet sembolü ile ejder, İslami önemi dolayısıyla Burak ile özdeşleştirilen Tul-par, Allah'ın tecellisinin yansıması olan Anka, kılavuzumuz olan bozkurt ve ilginç fiziki özellikleri bakımından Tepegöz dikkat çekmektedir. Bu fantastik figürler En başta Mimari yapılar olmak üzere süsleme, koruma, bereket unsuru olarak sanatın her alanında çeşitli sembolik özelliklerle karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fantastik, Kültür, Çağdaş Türk Sanatı, Yansıma

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE REFLECTION OF FANTASTIC FIGURES IN THE TRADITIONAL TURKISH CULTURE AND BELIEF SYSTEM ON CONTEMPORARY TURKISH ART

Yağmur TOPAL

Advisor: Prof. Dr. Yunus BERKLİ

2021, 187 Pages

The roots of the fantastic figures in Turkish Mythology are based on Central Asia, the cradle of civilizations, which is the starting point of Turkish Art. Fantastic figures, which are the reflection of the Turkish belief system and have managed to survive until today without spoiling their originality in change and development, have a wide area of use in Turkish art. In terms of these features, Ak Ana, who inspired creation among fantastic figures, Umay Ana, the protector of nature and all living beings, dragon with the symbol of fertility and strength, Tulpâr identified with Burak due to its Islamic importance, Anka, which is the reflection of the manifestation of Allah, our guide Bozkurt and Tepegöz draws attention with its interesting physical features. These fantastic figures appear with various symbolic features in every field of art as an element of decoration, protection and fertility, especially architectural structures.

Keywords: Fantastic, Culture, Contemporary Turkish Art, Reflection

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	i
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xviii
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
Giriş	1
İKİNCİ BÖLÜM	7
Kavramlar	7
Mit.....	7
Mitoloji.....	9
Kozmos	10
Kozmogoni.....	11
Kozmoloji.....	12
Fantastik	13
Şaman.....	14
Şamanizm.....	19
Türk Mitolojisi ve Özellikleri	20
Türk Mitolojisinde Olayların Yaşandığı Coğrafya	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	25
Türk Mitolojisindeki Fantastik Figürler ve Yer Aldığı Efsaneler	25
Umay Ana	26
Manas Destanı.....	26
Ural-Batır (Başkurt) Destanı	27
Umay-Ana Pınar Efsanesi	28
Ana Hıta Efsanesi.....	28
Kazakların Umay Ana Efsanesi	28
Zümrüdüanka	29
Kaf Dağı ve Anka Efsanesi	30
Bebek Zal ve Simurg.....	30

Manas Destanı Zümrüdüanka	31
Kanatlı At (Tulpar).....	33
Ural Batır Destanı (Ak buzat)	33
Manas Destanı (Gök Kır Tay).....	35
Manas Destanı (Kanatlı At)	35
Ejderha	36
Oğuz Kağan Destanı	36
Salur Kazan ve Yedi Başlı Ejderha.....	37
Anadolu Efsanelerinde Geçen Taş Olan Ejderha.....	38
Ejderha Taşı	38
Doğu Anadolu Ejderha Efsanesi	38
Erzurum Sultan Sekisi Ejder Efsanesi	39
Ak Ana	40
Kurt	42
Oğuz Kağan Destanı	42
Göktürklerin Türeyiş Efsanesi	43
Kaoçilerin Kurttan Türeyişi	43
Manas ve Kurt Efsanesi	44
Tepegöz.....	45
Basat'ın Tepegözü Öldürmesi.....	45
Gagauz Türkleri Tepegöz Efsanesi	46
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	48
Türk Kültür ve İnanç Sisteminde Yer Alan Fantastik Figürlerin Türk Sanatına	
Yansıması.....	48
Umay-Ana.....	48
Umay-Ana ile Şahmeran'ın Benzer Yönleri ve Koruyucu Etkileri	56
Anadolu'da Anlatılan Çeşitli Şahmeran Efsaneleri	59
Şahmeran ve Camasb Efsanesi.	59
Şahmeran ve Lokman Hekim Efsanesi.	60
Mardin'de Anlatılan Şahmeran Efsanesi.	60
Zümrüdüanka (Simurg).....	61
Kanatlı At (Tulpar).....	80
Ejderha (Evren, Büke).....	93
Ak-Ana.....	115
Kurt	121

Tepegöz	138
BEŞİNCİ BÖLÜM	151
Sonuç	151
KAYNAKLAR.....	154
ÖZGEÇMİŞ.....	167

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.	<i>Evrenin Oluşumunu Gösteren Disk (Gültepe, 2013).....</i>	10
Şekil 2.	<i>Dört Yön Melekleri, Takım Yıldızları, Gezegenleri Gösteren Evren Haritası Tamgalar (Bilgili,2014).....</i>	11
Şekil 3.	<i>Zübdetü ’t- Tevarih, CBL414 Evren Haritaları: Minyatürlerle Osmanlı- İslam Mitologyası (And, 2020)</i>	11
Şekil 4.	<i>Zübdetü ’t- Tevarih, TSM H.1321 Evren Haritaları: Minyatürlerle Osmanlı- İslam Mitologyası (And, 2020)</i>	11
Şekil 5.	<i>XIX. Yüzyıl Sibiry Şaman Elbisesi. Petersburg Etnografya Müzesi (Çoruhlu, 2002).....</i>	16
Şekil 6.	<i>Yakut Şaman Başlığı (Bayat,2019a).....</i>	16
Şekil 7.	<i>Tuva Şaman Başlığı-Kuş Pörük (Bayat, 2019a).....</i>	16
Şekil 8.	<i>Yakut Şaman Kostümü Ön ve Arka (Aleksseev) (Bayat, 2019a)</i>	17
Şekil 9.	<i>Altay Şamanlarının Davulu -Tüngür (Bayat, 2019a)</i>	17
Şekil 10.	<i>Tubalar Şaman Davulu İç-Dış (Aleksseev) (Bayat, 2019a)</i>	18
Şekil 11.	<i>Şor- Kadın Şaman (Dünya Görüşünü Yansıtan Davul) (Bayat,2019a)</i>	18
Şekil 12.	<i>Altay – Türk Davul Sembolleri (Bayat, 2019a)</i>	18
Şekil 13.	<i>Türklerin Ana Yurdu (İslamiyet Öncesi Türk Devletleri, 2018).....</i>	24
Şekil 14.	<i>Umay-Ana İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)</i>	25
Şekil 15.	<i>Zümrüdüanka- İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021).....</i>	29
Şekil 16.	<i>Kanatlı At İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)</i>	32
Şekil 17.	<i>Ejder (Evren) İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)</i>	36
Şekil 18.	<i>Ak-Ana İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021).....</i>	39
Şekil 19.	<i>Kurt İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)</i>	41
Şekil 20.	<i>Tepegöz İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)</i>	45
Şekil 21.	<i>Üç Dilimli Tacı ve And Kadehi ile Umay-Ana (Bilgili, 2014)</i>	48
Şekil 22.	<i>Nazarlık Olarak Kullanılan, Keçeden Yapılmış Umay Tasviri (Çoruhlu, 2002)</i>	49
Şekil 23.	<i>Taş Üzerine Umay Tasviri, Taraz (Cambul) Kastayev Devlet Sanatlar Müzesi (Çoruhlu, 2002)</i>	49
Şekil 24.	<i>Ay Tilgeni Tutan Bağdaş Kuran Umay Artuklu Parası (Bilgili,2014)</i>	50
Şekil 25.	<i>“Umay Bey” Tasviri (Bilgili, 2014)</i>	50
Şekil 26.	<i>Umay-Ana ve Ant Şarabı İçen ve Ant Kadehi Tutan Alp (Bilgili, 2014)</i>	51
Şekil 27.	<i>Üç Dilimli Tacı ve Kanatlı Kuş Formunda Umay-Ana (Bilgili,2014)</i>	52

Şekil 28. <i>Hamsa Adı Verilen El Sembolü (Bilgili,2014)</i>	53
Şekil 29. <i>Moğol Lekesi veya Umay Ana'nın El İzi -Yeni Doğan Lekesi, (Bilgili, 2014)</i>	54
Şekil 30. <i>XIII. Yüzyıl Selçuklu "Hüma Kuşu" (Bilgili, 2014)</i>	55
Şekil 31. <i>Elinde 'Ant Kadehi 'ile Umay-Ana (Bilgili, 2014)</i>	55
Şekil 32. <i>XIV. Yüzyıl Memlûklü İkonu -Türk Usulü Oturuş, Üç Dilimli Tacı ve Elinde Tuttuğu Balıklar İle Umay-Ana İkonografisi (Bilgili, 2014)</i>	56
Şekil 33. <i>Umay Ana – Ahşap (Türkçe Tarih, t.y.)</i>	56
Şekil 34. <i>Mardin-Şahmeran Bakır Pano (Topal, 2020)</i>	57
Şekil 35. <i>Şahmeran El Boyaması Bez Çanta (Hanimisi, t.y.)</i>	58
Şekil 36. <i>Şahmeran Tablosunu Temizlerken Ona Dua Eden Kadın, (Sökmen & Balkanal, 2018)</i>	59
Şekil 37. <i>Simurg Acâbü-l Mahlukat BL. Or 7315 (And, 2020)</i>	62
Şekil 38. <i>Simurg Küllerinden Yeni Doğmak Üzere BL. Harleian 5500 (And, 2020)</i>	62
Şekil 39. <i>Bukrat'ın- Hipokrat Simurg'a Binip İlaç Almak İçin Kaf Dağı'na Gitmesi Falnâme, T.S.M. H 1703) (And, 2020)</i>	63
Şekil 40. <i>Hz. Davut ve Hz. Süleyman, İki Melek ve Uçan İki Simurg, (Zebdetü' t- Tevarih, TSM H.1321) (And, 2020)</i>	64
Şekil 41. <i>Hâfız-ı Şîrâzî Divanında Bir Fili Gagasıyla Kapan Anka Tasviri (Erdem, 1991b)</i> .	65
Şekil 42. <i>Yavuz Sultan Selim Uçurtma Şenliği (Ayyıldız, 2020)</i>	66
Şekil 43. <i>Hz. Hamza'nın Simurg Kuşuyla Kaf Dağına Uçması, Nakkaş Osman, 1582- Hamza name- T.S.M (Mahir,2012)</i>	66
Şekil 44. <i>Hz. Süleyman ve Belkıs, Kalender Paşa (Falname, TSM H. 1703) (And, 2020)</i>	67
Şekil 45. <i>Sam, oğlu Zal'ı Simurg'un Yuvasında Tanır. 1430-1450 (Krallar Kitabı) Semerkand Firdevs-i Şehnâme / Kâğıt Üzerine Mürekkep, Opak Sulu Boya ve Altın 10 x 7 5/8 inç (25,40 x 19,37 cm), (Los Angeles County Museum of Art, Firdevsi- Şehnâme, 1973)</i>	67
Şekil 46. <i>Simurg'un Zal'ı Aşağıda Hayretle Kollarını Kaldırmış Olan Babası Sam'a Getirmesi (Şehnâme, T.S.M. H 1490) (And, 2020)</i>	68
Şekil 47. <i>Hz. Süleyman-Simurg (Zübdetü't- Tevarih, CBL414) (And, 2020)</i>	68
Şekil 48. <i>Sîmurg, Zâl'i babası Sâm'a geri götürüyor. (1440) Cenevre (Krallar Kitabı) Firdevsi Şehnâme Sanat ve Tarih Müzesi / Kâğıt Üzerine Siyah Mürekkep, Guaj ve Altın (Flickr, 2014)</i>	69
Şekil 49. <i>Hz. Hanzale bin Safvan ve Renkli Tüyleriyle Duran Simurg (Zübdetü't- Tevarih, TİEM 1973) (And, 2020)</i>	69

Şekil 50. <i>H. Lut- Simurg Sodom'un Yıkılışını Seyrediyor. (Zübdetü't- Tevarih, TSM H. 1321) (And, 2020).....</i>	70
Şekil 51. <i>Bebek Zal'ın Simurg Tarafından Görülmesi 1525-Abdul Aziz Iran, Tabriz, Safavid (And, 2020).....</i>	70
Şekil 52. <i>Süleyman Tahtında, Nişaburi, Kısas-ı Enbiyâ, 1574-76, TSMK H. 1227 138a. (Onurel, 2014).....</i>	71
Şekil 53. <i>Uygur Duvar Resmi İnsan Kaçıran Garuda (Simurg)</i>	71
Şekil 54. <i>Özbekistan-Buhara Nadir Divan Medresesi Taç Kapısı-Anka (Yüçetürk, 2016).....</i>	72
Şekil 55. <i>Özbekistan-Buhara Nadir Divan Medresesi Taç Kapısı-Ayrıntı (Kutlu, t.y.)</i>	72
Şekil 56. <i>XVI. Yüzyıl Topkapı Sarayı Ejder Motifi (Eriş, 2020).....</i>	73
Şekil 57. <i>XVI. Yüzyıl Topkapı Sarayı Anka Motifi (Eriş, 2020)</i>	73
Şekil 58. <i>Topkapı Sarayı Restorasyon Çalışması (Eriş, 2020)</i>	74
Şekil 59. <i>Kanûnî Sultan Süleyman'ın Yatağanındaki Süslemelerden Bir Anka Motifi (TSM, Envanter nr. 2/3776) (Erdem, 1991a)</i>	74
Şekil 60. <i>Buda Kalesinde Tuğrul (Anka) Kuşu-Macaristan (Türkçenin Tarihi, 2018)</i>	75
Şekil 61. <i>Macaristan –Tuğrul kuşu heykeli (Tuğrul, 2006).....</i>	75
Şekil 62. <i>Tuğrul Kuşu (Tuğrul Kuşu Efsanesi, 2018).....</i>	76
Şekil 63. <i>Türk Selçuklu Seramik Tabak. XII-XIII. Yüzyıl Simurg (Bilgili, t.y.- c).....</i>	77
Şekil 64. <i>Berlin İslam Sanatı Müzesi Koleksiyonundaki “Ejder ve Zümrüdüanka Kuşu” (Tumblr, 2019).....</i>	77
Şekil 65. <i>XVI. Yüzyıl Anadolu Halısı Sekizgen Göllerin İçinde Zümrüdüanka (Aksoy, 2018).....</i>	78
Şekil 66. <i>Türk Halı Motiflerinde Zümrüdüanka (MEGEP, 2009).....</i>	78
Şekil 67. <i>Zümrüdüanka ve Ejder figürü (MEGEP,2009)</i>	78
Şekil 68. <i>Bergama Halısı Vakıflar Halı Müzesi (Aksoy, 2018).....</i>	78
Şekil 69. <i>Kudret Halısı Simurg (Arkeoloji Dünyası,2020)</i>	79
Şekil 70. <i>Ateşte Doğuş: Simurg (Ak, 2014)</i>	79
Şekil 71. <i>Zümrüdüanka Bronz (Germener, 2015)</i>	80
Şekil 72. <i>Mermer Güneş Saati İçerisinde Küllerinden Doğan Zümrüdüanka (Denge, 2020)</i>	80
Şekil 73. <i>Göktürk Parası M.S. VI-VII.Yüzyıl (Bilgili, t.y.- f)</i>	81
Şekil 74. <i>Selçuklu Parası-At (Bayraktar,2013a)</i>	81
Şekil 75. <i>Kuyruğu Düğümlü At (Yiğit, 2019)</i>	82
Şekil 76. <i>Altın Kemer Tokası (Yiğit,2019)</i>	82
Şekil 77. <i>XII-XIII. Yüzyıl At Sirtında Şahini ile Avlanan Türk- Kâse (Kesik,t.y.)</i>	83
Şekil 78. <i>Kubadabad Sarayı Atlı Avcı Figürlü Pano (Acioğlu,2014)</i>	83

Şekil 79. <i>Pazırık Kurganları At Maskesi Koşum Takımları (Türklerde At Kurban Etme Geleneği, 2016)</i>	84
Şekil 80. <i>At Mezarları- Kurban Geleneği (Türklerde At Kurban Etme Geleneği, 2016)</i>	84
Şekil 81. <i>İskitler- VI. Yüzyıl Kanatlı Gök-At (Bayraktar, 2013b)</i>	85
Şekil 82. <i>VI. Yüzyıl Hun Kağanı Başlığı Üzerinde Kanatlı Boynuzlu At İkonografisi (Bilgili,2014)</i>	85
Şekil 83. <i>"Altın Elbiseli Adam" ın başlığında iki adet Tulpar figürü bulunmaktadır. Kazakistan-Almatı, Esik Kurganı, M.Ö. V. Yüzyıl (Erbek, 2015)</i>	85
Şekil 84. <i>XIII. Yüzyılda Selçuklu Rölyef Ahşap Pano Kanatlı At-Ejder (Bilgili, 2014)</i>	86
Şekil 85. <i>Etrüsk, Türk Tarzı Kuyruğu Düğümlü Türk Mitolojisi ve Destanlarında Yer Alan Kanatlı At (Yiğit, 2019)</i>	86
Şekil 86. <i>Kazakistan- Saka Türk keçesi örneği -Tul-Par (Kanatlı At) (Özkartal, 2015)</i>	87
Şekil 87. <i>Doğu Türkistan Kanatlı Ejder Atı VI -VIII. Yüzyıl (Çoruhlu, 2014)</i>	87
Şekil 88. <i>At Kurban Etme Geleneği (Türklerde At Kurban Etme Geleneği, 2016)</i>	87
Şekil 89. <i>Sırıklara At geçirme Geleneği (Türklerde At Kurban Etme Geleneği, 2016)</i>	88
Şekil 90. <i>Kazakistan Devlet Arması Tulpar figürü (Erbek, 2015)</i>	88
Şekil 91. <i>Moğolistan Devlet Arması (Çakmak, 2018)</i>	89
Şekil 92. <i>XIV-XV. Yüzyıl Memlûklü Kumaş Parçası Kanatlı At-Ejder İkonografisi (Bilgili, 2014)</i>	89
Şekil 93. <i>At Sogd- Kumaş Üstünde Kanatlı At İkonografisi (Bayraktar, 2013a)</i>	90
Şekil 94. <i>Miraç Sahnesi, Siyer-i Nebi, İstanbul, Osmanlı Dönemi (Pomegra, 2017)</i>	90
Şekil 95. <i>Uygur Minyatürü Kutlu Gök Geyik veya Burak (Bilgili, 2014)</i>	91
Şekil 96. <i>Miraç; Hz. Muhammed Mistik At "Burak" Üzerinde (Minyatür Sanatı, 2016)</i>	91
Şekil 97. <i>Türk Selçuklu Vazo. XII-XIII. Yüzyıl Elinde Boğa Başlı Çevgan Tutan Polo Oyuncusu (Bilgili, 2020a)</i>	92
Şekil 98. <i>VII. Yüzyıl Bezeklik Mağarası Alaca At (Çoruhlu, 2014)</i>	92
Şekil 99. <i>XII. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Çini Tabak Üzerindeki Alacalı Uçan At, Tulpar (Özkartal, 2015)</i>	93
Şekil 100. <i>Kanatlı At (Esin, t.y.)</i>	93
Şekil 101. <i>Yedi Başlı Ejderha Acaibü'l Mahlûkat, BL Add. 7874) (And, 2020)</i>	94
Şekil 102. <i>"Uygurlar Bezeklik" Mağarasından Çıkan Kanatlı Ejder İkonografisi (Bilgili, 2014)</i>	94
Şekil 103. <i>"Uygurlar Bezeklik"(ayrıntı) Mağarasından Çıkan Kanatlı Ejder İkonografisi (Bilgili, 2014)</i>	94
Şekil 104. <i>Artuklu Parası Ejderhaya Binmiş Şaman Figürü (Bilgili, 2014)</i>	95

Şekil 105. <i>Erzurum Emir Saltuk Kümbeti Niş İçinde Birbirine Dolanmış Ejder Figürü</i> (Topal, 2018)	95
Şekil 106. <i>Ejder Figürü (Kars'a git, 2018)</i>	96
Şekil 107. <i>Taşa Oyulmuş Ejder Başları-Konya İnce Minareli Medrese (Topal, 2019)</i>	96
Şekil 108. <i>Kars-Ani Burçlarında Ejder İkonografisi (Çoruhlu, 2014)</i>	97
Şekil 109. <i>Çankırı Darüşşifası Ejderleri (Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürü, 2019)</i> ..	97
Şekil 110. <i>XII-XIII. Yüzyıl Selçuklu Dönemi Ejder İkonografisi (Tarih ve Arkeoloji, 2017)</i> ..	97
Şekil 111. <i>Ejderha Takım Yıldızı (Tinnin) Acaibü'l Mahlûkat, BL Add. 7894) (And, 2020)</i> ...	98
Şekil 112. <i>Dünya Çarkını Çeviren Ejder- İnce Minareli Medrese, Konya (Topal, 2019)</i>	98
Şekil 113. <i>Edirne-Meriç Köprüsü Selçuklu Dönemi Ejder Başlı Figür (Edirne Ahval</i> <i>Gazetesi, 2019)</i>	99
Şekil 114. <i>Erzurum Çifte Minareli Medrese Ejder İkonografisi (Topal, 2010)</i>	99
Şekil 115. <i>Adana Ulu Cami'de Mukarnaslı Konik Örtünün Eteğinde Hayat Ağacı ve Ejder</i> <i>Figürü (Hayat Ağacının Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi, 2008)</i>	100
Şekil 116. <i>Osmanlı Saltanat Kayığı Ejder Figürü (Deniz Müzesi Komutanlığı, t.y.)</i>	100
Şekil 117. <i>Hz. Muhammed' in Kervanın Yolunu Kesen Ejderha ile Konuşması (Siyer-i Nebi,</i> <i>TSM H.1222 (And,2020)</i>	101
Şekil 118. <i>Duvar Resimleri Bezeklik Kanatlı Ejder Figürleri- Berlin (Berkli, 2018)</i>	102
Şekil 119. <i>Ejder-at İkonografisi (Bilgili,2014)</i>	102
Şekil 120. <i>Türk Memlûklü Halep Kalesi XIV. Yüzyıl (Bilgili, 2020b)</i>	103
Şekil 121. <i>Türk Memlûklü Halep Kalesi XIV. Yüzyıl (Bilgili, 2020b)</i>	103
Şekil 122. <i>Küçükköy Hagios Nikolaos Kilisesi'nde Ejder Figürü(ayrıntı) (Ekiz, 2013)</i>	103
Şekil 123. <i>Küçükköy Hagios Nikolaos Kilisesi'nde Ejder Figürü (Ekiz, 2013)</i>	103
Şekil 124. <i>Geyik, Kuş ve Ejder Kuyruklu Sfenks– İnce Minareli Medrese, Konya (Topal,</i> <i>2019)</i>	103
Şekil 125. <i>Ejder- Konya Kalesi (Topal, 2019)</i>	104
Şekil 126. <i>Kendi Gövdesini Isıran Ejder, Konya (Topal, 2019)</i>	104
Şekil 127. <i>Ejder İkonografisi, Konya İnce Minareli Medrese (Topal, 2019)</i>	104
Şekil 128. <i>Su Memesi Jeti Ejder figürü Anadolu Selçuklu-1 (Furnish Your Castle, t.y.- b)</i> ..	104
Şekil 129. <i>Su Memesi Jeti Ejder Figürü Anadolu Selçuklu-2 (Furnish Your Castle, t.y.- c)</i> ..	104
Şekil 130. <i>Ejder Figürü Bronz Toka Anadolu Selçuklu (Furnish Your Castle, t.y.-a)</i>	105
Şekil 131. <i>Selçuklu Dönemi Gümüş Pektoral (The Barakat Gallery, t.y.)</i>	105
Şekil 132. <i>XI- XII. Yüzyıl Selçuklu Dönemi Ejder Başlı Bilezik (Sands of Time Ancient</i> <i>Art, t.y.)</i>	105

Şekil 133. <i>Ak-Hun Devleti'ne Ait Madeni Lira Kağanın Başı Üzerinde Döğümlemiş Çift Ejder İkonografisi (Bilgili, 2021)</i>	106
Şekil 134. <i>The Metropolitan Museum of Art. Bronz Mangal. Envanter No: 91.1540 (Çevrimli, 2012)</i>	106
Şekil 135. <i>Hacı Bektaş Müzesi Derviş Keşkül-Envanter No:55, (Nilgün Çevrimli, 2012)</i>	106
Şekil 136. <i>Hacı Bektaş Müzesi keşkül' Envanter No:828 (Çevrimli, 2012)</i>	107
Şekil 137. <i>18.Yüzyıl Türk-Osmanlı Kılıcı Ejder Sembolü (Bilgili, 2021)</i>	107
Şekil 138. <i>TSM. Envanter No:2/1792 Selçuklu Aynası (Çevrimli, 2012)</i>	107
Şekil 139. <i>Selçuklu Aynası (Ayrıntı) (Çevrimli, 2012)</i>	108
Şekil 140. <i>Kars Ani Harabeleri Ejder Kuyruklu Sifenks (Çelik, 2017)</i>	108
Şekil 141. <i>Artuklu'lar Döneminde Yapılmış Tılsım Kapısı-Bağdat (Tarih ve Arkeoloji, 2015a).....</i>	108
Şekil 142. <i>Sultan Han Köşk Mescidi Kemer Ejder Kabartması- 1230-34 (Çoruhlu, 2014). 109</i>	
Şekil 143. <i>Hamamlı Köyü Kilisesi Ejder Figürleri (Ekiz, 2013)</i>	109
Şekil 144. <i>Hamamlı Köyü Kilisesi Ejder Figürleri (Ekiz, 2013)</i>	109
Şekil 145. <i>VIII-IX. Yüzyılda Sibiryada Türk Mezarından Çıkan Tunç Maske (Çoruhlu, 2014) 110</i>	
Şekil 146. <i>Cizre Ulu Camii Kapı Tokmağı- ejder (Tarih ve Arkeoloji, 2015b).....</i>	110
Şekil 147. <i>Divriği Ulu Camii Portalinde Çift Başlı Kartal'ın Kanat Uçlarında Ejder Başları (Çoruhlu, 2014)</i>	111
Şekil 148. <i>Yaldız İşli Çift Başlı Kartal ve Ejder Başlı İpek Kumaş XIII. Yüzyıl Konya (Öney, 1993).....</i>	111
Şekil 149. <i>Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Ejder Başlı Kapı Tokmağı (Ayhan, 2017)</i>	112
Şekil 150. <i>Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Ejder Başlı Kapı Tokmağı (Ayhan, 2017)</i>	112
Şekil 151. <i>Çoban Mustafa Paşa Türbesi'nin Kapısı Üzerindeki Ejder Figürlü Kapı Halkaları (Ayhan, 2017).....</i>	112
Şekil 152. <i>Ahlat Mezar Taşları Ejder İkonografisi (Çoruhlu, 2014)</i>	113
Şekil 153. <i>Hacı Bayram Veli Türbesi'nin Kapı Halkası (Ayhan, 2017)</i>	113
Şekil 154. <i>Türk Demircilik Sanatının Nadir Bir Örneği Olan Şit Abdal'ın Asası (Eğilmez & Yıldırım, 2017).....</i>	114
Şekil 155. <i>Yavuz Sultan Selim'in Zülfikar ve Ejder Başlı Sancağı 1683 (The Met, t.y.)</i>	114
Şekil 156. <i>Fatih Sultan Mehmet'in Başlığı Üzerinde Ejder Figürü (Bilgili, 2014)</i>	115
Şekil 157. <i>Mavi -Beyaz Ejder kulplu sürahi- İznik (Öney, 1993)</i>	115
Şekil 158. <i>Ak Ana (Türk Mitolojisi, 2010)</i>	117
Şekil 159. <i>Dünya Neyin Üzerinde Duruyor? (Acaibü'l- Mahlukat, British Library Add 7894- (And, 2020).....</i>	119

Şekil 160. <i>Yaradılış Esnasında Suyun Dibinden Toprağı Çıkararak Balık-Kuş (Çoruhlu, 2002).....</i>	120
Şekil 161. <i>M.Ö. I – II. Yüzyıl Kaya Resimleri Kurtların Geyik Avı (Çoruhlu, 2014)</i>	121
Şekil 162. <i>Mezar Taşı Üzerine Kurt Tasviri (Çoruhlu, 2014)</i>	121
Şekil 163. <i>Şaman Alet ve Kostümler (Çoruhlu, 2014)</i>	121
Şekil 164. <i>M.VI-VIII. Yüzyıl Fersko-Böri Başlı Bayrak Tutan Figür Kuşa, (Çoruhlu, 2014).....</i>	122
Şekil 165. <i>Pazırık Kurganları Ağzında Geyik Kafası Tutan Kurt (Çoruhlu, 2014.).....</i>	122
Şekil 166. <i>Ahşap IV. Pazırık Kurganları Ağzında Geyik Kafası Tutan Kurt (Diyarbakirli, 1972).....</i>	122
Şekil 167. <i>M.Ö III. Yüzyıl Pazırık Kurganları Kurt Figürü Altay, Bolsoy (Yiğit, 2019)</i>	123
Şekil 168. <i>Üzeri Değerli Taşlarla Kaplı Kemer Tokası Kurt Yılan Mücadelesi (Hun Dönemi) Hermitaj Müzesi (Diyarbakirli, 1972)</i>	123
Şekil 169. <i>Çadır veya At Başlıkları Boynuzlu Kurt Töz (Diyarbakirli, 1972)</i>	124
Şekil 170. <i>Kemikten Yapılmış Kılıç Kabzası (Diyarbakirli, 1972)</i>	124
Şekil 171. <i>Kazakistan Eşki Olmes Kaya Resmi (Samaşev) (Çoruhlu, t.y.)</i>	124
Şekil 172. <i>Özbekistan Kalai-Kahkaha'dan Duvar Resmi Ayrıntısı. Çocukları Emziren Kurt, VII-VIII.Yüzyıl Hermitage Müzesi (L.İ. Rempel', 1987). (Çoruhlu, t.y.)</i>	125
Şekil 173. <i>Etrüsk Sanatı'na ait Capitoline Kurdu. M.Ö. V-IV. Yüzyıl Çocuk Figürleri Rönesans Dönemi Vatikan Müzesi, Roma. (H.B. İ. Altet 2006) (Çoruhlu, t.y.)</i>	125
Şekil 174. <i>M.S. VII. Yüzyıl Batı Göktürk Kağanlığı Parası Kanatlı Kurt İkonografisi-Arkada Kün-Ay Motifi</i>	126
Şekil 175. <i>Altay, M.Ö. III- I. Yüzyıl, Turkuaz Kakmalı Altın Eser, Yılanla Mücadele Eden Kurt (M.P. Gryaznov 1969) (Çoruhlu, t.y.)</i>	126
Şekil 176. <i>Kazakistan Aral Gölü Kıyısında Kerderi Türbesi Yakınında Bulunan XIII-XIV. Yüzyıl Küpe. Kurt-Ejder (Bilgili, t.y.- e).....</i>	127
Şekil 177. <i>Fantastik Kurt Figürlü Altın Bilezik Kazakistan, M.Ö.III. Yüzyıl (A. H. Margulan 1986) (Çoruhlu, t.y.)</i>	127
Şekil 178. <i>İskit "Kağanı" ve "Hatun"un Mezarındaki Buluntuları-Kurt İkonografisi (Yiğit,2019)</i>	128
Şekil 179. <i>İskit "Kağanı" ve "Hatun"un Mezarındaki Buluntuları- Kurt (Yiğit, 2019)</i>	128
Şekil 180. <i>Göktürk Kemer Tokası VII- X. Yüzyıl (Kazan) Kurt-Ejder İkonografisi (Bilgili, t.y.-a).....</i>	129
Şekil 181. <i>Altınordu Devleti Metal Tabak. Kurt-Ejder İkonografisi XIII- XIV. Yüzyıl (Bilgili, 2020c).....</i>	129

Şekil 182. <i>XIV. Yüzyıl Altınordu-Timur Dönemi Madeni Lira Kurt-Ejder İkonografisi</i> (Bilgili,t.y.- d)	130
Şekil 183. <i>Nisan Tası- Bronz Üzerine Altın, Gümüş Kakma</i> (Mevlâna Müzesi, Madeni eserler, t.y.).....	130
Şekil 184. <i>Madara Kaya Kabartması ve Kitâbeleri</i> (Kültür Sanat Tv, 2020)	131
Şekil 185. <i>Bulgaristan'ın Ulusal Simgesi Olan Madarski Konnik ve Yanındaki Kurt</i>	131
Şekil 186. <i>Bulgaristan'ın Ulusal Simgesi Olan Madarski Konnik ve Yanındaki Kurt</i> (Gülşen, 2013)	131
Şekil 187. <i>Gök Medrese Hayvan Motifleri- Kurt</i> (Mülayim, 2016)	132
Şekil 188. <i>Bugut Yazıtları Moğolistan Çeçerleg Müzesi</i> (Ölmez, 2015).....	132
Şekil 189. <i>Kıvrak Motifleri ile Karşıma Çıkan Vahşi Hayvan Figürlerinden Kurt</i> (Çetinkaya, 2020)	133
Şekil 190. <i>Konya Karatay Medresesi Müzesi- Sır Altı Tekniği- Kurt Figürü</i> (Büyükçanga, 2006).....	133
Şekil 191. <i>Afganistan'da Güney Türkistan Bölgesi Hazar Türklerine Ait 1971 Yılında Kurulan İlk Türk Partisi "Erkin Türkistan" Amblemi</i> (Erkin Türkistan Partisi, 2010).....	134
Şekil 192. <i>Kazakistan'ın Başkenti Astana'daki Bozkurt Heykeli</i> (Türk Dilleri, t.y.)	134
Şekil 193. <i>Bozkurt'lu Pul TBMM tarafından 1922 basılmıştır.</i> (Ogün Haber, 2017)	134
Şekil 194. <i>Atatürk Döneminde Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı Güreş Federasyonu Arması</i> (Türk Polisi, 2018).....	135
Şekil 195. <i>Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1927'de Açtığı Yarışmada Birincilik Alan Namık İsmail'in Tasarladığı Arma.</i> (Milliyet, 2014)	135
Şekil 196. <i>5 Liralık Banknotlar Ankara Kalesi, Bozkurt, Meclis Binası</i> (Cumhuriyet Döneminin İlk Kâğıt ve Madeni Paraları, 2018a)	136
Şekil 197. <i>5 Liralık Banknotlar- Ak Köprü,</i> (Cumhuriyet Döneminin İlk Kâğıt ve Madeni Paraları, 2018b)	136
Şekil 198. <i>10 Liralık Banknot,</i> (Cumhuriyet Döneminin İlk Kâğıt ve Madeni Paraları, 2018c)	136
Şekil 199. <i>Petrol Ofisi Logotype 1941</i> (Petrol Ofisi, t.y.).....	137
Şekil 200. <i>Petrol Ofisi Araç Giydirme / Çiçek Bayramı Kutlaması Resmi Araç Geçidi</i> (Petrol Ofisi, t.y.).....	137
Şekil 201. <i>Selçuklu Dönemi Mimari Parça- Hayvan figürleri- İnce Minareli Medrese Hayvan Mücadele Üslubu,</i> Konya (Topal, 2019)	138
Şekil 202. <i>Tepegöz- Anadolu Canavarları</i> (Karadağ, 2016)	138

Şekil 203. <i>Anadolu Canavarları -Tepegöz (Yerlikaya, 2020)</i>	139
Şekil 204. <i>Anadolu Canavarları -Tepegöz (Karadağ, 2016)</i>	140
Şekil 205. <i>Basat'ın Tepegöz ile Mücadelesi (Bakıcı, 2019)</i>	141
Şekil 206. <i>Anadolu Canavarları (Karadağ, 2016)</i>	142
Şekil 207. <i>Anadolu Canavarları- Tepegöz (Güney, 2018)</i>	142
Şekil 208. <i>Dede Korkut Destanları Tepegöz (Kaya, 2019b)</i>	143
Şekil 209. <i>Masal Dünyamız- Dede Korkut Tepegöz (Çetin, 2018)</i>	143
Şekil 210. <i>Basat ile Tepegöz Hikayeleri (Delioğlu, 2020)</i>	144
Şekil 211. <i>Oğuz Tepegözü – Dede Korkut Oğuz nameleri ve Atalar Sözü Üzerine Çalışmalar (Von Diez, 2019)</i>	144
Şekil 212. <i>Tepegöz –Oğuz Yiğitlerinin Cengi ve Lanetli Başbelası Bir Devin Romanı (Tufan, 2019)</i>	145
Şekil 213. <i>Tepegöz Tiyatro Yazıları (Fırtına, 2021)</i>	145
Şekil 214. <i>Dede Korkut Hikâyeleri- Tepegöz-Animasyon (TRT Çocuk,2014)</i>	146
Şekil 215. <i>Dede Korkut Hikâyeleri- Tepegöz-Animasyon (TRT Çocuk,2014)</i>	146
Şekil 216. <i>Dede Korkut Hikâyeleri- Tepegöz-Animasyon (TRT Çocuk,2014)</i>	146
Şekil 217. <i>Salur Kazan- Zoraki Kahraman Film Afişi (Türk Sineması Araştırmaları, 2017)</i>	147
Şekil 218. <i>Salur Kazan- Zoraki Kahraman – Fragman (Beşiktaş Kültür Merkezi, 2017)</i>	147
Şekil 219. <i>Sinek Kralının Oğlu Tuval Üzerine Yağlı Boya- 113x151 cm (Altan,2014a)</i>	148
Şekil 220. <i>Tepegöz ve Sinek Kralının Oğlu TÜYB 150x100 cm (Altan, 1960)</i>	148
Şekil 221. <i>Tepegöz ve Sinek Kral'ın Oğlu, 165 x 115 cm. (65 x 45.3 in.) (Altan,2014b)</i>	149
Şekil 222. <i>Tepegöz ve Sinek Kralın Oğlu -2014-162 x114 cm. (63.8 x 44.9 in.) (Altan, 2014c)</i>	149
Şekil 223. <i>“Tepegözün Dansı”, Özdemir Altan, Özlem Erzurumlu Jorayev (Jorayev, 2019)</i>	150

KISALTMALAR DİZİNİ

BİSM	: Berlin İslam Sanatları Müzesi
BL	: British Library
CBL	: Chester Beatty Library
E.T	: Erişim Tarihi
M	: Miladi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
S	: Sayı
s	: Sayfa
TEV	: Türkiye Eğitim Vakfı
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TSM	: Topkapı Sarayı Müzesi
TÜYB	: Tuval Üzerine Yağlı Boya
VB	: Ve benzeri
YY	: Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Bir toplumun yaşadığı coğrafi koşullar, gelenek ve görenekler o toplumu yansıtan ayna gibidir. İçinde bulunan zorlu doğa şartlarına boyun eğmek yerine doğanın gücüne sarılarak emsalsiz duruş sergileyen ilk Türk kavimleri kendine özgü yaşayış biçimleri ile evreni anlamlandırmaya çalışmışlardır.

İnsanoğlu ilk çağlardan bu yana zorluklarla başa çıkma konusunda hiçbir zaman tek başına hareket etmemiş doğanın gücünün farkına vararak, belirledikleri ve önemsedikleri bazı yardımcı güçlere sığınmışlardır (Ülkü, 1984, s. 121). Doğa ile sürekli iç içe olan Türk toplulukları Gök Tanrı inancının da etkisiyle doğada bulunan canlı varlıklar ve tabiat unsurlarına çeşitli anlamlar yüklemiş ve kendilerine özgü ortak kültür ürünü olan motifleri meydana getirmişlerdir.

Göğe yüklenen inancın etkisi doğaüstü varlıklar ile kozmik sistem arasında bağ oluşturmuştur (Berkli, 2011b, s. 37). Tanrıya ulaşmak adına çeşitli hayvanlar uygun olarak kullanılmış gökle eşleştirilen tüm varlıklar kutsal kabul edilmiştir. Bu kutsallar Türkler için büyük önem arz eden yer ve gök arasında yardımcı ve aracı varlıklar olarak görevlendirilmişlerdir. Bu varlıklar zamanla koruma, tılsım ve bir ifade biçimi olarak simge, sembol ve çeşitli işaretlerle nesilden nesle aktarılmıştır (Gültepe, 2013, s. 60).

Türk toplulukları yaşadıkları coğrafyanın da etkisi ile çeşitli inançları tanıma fırsatı bulmuş ve bunları kendi inançları ile harmanlamışlardır. İslamiyet'ten önce başlıca Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık, Musevilik gibi çeşitli dinleri kabul etmiş olmalarına rağmen en yaygın şekilde Gök Tengri dinini benimsemişlerdir (Eroğlu & Kılıç, 2010, s. 762). Bu sebeple göğe yüklenen anlam ve ilişkilendirilen varlıklar açısından güçlü bir bağ kurmalarının önemi yadsınamaz.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkler, geçmiş dönemlerde birçok kültürün etkisinde kalmışlardır. İslamiyet kabul edilip umumi bir hal alıncaya kadar çeşitli inançların etkisinde beslenmişlerdir. Bunların başında da eski inançları “Gök Tengri” inancı gelmektedir.

Günümüz dünya tarihinde dini inançların toplumlar için ihtiyaçtan hâsıl olduğu kabul edilmektedir (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 13). Çeşitli inançların yayılışı göçebe topluluklardan ziyade daha çok yerleşik halklar arasında görülmektedir (Turan, 2003, ss. 84-85).

Türk medeniyetine tesir eden inanç sistemleri incelediğinde şu başlıklar altında toplanabilir.

Gök Tengri: M.Ö II. yüzyıl Türk toplumlarında öncelikli olarak tek tanrı inancı görülmektedir (Tanyu, 1978, s. 17). Tanrı kelimesi Türklerde “gök” ve “İlah” anlamları taşımaktadır (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 88). Özellikle Göktürkler ile ilişkilendirilen Gök Tanrı inancı (Çoruhlu, 1999, s. 21) büyük devletlerde genel bir kült olarak görmekte ve hükümdar Gök Tengri’nin temsilcisi olarak kabul edilmektedir (Çoruhlu, 1999, s. 22). Türkleri koruduğuna inanılan Gök Tengri yüce, hâkim ve yalnızca Türklere ait bir tanrı olarak benimsenmektedir (Aydın, 2002, s. 68). Önceleri Gök Tengri’ye inanan Türk toplumları arasında zaman zaman çok tanrılı inanışların olma ihtimalinden bahsedilse de (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 89), Türklerin geçmiş dönemlerdeki inanç sistemleri üzerine yapılan kapsamlı pek çok çalışma, çok tanrılı (Pagan Kültü) inançlarına sahip olmadıklarını göstermiştir. Bu durum Oğuz Han’ın putlara tapmanın karşısında olması ile örneklendirilebilir (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 88). Göğün en üst katında olduğuna inanılan Gök Tengri’ye kurbanlar kesilmektedir. Tek Tanrı ve ölümden sonraki mutlak hayata olan inanç dolayısı ile İslamiyet’le benzerlik taşıyan “Gök Tengri” inancının aynı zamanda Türk milletinin diğer milletlerden üstün kılması açısından da ayrılmaktadır (Turan, 2003, s. 72).

Budizm: M.Ö. IV. yüzyılda ortaya çıkan ve kısa sürede müritleri vasıtası ile hızla yayılarak büyük dinler arasında yer alan Budizm, M.Ö. 273 yılında disiplin altına alınarak Asya’daki diğer ülkelere yayılması sağlanmıştır (Kahraman, 2013, s. 95). Uyanış, aydınlanış anlamına gelen “Budizm’in” (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 156). Temel felsefesi Elem duygusuna dayanmaktadır (Kahraman, 2013, s. 91). Diğer dinlerde yer alan Allah inancını Budizm de görmek mümkün değildir. En önemli özelliği “Nirvana’ya” ulaşmaktır. Türkler arasında özellikle Uygurlar tarafından benimsenen Budizm, bozkır kültürünün ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olmadığı için genel olarak çok tercih edilmemiştir. Kabul edildiği takdirde Türk toplumunun yok olacağı endişesi duyulmuştur (Çoruhlu, 1999, s. 192). Buna rağmen Uygurların resmi dini olan Budizm, kısa sürede Uygur Türklerinin yaşam standartlarına etki etmiş, atlı bozkır kültürüne dayalı yaşam şekline çıkarak, yerleşik şehir hayatı ve tarıma dayalı bir yaşam sürmelerine neden olmuştur. Orhun yazıtlarında “Hani benim ilim törem” ifadesi dikkat çekicidir. Bu yazıtlardan da Bilge Han’ın gayretleri ve milli din olan Gök Tanrı dinini ve töreyi savunduğunu görebiliriz (Tanyu, 1978, ss. 16-17). Yerleşik düzeni benimseyen Uygurlar benimsedikleri bu inanışla birlikte sanat, kültür ve bilime önem veren uygarlık olarak Türk Budist sanata ait pek çok eserler bırakmışlardır (Çoruhlu, 1999, s. 193). Uygurlar arasında yayılan Budizm’in orijinalinde tek mezhep/tarikat (Küçük sal) varken Uygurlar arasında ikinci bir mezhep (Büyük Sal) oluşmuştur. Küçük Sal’da her bireyin kendini kurtarması prensibi

hâkimken, Büyük Sal'da her fert başkalarını da düşünmek ve kurtarmakla yükümlüdür. Bu ikinci yani Büyük Sal'ın Türkler arasında ortaya çıkıp gelişmesindeki en önemli etkenin Türklerdeki “kut” anlayışı ile irtibatlı olmasıdır.

Maniheizm: III. yüzyıl Ortalarında İran'da Mani isimli bir göz hekimi tarafından felsefesi oluşturulan eklektik bir dindir (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 121). Mani bünyesinde İran ve Mezopotamya dinlerinin sentezinden ortaya çıkmıştır. Felsefesi zıtlıktır (Kahraman, 2013, s. 128). Bu zıtlık ışık ve karanlığın mücadelesi üzerine kurgulanmıştır. Burada ışık iyiliği, karanlık ise kötülüğü sembolize etmektedir. Mani sistem olarak Tanrı ve madde üzerine kuruludur (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 126). VIII. yüzyıl ortalarına doğru Uygur Hakani Böğü Kağanın Çin ziyaretinden dönüşü, yanında getirdiği iki Mani rahibi ile Maniheizm'i din olarak kabul etmiştir. İran'da görülen mücadelelerden dolayı ülkeden çeşitli göçlerle Zerdüş, Mani ve Hristiyan din adamlarının Türklere sığınması ile yayılım söz konusu olmuştur. İslamiyet'in yayılması ile birlikte Mani dini giderek azalmaya başlamıştır (Turan, 2003, s. 87). Uygurlarda yaygın olarak görülen bu din Kırgızların Uygurları parçalaması ile etkisini kaybetmeye başlamıştır (Aydın, 2002, s. 67).

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Doğu Türkistan ve Turfanda Uygurca ve Çince Maniheizm'e ait pek çok belge tespit edilmiştir (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 121). Uygurların yerleşik hayatı ile uyumlu olan Mani dini ve düşüncesi çerçevesinde gelişen Uygur sanatı ve medeniyeti, özellikle sanatsal etkileri Türk medeniyetinin sonraki evrelerine tesir etmiştir. Özellikle Uygur resim sanatının etkileri Osmanlı Klasik döneminde aradan yüzyıllar geçmesine rağmen aynı canlılık ve etkide devam etmiştir. Bu da Türk kültür ve sanatının “köklü, sürekli ve kendisini yenileyebilme prensibi” ile alakalıdır (Berkli, 2018, s. 157). Yayılım göstermek istediği bölgelerde İslam dininin etkisinin artması ve Türkler arasında hızla yayılmasından dolayı, Mani dini, fazla ilerleme sağlayamamasına (Sarıkçıoğlu, 1983, s. 123), rağmen Mani Dininin V. yüzyılda Akdeniz havzasında Hristiyan dinine karşı ciddi bir rakip olarak taraftar toplandığı bilinmektedir.

Musevilik: 740 Tarihinde Hazarların Museviliği kabulü ile başlayıp, en çok yönetici ve aristokrat kesimle sınırlı kalmıştır. Musevilik Hazarların yanı sıra Karay, Kaliz, Kabar, Kıpçak gibi Türk boylarında da görülmüştür (Günay & Güngör, 2007, s. 226). Önemli bir hususta Museviliği kabul eden topluluklar arasında eski kültür ve inançlarının devam ettiği ve İslamiyet'e geçen Türklerde de bunun örneklerine rastlanmaktadır (Günay & Güngör, 2007, s. 228). Musevi Hazar Türklerinin Bizans tarafından Avrupa Hun Devleti yıkıldıktan sonra, vaftiz edilerek zaman zaman Anadolu'nun muhtelif bölgelerine, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yerleştirildikleri bilinmektedir (Berkli, 2012, s. 141).

Hristiyanlık: Hristiyanlık dogmalar, ilahi vahye, öğretilere göre belirlenen “ekânîm-i selâse” (baba, oğul, rûhulkudûs) temeline dayanan inanç türüdür (Kahraman, 2013, s. 257). Bugün dünyada en fazla Avrupa ve Amerika olmak üzere bir milyardan fazla Hristiyan yaşamaktadır. Katolik, Ortodoks, Protestanlık ve Grogoryenlik olmak üzere farklı mezheplerden meydana gelen (Aydın, 2002, s. 134) Hristiyanlık, Türk Kültür ve medeniyetinde de önemli etkilere sebep olmuştur. Hristiyanlık inancının eski Göktengri inancı ile uyuşmayan yönleri, Türkler arasında fazla benimsenmemesine yol açmıştır. Hristiyanlık Türkler arasında Bulgarlardan Macarlara ve Orta Asya’ya kadar tanınmasına rağmen (Tanyu, 1978, s. 88) Türklerin genelinde benimsenmemiş, benimseyen Türk toplulukları da zaman içerisinde Türklüklerini kaybetmişlerdir. Buna en iyi örnek Bulgarlar ile Macarlar gösterilebilir. Türklerin, Milli bünyeye uygun inanç dünyasına dahil olmadıkları zaman, milli kimliklerini kaybettikleri tarihi bir gerçek olup buna en iyi örnek ise Bulgar ve Macar Türkleridir. Avrupa’ya inen Türk topluluklarının kısa sürede Avrupa Hun devletini kurarak Avrupa ve dünya tarihinin kökten değişmesine neden oldukları bilinmektedir. Özellikle Avrupa ulus devletlerinin oluşmasında çok önemli bir yere sahip olan ve aynı zamanda Roma İmparatorluğunun önce ikiye ayrılması ve devamında Batı Roma İmparatorluğunun ortadan kalkmasında da en etkili rolü üslenen Avrupa Hun Devleti Atilla’nın ölümünden sonra dağılma sürecine girmiştir. İşte bu süreçte iktidar çekişmelerinin de etkisi ile Devleti oluşturan çeşitli Türk boyları, Avrupa’nın değişik bölgelerine dağılmışlardır. Bu arada içlerindeki ilkel çeşitli boyları da – Vizigot, Osrogot, Anglo Sakson ve Cermen topluluklarını da kendi devlet teşkilatları içerisinde eğitmişler ve günümüz Avrupa Ulus devletlerinin oluşmasının temeli de atmışlardır. Bu Türk boylarının özellikle Peçenek, Oğuz, Kıpçak, Hazar ve Avar boyları sık sık Doğu Roma İmparatorluğunu düzenledikleri akınlarla rahatsız etmişler hatta bu akınların büyük bir kısmı Bizans’ın kuşatılması ve Bizans’a ciddi sıkıntıların oluşması ile sonuçlanmıştır. Bizans Devleti Avrupa’daki bu Türk boylarından azami derecede faydalanmıştır. Özellikle Türk boylarını birbirlerine düşürerek kendisinden uzak tutmuş başarılı olamadığı durumlarda da müttefik veya paralı asker olarak bu Türk boylarından faydalanmıştır. Erken İslam akınlarının Anadolu’da yoğunlaşması üzerine Bizans, Avrupa’daki bu Türk boylarını vaftizleyerek Hristiyan dinine sokmuş ve Anadolu’nun muhtelif bölgelerine yerleştirmiştir (Umar, 1998, s. 62). Önceleri Musevi dinine giren Hazar Türkleri de bu eylemlerden etkilenmiş, hatta birkaç seferde on binlerce Hazar atlısının vaftiz edilerek Anadolu’ya yerleştirildiği bilinmektedir (Berkli, 2007, s. 228). Bu Türk boylarının Anadolu’daki erken dönem arkeolojik örnekleri günümüze kadar özellikle koyun, koç ve at heykel biçimli mezar taşlarında yaşatılarak gelmiştir. Mezar taşlarında görülen sembol ve damga içerikli motifler araştırmacıların ciddi çalışmaları içerisinde yer almaktadır (Berkli, 2011a, s. 254).

İslamiyet: İlim ve aklın yolunu açan İslam dini Hristiyanlık ve çok tanrılı daha birçok dini söküp atmıştır (Kahraman, 2013, s. 136). Türkler arasında İslam dinini ilk kabul edenlerin tespiti bir hayli güçtür (Tanyu, 1978, s. 108). VIII. yüzyıldan itibaren bu dini benimseyen Türklerin X. yüzyıla doğru büyük bir çoğunluğu (Aydın, 2002, s. 72), kendi özgür iradeleri ile İslam dini ile şereflenmişlerdir. Araplar ve Türkler çeşitli savaşlarda etkileşim halinde bulunmuşlardır. Türklerin tek tanrı ve ahiret inancı gibi İslam diniyle fazlaca örtüşen özelliklere sahip olması (Tanyu, 1978, ss. 129-130). Kur'an-ı Kerim'de yer alan vaat ve müjdeler de bu dinin kolay benimsenmesine sebep olmuştur (Kahraman, 2013, s. 137). İslamiyet'ten önce dini bütünlüğü olmayan Mâverâünnehir'de İslamiyet'in etkisi ile diğer dinler kaybolmaya başlamış böylelikle büyük bir birliktelik meydana gelmiştir (Turan, 2003, s. 162). Türkler arasında İslamiyet'in kabulü düşünüldüğü gibi Karahanlılar ile olmamış, (İtil) Volga Bulgarları ile gerçekleşmiştir. Bulgarların İslamiyet'le tanışmaları ve kabulü Türkmen ve Bulgarlar arasındaki ticaretle başlamıştır (Turan, 2003, s. 170). Göktürklerden bu yana sanat ve ticaret her zaman etkileşimi doğurmuştur. Aynı zamanda birçok âlimin yetişmesine de sebebiyet vermiştir (Turan, 2003, s. 170).

Türk kültür ve inanç sistemi ile kozmoloji arasında olan güçlü bağı dolayısıyla fantastik figürler aynı zamanda ay, güneş, yıldız, ışık, ağaç, su, mağara, dağ gibi çeşitli mitolojik kültürlerle desteklenmektedir (Özkartal, 2015, s. 86). Türk mitolojisinin en önemli özelliği önemli motifleri destansı anlatılarla ortaya koymasındır (Taş, 2017, s. 34). Böylelikle toplumun anlaşılmasına aracılık eden mitolojik anlatılar fantastik karakterlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Sanatın temeli yeryüzünün yaratılışı ve insanın doğaya olan saygısı ile başlamıştır. Doğanın parçası olan olağanüstü varlıkların izleri ise insanlık tarihinin gizemini ortaya çıkaran delil niteliği taşımaktadır. Türk Kültür ve inanç sistemi hakkında önemli bilgiler veren insanoğlunun gelişimi sırasında diğer toplumların inançlarıyla yoğrulan fantastik figürler, mimariden dokumaya sanatın birçok alanında zengin içeriği ile varlığını nesilden nesle aktarmaktadır.

Çalışma kapsamında Geleneksel Türk inanç sistemi ve Türk mitolojisi içerisinde yer alan fantastik figürler Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde; Taş, maden, ahşap, dokuma, resim, minyatür ve çini gibi sanat alanlarında örnek eserlerde tespit edilmiştir. Mimari alanlarda üç boyutlu, madeni ve ahşap eşyalarda kazıma, oyma, kakma ajur gibi tekniklerde işlendiği görülmüş, ayrıca sanatın birçok alanında kullanılan malzeme ve uygulandığı yere göre farklı anlamlar içererek özgün yapısını muhafaza ettiği gözlenmiştir.

Sanatsal ve kültürel ilişkiler açısından bağlantı kurulan fantastik figürlerin verdiği mesajlar ve özellikleri ortaya konularak, Türk Sanatının üslûp birliğine tesir eden yönleri ve yansıdığı sanat eserlerini ortaya çıkarılan bu çalışma ile günümüze kadar gelmiş olan birçok eserin gelecek nesillere aktarılarak yeni araştırmalara ışık tutması hedeflenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

Kavramlar

Mit

Mit İngilizce “myth”, Almanca, mythus”, Fransızca “mythe” ve Rusça, “mif” olarak bilinmektedir (Taydaş, 2012, s. 13). Eski Yunancada söz, rivayet, masal anlamlarına gelen, Rus alimi A. Losev’a göre hadisenin fantastik yansımasıdır (Bayat, 2019b, s. 31). Geçmiş dönemlerden günümüze kadar halk içerisinde zenginleşerek çeşitli kültürlerin de etkisi ile farklılık gösterse de hayal dünyasının derinliği ve sınırsızlığı içerisinde gelişimini sürdürmüştür. Kültür ve medeniyetimizin ortak mirasın ürünü olan mitler, kutsal bir öyküyü anlatır (Gültepe, 2013, ss. 17-18). Üstelik de kutsal sayıldığı, örnek oluşturduğu ve anlamlı olduğu için son derece değerlidir (Eliade, 2017, s. 11).

Mitlerin gizemlerini, mitolojide edindikleri yer belirlemektedir (Yonar, 2018, s. 25). Bu yerler genellikle fantastik-olağanüstü mekânlar olup, bu mekânların olağanüstülüğü mitolojideki kahramanın etki gücünü belirleyen en önemli faktörlerdendir. Kendilerini sözlü olarak değil eylemsel olarak ifade eden mitler (Taş, 2017, s. 21). İlkel insanların dünyayı ve kendisini anlamlandırmak için sorduğu soruların vücut bulmuş halidir. Bayat’a göre; mit dine felsefeden daha yakındır (Yonar, 2018, s. 28). Bu durum inancın ön planda olduğunun en büyük göstergesi olmakla birlikte mitlerin semavi dinlerdeki hikâyelerin insan hayali ile tahrif edilerek meydana getirildiği söylenebilir.

Kötülüğe bulanmış dünyada saf kalabilen mit, insanı kendine çekmektedir (Yonar, 2018, s. 29). İyi ve kötü eylemleri ile dinleyicinin hayal dünyasında kendi kahramanlığını oluşturmasında aracı olan mitler, sonuçta iyiliğin kazandırıldığı eylem ve söylemlerle eğitici ve öğretici yönleri ile de ahlaki bir değer olarak karşımıza çıkarlar. Bu yönü ile çeşitli ritüellerle dünü ve bugünü gizli bir dille harmanlayarak nesilden nesle aktararak (Bayat, 2019b, ss. 13-14), kültürel bir bağ kurulmasına da aracılık ederler. Mitleri bilmek nesnelerin kökenindeki sırra varmak demektir. Nesnelerin nasıl var olduğu, ortadan kaybolduklarında nerede bulunacakları ve nasıl yeniden ortaya çıkabileceklerini de göstermektedir (Eliade, 2017, s. 27). Metafizik ile maddi âlem arasındaki bağ, mitler ile insanı bir araya getirmektedir (Yonar, 2018, s. 26). Bu şekilde eşyanın insan ile ilişkisi sözü ve eylemsel olarak ortaya konulur.

Mitin folklorik özellik kazanması mitolojik karakterden sıyrılması anlamına gelmektedir. Bu sebeple mitler tarihin, sırrın ve sembollerin metne dönüşmüş halidir (Bayat;

2019b, s. 103). Mitler her milletin milli tefekkürünün, milli psikolojisinin kendine özgü özelliklerinin temel kaynağı niteliği taşıırken (Gültepe, 2013, s. 17), aynı zamanda Türk mitlerinin önemli bir bölümü sözlü kültürün etkisinde değişmiş ve tahrif edilmiştir (Bayat, 2017, s. 13). Bu durum yazıya geçme süreciyle mitolojilerin temelden etkilenmiş olma durumuna işaret edebilir.

Mitler genel ve özel olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır.

Genel mitler a): Tüm dünya milletlerinde var olan özellikleri barındırmaktadır. Dört şekilde incelenmektedir. (Bayat, 2019b, s. 15).

Kozmogonik Mitler: Dünya ve evrenin oluşumunun sembollerle resmedilişidir. (Bayat, 2019b, s. 15).

İlk İnsanın Yaratılma Mitleri: Çok ilgi gören bu mit yeryüzü, gökyüzü, hayvan, bitki yaratıldıktan sonra yaratılmıştır. Sanki yaratılan her şey insan için yaratılmıştır. (Bayat, 2019b, s. 15).

Türeyiş mitleri: Her boyun, kabilenin ortaya çıkışı insanoğlunun türeyişine bağlıdır. Türeyiş mitleri kutsal ataları ve oluşumunu anlatır. (Bayat, 2019b, s. 15).

Takvim mitleri: Evrenin yaratılması esnasında gerçekleşen zamanın oluşumunu kodlarla sembolleştiren hikâye ve kaya üstü resimlerdir. (Bayat, 2019b, s. 15).

Özel kategoride olan mitler b): Her toplum kendine özgü nitelikler yansıtmaktadır. Kategorik mitler ise toplumların tarihi-kültürel özellikleri ve coğrafi şartlarının getirisi olarak oluşum göstermiştir. (Bayat, 2019b, ss. 15-16).

Tanrılar hakkındaki (teogoni) mitler: Tanrılar ve kutsal varlıkların ortaya çıkma sebepleri evrendeki tüm gizemin bir yaratıcıya bağlı olduğu inancını yansıtır.

Köken (etiolojik) mitleri: Soyut, somut tüm kavramların izahını yapar. Köken mitleri genel kategori mitine daha yakındır. (Bayat, 2019b, s. 16).

Dünyanın sonu (eskatoloji) hakkındaki mitler: Dünyanın sonu, kıyamet inancı ve ön belirtileri ile ilgili çeşitli rivayetler aktarılmaktadır. Eskatolojik mitler kozmik bilgilerin simgeleşmesi şeklinde oluşmaktadır. (Bayat, 2019b, s. 17).

Totem mitleri: Genellikle ilkel kavimlerde görülen bu mitler bir bitki, hayvan, canlı veya cansız varlıklara kutsallık atfederek soy ve tanrı ilişkisi kurmaktadır.

Kahramanlık mitleri: Türk mitolojisinde yer alan kurtarıcı kahramanlar zamanla bir topluma mal olmuştur. Dünya mitolojilerinde olduğu gibi kahramanın olumlu, olumsuz yönleri yer almaz. Kahraman yalnızca olumlu yönleri ile idealleştirilmiştir (Bayat, 2019b, s. 17).

Mitoloji

Mitoloji terim olarak mitleri inceleyen bir bilim dalı olarak bilinmektedir. Bulunduğu kültür çevresinin sözlü geleneklerinden devralınarak inanç boyutunda kutsal olma özelliği de kazanmıştır. Yeri geldiğinde Türklerin sanatsal formlarında sembolik ve gizil anlamlarla fantastik formlara dönüşmesi esnasında mitik gelenekten beslenilebildikleri. (Gültepe, 2019, s. 1493), araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Medeniyetler açısından önemli iletişim kaynağı olan mitolojiler toplumların derinlerinde geçmiş ve geleceği yaşayan gizli bilgiler kaynağı, genetik hafızamızda yer alan inanç ve kutsallık hazinemizdir (Gültepe, 2013, s. 62). Geleceğin kehaneti niteliğini taşıyan mitoloji, geçmişin sırrını saklayan sembolik bir dil (Gültepe, 2013, s. 61), olarak geçmişin yansımasında ise inançların (Taş, 2017, ss. 21-22) çok özel yerinin olduğu ifade edilebilir.

Mitolojinin evreni anlamlı hale getirdiği ve bu sistemi modernleştirdiği (Gültepe, 2013, s. 17) ve aynı zamanda genel anlamda dünyayı anlamının yegâne aracı olarak da (Bayat, 2019b, s. 31) kabul edilmektedir. Batı medeniyetlerinde süslenmiş hikâyeler silsilesi olarak kabul edilse de aslında onu yaşayanlar için birer iletişim aracı (Bayat, 2019b, s. 63) olarak öne çıkarılmaktadır. Simge ve sembollere dönüştürülen kozmik bilgi özel bir dil gerektirir; ancak bu dili bilenler sırdaş ritüelinden geçenlerdir (Gültepe, 2013, s. 60). Bu dilin Türk İslam mitoloji algısında en iyi tasavvufi tarikat geleneğinde yaşatıldığı ve anlamlandırıldığı görülmektedir.

Mitoloji eski insanın eğitim sistemini açıklar. Türk mitolojisinin yazıya geçmesi uzun sürdüğü için sistem tam anlamıyla oturmamıştır (Bayat, 2019b, s. 21). Mitoloji, bir toplumun karakterini ve o toplumla ilgili tüm gerçekleri aklın almayacağı şekilde yansıtılmasıdır. Belli kavimlere ait efsanevi olayları inceleyen ilim dalı olan mitoloji XVII. yüzyıldan itibaren bir bilim dalı haline gelmesine (Gültepe, 2013, s. 18) rağmen antik Yunan medeniyetinin en önemli iletişim ve anlatım elemanıdır.

Daha önce bahsedildiği gibi mitolojide kahramanlar önemli bir yer sahiptir. Kimi kurgu kimi gerçek olan bu kahramanların birçok eserde adı geçmektedir. Din ve inanışla ilgisi olan mitolojilerde örnek eserler görmek mümkündür. Türk mitolojisinde yer alan çeşitli efsanelerin yanı sıra yüceltilmiş olan Hz Ali, Büyük İskender ve Zü'l-Karneyn, Hz. Hamza, Hz. Süleyman, Hz. Muhammet gibi çeşitli örnekler görmek mümkündür (And, 2020, s. 29). İslami dönem mitolojilerin kahramanları, ilerleyen dönemlerde tarikat şeyhleri, toplumsal olayların yaşattığı travmaların sonucu ortaya çıkan kişi veya şahsiyetler yanında; artık ağaç, su, dağ gibi erken dönem Türk düşünce sisteminin ikonografik kahramanlarının da yer aldığı görülmektedir.

Kozmos

Yunanca Kozmos «düzen içinde bir evren» şeklinde ifade edilir (Sagan, 2021, s. 10). Genel olarak evren, dünya, âlem manalarına gelmektedir (Taş, 2017, s. 24). Varlığı kabul görmüş veya gözlenebilen madde ve enerjinin tümünü barındıran fiziki bir sistemdir (Çaycı, 2019, s. 17).

Kozmosun zenginliğinin sınırı yoktur. Ölçü olarak ışık hızı kullanılır (Sagan, 2021, s. 11). Evren bilgi inanç ve hayal gücüne göre şekil alır (Taş, 2017, s. 34).

Şekil 1.

Evrenin Oluşumunu Gösteren Disk (Gültepe, 2013)

Geleneksel manada atmosfer boşluğunda sadece algılanabildiği ölçüde kabul gören varlıklara yüklenen anlam ve tanımlanan görev şeklinde açıklanabilir. Bu görev yükleme eylemi ışık âleminde yoğunlaşmıştır (Çaycı, 2019, s. 18).

Şekil 2.

Dört Yön Melekleri, Takım Yıldızları, Gezegenleri Gösteren Evren Haritası Tamgalar (Bilgili,2014)

Şekil 3.

Zübdetü't- Tevarih, CBL414 Evren Haritaları: Minyatürlerle Osmanlı- İslam Mitologyası (And, 2020)

Şekil 4.

Zübdetü't- Tevarih, TSM H.1321 Evren Haritaları: Minyatürlerle Osmanlı- İslam Mitologyası (And, 2020)

Kozmogoni

Evren + Doğum birleşiminden meydana gelen kozmogoni “kozmos” ve “genesis” kelimelerinden oluşmaktadır. Sümer mitolojisine göre kozmogoni “Evrenin kökeni”, “Evrenin düzeni”, “İnsanın yaratılışı” olmak üzere üç aşamada gerçekleşmektedir. Evrenin yaratılması tüm dünya mitolojilerinde de olduğu gibi “su” ile başlayarak “doğa” ve “canlılar” ile devam eder (Çaycı, 2019, s. 18).

Kozmogoni sürekli değişim ve gelişim anlamına gelmektedir (Taş, 2017, s.25). Bilimsellikten ziyade inanç ve sezgisel yorumlardan meydana gelen Türk inanışlarında kendine özgü bir kozmogoni mevcudiyeti söz konusudur. Bu durum Türklerin kendine has düşünce tarzı olduğu (Ahmetbeyoğlu & Şen, 2019, s. 69) şeklinde dikkat çekmektedir.

Türk düşüncesinde kozmogoninin heterojen bir yapıya sahip olmasının sebebi Türklerin uçsuz bucaksız farklı alanlara yayılması ve çeşitli kültürlerle iletişim halinde olmasının (Taş, 2017, s. 47) yanı sıra atlı bozkır kültürün getirdiği yaylak ve kışlak hayatlarında uzun gecelerde gözlemledikleri gökyüzü ve gökyüzüne ait simgelerle zenginleştirilmiş Gök Tengri inancının izleri derindir. Kozmogonik ve kozmolojik düşünceler Türklerde ilk defa İskit ve devamında Hunlarda gözlenmektedir. Kozmogonik özellik bakımından en geniş ve en derin araştırmalar V. Radlov ve Verbitsky tarafından derlenen Altay Yaratılış Efsaneleri (Taş, 2017, s. 87) ve yanı sıra Abdulkadir İnan ve Bahaeddin Ögel'in çalışmaları da oldukça dikkat çekicidir.

Göktürk Abidelerinde geçen ve Türk kozmogonisini en iyi şekilde yansıtan en önemli ifade, Kül Tigin ve Bilge Kağan abidelerinin giriş kısmında bulunan "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkça, ikisi arasında insanoğlu kılınmış*" ifadesi (Ahmetbeyoğlu & Şen, 2019, s. 70) ile beraber Umay Ana ikonografisi ve Kozmogoni- kozmoloji açısından önem arz eden destan ise Oğuz Kağan Destanı'dır (Taş, 2017, s. 20).

Türk kozmogonisi daima gök ve yer-su ekseninde tasavvur edilmiştir (Balkaya, 2012, s. 991). Diğer coğrafiyalardan Yakındoğu ve Ortadoęu milletlerinin kozmogonik yaklaşımı başlangıçta kaos, kargaşa halinden zamanla düzenli ortama geçme oluşumu içine girmeleri (Çaycı, 2019, s. 20) tüm dünya mitolojilerinin genel ortak özellikleridir.

Kozmoloji

Kısaca evren bilimi olarak tanımlanan kozmoloji, geniş manada dünya ile ilgili araştırmalar dizisini temsil etmektedir. Kozmoloji Evreni bilimsel bir bakış açısıyla ele alıp incelemektir (Taş, 2017, s. 30). "*Evren*" manasında kozmos ve "*akıl yürütme*" manasında logos kelimelerinden türetilmiş olan kozmoloji Evrenin; varlığı, nedeni ve niçin i üzerine araştırma yapmaktır. Kozmosun hiyerarşik yapısı ardında evvela tanrı, arkasından gezegenlerin oluşumu söz konusudur (Çaycı, 2019, s. 20).

Tanrı, Türk düşüncesinde ilahi varlıkların en önemlisi olarak bilinmektedir. Bu sebeple varlıklar içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Umay, yer-su ve ruhlar kutsal varlıklarda olduğu gibi insan hayatını da derinden etkilemekte ve Türkler için çeşitli kutsal alanlar oluşturmaktadır. Bu görüngülerin incelenmesi, henüz dini düşünceleri ile olgular âleminin birbirinden

ayrışmadığı Türk düşünce sistemindeki kozmolojik görüşlerin anlaşılmasında fayda sağlayacaktır (Taş, 2017, s. 55).

Türk kozmolojisine göre göğün bazen yedi bazen de dokuz kattan meydana geldiğine inanılır. Tahta çıkma töreninde hükümdar, gök inancına göre bir keçeğe oturtularak doğudan batıya doğru dokuz kez döndürülür. Bu gelenek (kutsal dokuz) yerine getirilip, göğün katlarını aşip tanrıya ulaşmak ve böylece hükümdarlığa hak kazanmak için yapılan sembolik bir törendir (Koçak & Çakır, 2019, s. 116).

İnsanın yaratılış aşamasıyla yavaş yavaş kural koyucu devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Türk kozmolojisinde yerin ve göğün arasında ilahi nitelikli ve tüm insanlar üzerinde söz sahibi olan, aynı zamanda merkezinde evrenin yer aldığı bir kurum olarak devlet düşüncesi ortaya çıkmaktadır (Taş, 2017, s. 31).

Kozmolojinin gelişim safhaları Türk devletlerinin ayinleri gözlenerek kozmik motiflerle beraber kâinat anlayışı saptanmaktadır (Aksoy, 2017, s. 10). Kozmolojinin günümüze kadar ulaşması ise Şamanizm ile gerçekleşmiştir (Bayat, 2019a, s. 125).

Fantastik

Fantastik, kelime anlamı olarak kimine göre akıl almaz, olağanüstü, tuhaf, tekinsiz gibi anlam taşıırken (Gül, 2016, s. 6). Kimine göre ise gerçek dışı, hayali anlamına gelmektedir. Fantastik köken olarak insanın var olmaya başladığı zamana kadar inmektedir. Adlandırılmayan doğaüstü varlıklar ve olaylara algılanabildiği ölçüde açıklık getirmek amaçlanmaktadır. İnanç ve fantastik görüş birbirine karıştırılmamalıdır. Dini inançlar ve kültürler fantastiğin beslendiği damarlar olarak (Ertekin, 2010, s. 35) nitelendirilmelerine rağmen bazı fantastik sanatçılara göre fantastik sanatın en önemli kaynağı olarak inanç ve değer yargıları gösterilir (Deneç, 2021).

Sınırların ötesinde yer alan bir kavram olarak tanımlanan Fantastik, XIX. yüzyıldan itibaren kapsamlı olarak araştırılmaya başlanmıştır. Sıra dışı metinlerin en önemli özelliği olağanüstü öğelerin ve olayların son derece normal gösterilmesidir (Toyman, 2006, s. 31). Hikayeler, destanlar, bilimsel ve tarihi konulu yazılı kaynaklarda geçen kahramanlara, gizemli varlıklar ve hayvanlara çeşitli fantastik özellikler yüklenmiştir (Gül, 2016, s. 2).

Sanatın birçok dalında yer alan fantastik yaratıkları özellikle resim ve minyatür alanında Anadolu Selçuklu ve Osmanlı minyatür sanatında görmek mümkündür (Gül, 2016, ss. 4-5). Örnek vermek gerekirse; Miracnâme (XIV. yy.) Celayirli Ahmed Mûsa tarafından yapılmıştır. Camasbname (XV. yy.) II. Murat Musa Abdi'ye tercüme ettirilmiştir. Siyah Kalem minyatürleri (XV.yy) Muhammed Bakşı tarafından yapılmıştır. Mantıku't-Tayr (XVI. yy.) Ferîdüddin Attar

tarafından kaleme alınmıştır. Siyer-i Nebî (XVI.-XVII. yy.) 1388'de Erzurumlu Darir tarafından yazılmış ve eser 1574-1603 yılları arası tamamlanıp, resimlendirilmiştir. Acâibü'l Mahlûkat ve Garâ'ibü'l Mevcudât (XVI. yy.) Kazvîni tarafından yazılmış ve Şehzade Mustafa 1553'te Surûrî 'ye tercüme ettirmiştir (Gül, 2016, s. 4-5).

Tezimizde yer alan olağanüstü özelliklere sahip olan fantastik figürler Türk kültür ve mitolojisinde yer alan yardım sever, kutsal, yol gösterici nitelikler barındırmaktadır.

Şaman

Şamanlar kozmik seyyahlardır (Gültepe, 2013, s. 532). Unutulmuş gizli bilgilerin kara kutusu, ebedi hayatın bu dünyadaki temsilcisi ve tüm bunları özgün şekilde kitlelere iletme görevi üstlenen kişilerdir (Bayat, 2019a, s. 125). Türk toplumlarında Şamanlar çeşitli isimlerle ifade edilmiştir.

Türk devletlerinde Yakutlar, erkek şamana “*oyun*” kadın şamana “*udağan*” şeklinde seslenir. Çuvaşlar kahinlerine “*yum*” adını verir. Kırgız ve Kazaklar da Şaman' a “*baksı*” adı ile seslenmektedir. Bunun yanı sıra Moğolca' da erkek Şamana “*bo*” veya “*böge*” kadın Şaman'a “*udağan*” adı verilmektedir (İnan, 1986, s. 74).

Şamanlığın felsefesi doğaüstü olaylar ve olağanüstü canlılardır (Gültepe, 2013, s. 527). Ruhlar ve insanlar arasında aracılık eden şaman dininin ayin törenlerini gerçekleştiren kişilere “*Kam*” adı verilir. Mahmut Kaşgarî' ye göre; “*Kam*” kelimesinin manası kâhin kelimesiyle örtüşmektedir. Budist Moğollara göre Kam, mürşit veya öğretmen olarak bilinmektedir (İnan, 1986, ss. 72-73).

Türkler çok erken dönemlerden itibaren çevreleri ile olan ilişkilerini totemist, ata kültürleri, hayvan kültürleri, doğa kültürleri aracılığıyla sağlamaktadır (Çoruhlu, 2002, s. 15). Herkesin Şaman olması mümkün değildir. Şamanlık seçilmiş insanlar tarafından yapılabilmektedir (Çoruhlu, 2002, s. 15).

Şamanlığa seçilebilmek ecdadında şaman olanların torunlarına musallat olarak onları kam 'lığa zorlamasıyla gerçekleşir (İnan, 1986, s. 76). Aynı zamanda soy yoluyla şaman olmak anne veya baba tarafından bir veya birden çok kişinin şaman olması ve kişiyi şamanlığa seçmesi ile gerçekleşmektedir. Atalarında şaman olan kimse olmamasına rağmen ruhlar tarafından şaman seçilmesi kişinin şamanlığı kendi tercih ederek, bu yolda çok emek harcaması şeklinde de gelişim göstermektedir (Bayat, 2019a, s. 25).

İlk ve en etkili olanlar kadın şamanlardır. Ancak daha sonra erkekler daha baskın şekilde yer almaya başlamışlardır. İlk dönemler kadınların derin etkisi sebebiyle erkeklerin kadın

şamana benzemeye çalıştıkları bilinmektedir (Çoruhlu, 2002, s. 62). Türk şamanlığında yapılan araştırmalar neticesinde kadın şamanların erkeklerden daha güçlü olduğu vurgulanmaktadır. İlk şamanın ateşi koruyan kadın şaman olduğu bilinmektedir (Bayat, 2019a, s. 122).

Erkek şamanların saçlarını uzatmalarını ve onları kadınlar gibi örmelerini, kadınsı davranışlarını anaerkil dönemlerin kalıntıları olarak da yorumlamak mümkündür. (Taş, 2017, s. 65). Daha önce de belirtildiği gibi Şamanlar tanrı ve kutsal ruhlarla diyalog içerisinde olan kişilerdir. Türk Mitolojisinde tanrının oğulları, iyilik ve kötülüğün temsilcisi Ülgen ve Erlik olarak geçmektedir. (Bayat, 2017, s. 142).

Erligin emrinde bulunan yeraltındaki kötü ruhlarla karşı tanrı insanları bilgilendirmek için kartal göndermiştir. Ne kartal insanların dilini anlamış ne de insanlar kartalı anlayabilmiştir. Tanrıya durumu bildiren kartala tanrı yeryüzüne inip karşılaştığı ilk kadınla yaşamayı ve doğacak çocuğu şaman yapmasını istemesi üzerine ilk şaman ortaya çıkmıştır. Bu nedenle şamanlar kartal ecdadı olarak bilinmektedir (Bayat, 2017, s. 142).

Bazı kaynaklarda Ülgen'in yedi ya da dokuz oğul veya kızı olduğuna inanılırken bazı kaynaklarda da bu çocukların gök tanrıya ait olduğuna inanılmaktadır. Yeryüzünde tanrının çocukları ile iletişime geçen tek insan şamanlardır (Çoruhlu, 2002, s. 21).

Şamanlığı belirleyen üç alamet bulunmaktadır; kendi istekleri doğrultusunda transa geçmeleri, başka âleme seyahat hissi, bu seyahatten aldıkları gücü sadece kendileri için değil aynı zamanda soydaşlarına yardım için kullanmalarındır (Gültepe, 2013, s. 532). Türkler beşinci ayda göğsü at ve koyun kurban eder, bu törene kadın ve şamanların sokulmasına izin vermezlerdi (Taş, 2017, s. 59). Şamanlar büyük, küçük ak ve kara olmak üzere ikiye ayrılır. Büyük şamanlar, kendiliğinden istek duymayan kutsal ruhların çağrısı üzerine seçim yapanlar; küçük şamanlar ise şamanlık mesleği baba soyu tarafından kalanlardır (Çoruhlu, 2002, s. 63).

Ak ve kara şamanlarda ise gök yolculuğu yapamayan kadın şamanlar, kara şaman kategorisinde kabul edilirken, ak şamanlar kara şamanlara göre kutsal kabul edilirdi; ancak Eliade'ya göre kara şaman sonradan ortaya çıkmış bir görüştür. İlk şamanlar Ak şamanlardır (Çoruhlu, 2002, s. 62).

Şaman Elbisesi

Türk topluluklarında şamanın mesleğini yapmaya başlaması için çeşitli törenlerden geçmesi gerekmektedir. Şamanlık görevi başladığında da bu törenlerde önemli olan materyaller arasında elbiselerde yer almaktadır (Çoruhlu, 2002, s. 64). Şamanlar törenlerde elbise ve davulun dışında da iğne iplik gibi çeşitli malzemeler kullanarak Kozmik seyahatleri esnasında yerin yarığını alt dünyaya dikerlerdi. (Taş, 2017, ss. 96-97)

Şekil 5.

XIX. Yüzyıl Sibiry Şaman Elbisesi. Petersburg Etnografya Müzesi (Çoruhlu, 2002)

Şekil 6.

Yakut Şaman Başlığı (Bayat, 2019a)

Şekil 7.

Tuva Şaman Başlığı-Kuş Pörük (Bayat, 2019a)

Kötü ruhlardan korunma amaçlı giyilen elbisenin üzerinde gökyüzü ve yer altında şamanın korunmasına yardımcı olacak çeşitli hayvan sembolleri bulunmaktadır. Şamanlar kötü ruhlara karşı elbisesiz cesaret gösteremezlerdi (İnan, 1986, s. 91).

Şekil 8.

Yakut Şaman Kostümü Ön ve Arka (Alekseev) (Bayat, 2019a)

Davulun kullanım amaçları arasında ruhları toplama, koruma, korkutma amacı güdülmüş ve Türk toplumlarında davul şamanının atı olarak kabul görmüştür (Çoruhlu, 2002, s. 76).

Şekil 9.

Altay Şamanlarının Davulu -Tüngür (Bayat, 2019a)

Tubalar Şaman Davulu İç-Dış (Alekseev) (Bayat, 2019a)

Elbise maliyetli olduğu içinde yapımında akrabalardan yardım alınır. Şamana tören esnasında lazım olan bir diğer malzeme ise davuldur. Şaman davulu aracılığı ile diğer yardımcı ruhları çağırmaya başlar (Çoruhlu, 2002, s. 71). Şaman giysi ve davulunu kendi zevkine göre değil, hizmetine girdiği ruhun emrine göre yaptırırdı (İnan, 1986, s. 92).

Şekil 11.

Şor- Kadın Şaman (Dünya Görüşünü Yansıtan Davul) (Bayat,2019a)

Şekil 12.

Altay – Türk Davul Sembolleri (Bayat, 2019a)

Şamanın Görevleri

- ✓ Her türlü hastalığa çare bulmak
- ✓ Koruyucu ruhu kendisinden ayrıldığı için hasta olan ruhunu geri getirmek.
- ✓ Doğumu gerçekleşmekte zorlananlara yardım etmek.
- ✓ Yapılan kurbanları ait oldukları yere götürmek.
- ✓ Törenleri gerçekleştirmek.
- ✓ Ölü ruhlarını öteki âleme götürmek
- ✓ Kötü ruhlardan kurtulmak isteyenlere çeşitli ayinler düzenlemek.
- ✓ Fal bakmak ve gelecekte neler olacağını görmek (Çoruhlu, 2002, s. 60-61).

Şamanizm

Şamanizm, ata ruhlar ve doğada anlam kazanan çeşitli varlıklara yüklenen eski bir inançtır. Önce Orta Asya'da daha sonra diğer Türk boyları arasında yayılmıştır (Mömin, 2013, s. 81).

Şamanizm, geçmiş yıllardan bu yana Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların yaşantılarını şaman adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulama şeklidir. Aynı zamanda ruh-insanlar arasındaki iletişim tekniğidir. Şamanizm Rus bilim adamları tarafından bilim terminolojisine kazandırılmıştır (Çoruhlu, 2002, s. 15).

Tüm dünyada varlık gösteren evren ve insan ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir inanç sistemidir. Geçmişi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Şamanizm Kuzey Asya'da yaşayan uygarlıklar arasında sihirbaz veya büyücü anlamına gelen şaman kelimesinden türemiştir. İnsanlığın en eski inanç sistemini oluşturmaktadır (Yeşilova, 2019, s. 14).

Geçmişte yapılan çeşitli tören ve kutlamaların incelenmesi Şamanizm' in daha iyi anlaşılmasına sağlayacaktır (Taş, 2017, s. 23). Moğol istilâsından sonra yazılan kaynaklarda Şamanizm'e dair bilgi daha çoktur. Şamanizm'de çeşitli dinlerin kalıntısını görmek mümkündür (İnan, 1986, s. 12).

Şamanizm denilen bu inançları Kafkaslar, Eskimolar, Moğollar, Japonlar, Malezya, Avustralya, İzlanda, Kuzey Amerika ve Afrika'nın birçok yerinde görmek mümkündür (Gömeç, 1998, s. 47). Bu inanç tek tanrılı dinlerdeki yapının dışında, kendi başına büyücülük temeline dayanan karmaşık bir kültürdür (Mömin, 2013, s. 88).

Şamanizm konusunda bugüne kadar en kapsamlı araştırma ünlü tarihçi M. Eliade tarafından yapılmıştır (Gömeç, 1998, s. 42). Bugün Şamanizm'in kalıntılarının tabulaştırılması toplumun nesne ve olguları kutsallaştırmasından ileri gelmektedir. (Mömin, 2013, s. 89).

Türk Mitolojisi ve Özellikleri

“Türklüğün en öz ve en köklü kültürü Anadolu’dadır. Anadolu, Türklüğün kaymak tabakasıdır. Yapıcı ve yıkıcı maya yine Anadolu’dadır.” (Gültepe, 2013, s. 21).

Mili kültürümüzün temel yapı taşı olan mitolojilerimiz diğer alanlarda olduğu gibi ilk olarak yabancılar tarafından keşfedilmiştir. Türk mitoloji tarihi ile ilgili birçok bilgi Rus papaz, Biçurin tarafından ilk kez Çin kaynaklarından Rusça tercümeyle aktarılmıştır (Bayat, 2019b, s. 22).

Türk milletinin çok geniş coğrafyalara yayılmaları, Türk mitolojisinin bir araya gelmesi ve yazılı kaynaklara geçmesini zorlaştıran başka bir gerekçedir. Türk mitolojisinin araştırılmasında Zeki Velidi TOĞAN, Abdul Kadir İNAN, Bahaeddin ÖGEL, Emel ESİN, Fuzuli BAYAT gibi kıymetli bilim adamları alana büyük katkılarda bulunmuşlardır (Gültepe, 2013, ss. 23-24).

Türk mitolojisini araştıran yabancı araştırmacılar arasında M. Eliade, W. Eberhard, V. Thomsen, V. Verbitsky, A. Potapov, S. Klyashorniy, J. Paul Roux’un, A. Sagalaev gibi birçok araştırmacı bulunmaktadır (Bayat, 2019b, s. 23). Mitolojiler arasındaki etkileşim bizlere Türk mitolojisinin, İran ve Hint Mitolojisinden beslendiğini göstermektedir (Taş, 2017, s. 114). İfadesi iddiadan öteye gitmemektedir.

Bu konuya açıklık getirmek gerekirse Mitolojiler arasında her zaman etkileşim söz konusu olmuştur. Her ne kadar Türk Mitolojisinin İran ve Hint Mitolojisinden beslendiği ifade edilse de bu etkinin yüzeysel olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Uygur Türklerinin önce Budist ardından Maniheizt inancı benimsemeleri böyle bir iddiayı gündeme taşısa da Uygur Türklerinin inançlarının bilgesel manada ve kesin sürede İslam dinine geçmeleri ile sınırlı kalmıştır. Bilhassa bu etkilerin ağırlıklı olarak İslami dönem Türk tasavvuf anlayışında etkin olduğu göze çarpmaktadır. Mürit ve mürşit ilişkisi, nefsi terbiyede inziva ve mürşidin müride etkisi örneği ile netlik kazanabilir.

M. Eliade’nin ifadesine göre Türk mitolojisinde var olma eylemi Ak- Ana’nın ilhamıyla tanrı Ülgen tarafından başlatılmış ve evrenin meydana gelmesine sağlamıştır (Taş, 2017, ss. 90-91). Türk Mitolojisinde yaşam su ile başlamıştır. Bu sebeple su mitolojilerde büyük önem arz etmektedir (Fedakâr, 2014, s. 10).

Türk mitolojisinde büyük öneme sahip olan ve erken dönemlerden itibaren görülen tözler (ruh) atalar kültü etkisiyle, atalara saygı amaçlı ortaya çıkan inanç türüdür. Tözlerin Animizm ile bağlantı içinde olduğu görülmektedir. Animizm tabiatta var olan canlı-cansız tüm

varlıkların ruhu olduğu inancıdır. Türk mitolojisinde tözler; nazara karşı koruma, şans getirme gibi gerekçelerle kullanılmaktadır (Çoruhlu, 2002, s. 56).

Bu sebeple Türk Mitolojisinde bazı hayvanlar yaygın olarak görülmekte ve büyük önem arz etmektedir. Çeşitli materyaller üzerinde en çok kullanılan hayvan sembolleri arasında kuşlar ilk sırada yer almaktadır (Çoruhlu, 2002, s. 65). Kuşlardan sonra güç ve kuvvet sembolü olarak öne çıkan hayvanlar aslan, pars, boğa gibi hayvanlar olarak kabul edilmektedir.

Çok önemli bir hususta hemen hemen tüm efsanelerde karşımıza çıkmakta olan Türk Mitolojisinde bilgelik konusudur. Türk mitolojisine göre en büyük bilge tanrıdır. Tanrıdan sonra “Kut” alan hakan gelir. Türk kültüründe muhakkak bir yol gösterici bulunur. Mitolojik olarak bilge kişiler yeryüzü ve yer altına hâkim kişilerdir. Türklerin bilginlere verdiği önem eski dönemlerden günümüze kadar gelmektedir (Yılmaz, 2014, ss. 9-10). Hatta bu bilginler İslami dönem Türk tasavvuf ve inanç sisteminde evliya, yâsir kültürü içerisinde derin anlamları ile yaşama imkânı bulmuştur.

Türk kültüründe kozmik sistemle ilişkisinden dolayı renklere de büyük önem verilmektedir. Mitolojide sıklıkla ak, kara, yeşil, boz gibi renklere yer verildiğini ve bu renklerin de her birinin bir şeyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu inanışlar arasında yer, gök, ateş, su, toprak, ağaç, mağara, maden, sayı (3, 7, 9, 40) gibi motifler diğer inanışlarla sıkı ilişki içerisinde (Çoruhlu, 2002, s. 181).

Şifa ve şifacı kavramları Orta Asya Türklerinin mitolojik kültüründe çokça kullanılan tanımlardandır. Şaman (kam) tüm hastalıklar için çeşitli yöntemlerle hastalara şifa bulur. Altay Türklerine göre zamansız ölüm Erlik’ in aç gözlülüğünden gelir. İlkel kavimlerde ruh ve beden ayrımı yoktur. Hasta olan kişilerin kötü ruhları kızdırdığı düşünülür ve bu sebeple kurban kesme geleneği oluşmuştur. Türk kültüründe ruh bedenden ayrıldığı vakit rüzgâr, duman, buhar, kuş şeklini aldığına inanılır (Öksüz, 2018, ss. 16-18).

Türk mitolojisinde her kabile, her boy, ufak da olsa şahsi bir türeyiş efsanesine sahiptir. En önemli ve en tanınmış efsane Türklerin ortak türeyiş efsanesidir. Türklerin mitolojik efsaneleri İslamiyet öncesi ve İslami dönem olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. (Türk Mitolojisi, 2017)

Türk mitolojisinde yer alan inanışlar içerisinde Erlik dışındaki şeytan, cin vb. tasavvurlar eski Türk dini inanışları, Budizm, Maniheizm gibi dinlerin etkileriyle şekillenmiştir. Türk mitolojisinin Anadolu’dan Avrupa’ya kadar geniş bir coğrafyada yayılım gösterdiği gözlemlenebilmektedir (Çoruhlu, 2002, s. 54). Bu etkilerin izlerini İslami Dönem Türk –İslam tasavvuf ritüellerinde de görmek mümkündür.

Türk Mitolojilerini Diğer Dünya Mitolojilerinden Ayıran Özellikler

- ✓ Çok tanrıcılık inancı yoktur.
- ✓ Dünyaya bakış açıları diğer milletlerden farklıdır.
- ✓ Türk mitolojisinde insanlar dışındaki çeşitli fantastik varlıklar da konu olmaktadır.
- ✓ Türk mitolojisi dağınıktır. Bu sebeple arkaik destanlar, taş kitabeler içinde erimiştir. (Gültepe, 2013, s. 25).
- ✓ Türk mitolojisinin derlendiği yabancı ve Türkçe kaynaklar bir araya getirilerek kıyaslanmamış ve netlik kazanmamıştır.
- ✓ Diğer mitolojiler daha ziyade nesneler, olaylar ve kişiler üzerinden şekil alırken; Türk mitolojisinin kaynağı mantığa dayanmaktadır (Gültepe, 2013, s. 25).
- ✓ Kam'ların Tanrı'ya ulaşmak için kullanmış olduğu birçok doğaüstü unsur olmasına rağmen tapınma, totemizm mevcut değildir (Özkan, 2018, s. 72).

Türk Mitolojisini Konu Alan Destanlar

İslamiyet Öncesi Destanlar

Göç Destanı: Uygur Türklerinin ulusal birliklerinin bozulması üzerine yaptıkları göç konusu ele alınmıştır (Gültepe, 2013, s. 395).

Türeyiş Destanı: Göktürklerin bozkurtlardan türediği konusu ele alınmıştır. (Sakaoğlu & Duymaz, 2019, s. 197).

Şu Destanı: Kaşgarlı Mahmut tarafından yazıya geçirilen bu destanda Büyük İskender ve Türk hükümdarın mücadelesi ele alınmıştır (Gültepe, 2013, s. 372).

Oğuz Kağan Destanı: Oğuzların atası ve oğullarının hayatını anlatan destan, Türk hükümdarı Mete'ye benzetilerek anlatılmaktadır (Sakaoğlu & Duymaz, 2019, s. 84).

Bozkurt Destanı: Göktürklerin savaşta almış olduğu yenilgi sebebiyle hayatta kalan tek bir erkek çocuktan ve dişi bir kurttan tekrar türemeleri konusu ele alınmıştır (Gültepe, 2013, s. 387).

Ergenekon Destanı: Kadim Türklerin çoğalarak yaşadığı kutsal yurt Ergenekon konu edilmiştir (Bayat, 2017, s. 109).

Yaratılış Destanı: En eski Türk destanlarından olan yaratılış destanı evrenin yaratılışı, iyilik-kötülük, düzeni konu alan destandır (Gültepe, 2013, s. 67).

Alp Er Tunga Destanı: Bilinen en eski destandır. Türk-İran savaşlarını konu alan destanda Türk Hükümdarı Alp Er Tunga'nın galibiyeti anlatılmıştır. (Gültepe, 2013, s. 97).

İslami Dönem Destanları

Saltuknâme Destanı: En önemli özelliği Türk adını öne çıkarması ve hatipliğidir. Pek çok yerde savaflara katılmış ve birçok Hristiyan'ın Müslüman olmasına sebep olmuştur (Alptekin, 2018, s. 214).

Manas Destanı: Destanlar arasında en uzun destan manastır. Kırgız Türklerine ait olan bu destanda Manas'ın mücadeleleri anlatılmaktadır (Gültepe, 2013, s. 286).

Dede Korkut Destanı: Döneminin Rum, Gürcü savafları ve kendi boyları arasında Müslümanlığı kabul etmeyen Türk boyları ile olan mücadele anlatır. (Gültepe, 2013, s. 349).

Battal Gazi Destanı: VIII. yüzyılda yaşayan Battal Gazi ve Bizans Devleti arasındaki mücadeleyi anlatmaktadır (Ulutürk, 2018, s. 39).

Danişmendnâme Destanı: XI. yüzyılda yaşayan Melik Danişment Gazi'nin yaşadığı mücadeleyi konu alan destandır (Uçkun, 1998, s. 257).

Genç Osman Destanı: XVII. yüzyılda yeniçeri olan Osman hakkındaki kahramanlıkları anlatan destandır (Kutluay, 2016).

Köroğlu Destanı: Türk dünyasının ortak motifleri olarak bilinen Köroğlu ile Hasan Han arasındaki mücadele anlatır (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 261).

Kuva-yi Milliye Destanı: Nazım Hikmet tarafından 1939'da yazılan ve Kurtuluş Savaşı'nı konu alan bir destandır.

Çanakkale Destanı: Fazıl Hüsnü Dağlarca tarafından Çanakkale Zaferi'ni konu alan şiir şeklinde yazılmış destandır (Kutluay, 2016).

Türk Mitolojisinde Olayların Yaşandığı Coğrafya

Büyük medeniyetlerin doğduğu ve beslendiği yerleşim yerleri incelendiği zaman büyük nehir kenarları ve vadiler ortaya çıkmaktadır. Uygarlık tarihinde görülen ilk sahne Asya'ya aittir. En eski ve köklü kavimlerden olan Türkler dağınık yaşamalarından ötürü Türk tarihini bütün değerlendirmek çok zordur. Türk Mitolojisinin yaşanıldığı coğrafya "Turan" zemini olarak bilinmektedir (Gültepe, 2013, s. 29).

Şekil 13.

Türklerin Ana Yurdu (İslamiyet Öncesi Türk Devletleri, 2018)

Mançurya'dan Macaristan'a kadar uzanan Türklerin mücadeleler üzerine zorlaşan hayat şartları, iklimin kuraklaşması, artan nüfus, baskınlar ve bulundukları bölgelerden göç etmeleri dağılmalarına sebep olmuştur (Diyarbakirli, 1972, s. 4).

Geniş coğrafi alana yayılan Türkler tarihte ilk olarak Hunlar, Gök-Türkler, Uygurlar, Avrupa Hunları, Bulgarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Hazarlar ve Kıpçaklar olarak bilinmektedir. XIII-XIX. yüzyıl arasında Orta Asya'da yaşayan Türk boyları Türkistan XIX yüzyıldan itibaren Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız, Karakalpak, Tatar, Kırım ve Başkurtlar Sibiry'a'da yaşayan Türk toplulukları ve Kafkasya Türkleri olarak bilinmektedir (Kanlıdere vd., 2013, s. 8).

Türklerin yaşadıkları coğrafi alan itibariyle zor doğa şartları ve hayvanlarla olan iç içe yaşamlarının kültürel ve sanatsal etkinliklerine yansıdığı görülmektedir. Türk mitolojisi sanat tarihi açısından büyük önem taşımaktadır (Çoruhlu, 2002, s. 11). Temel kültürel unsurlardan oluşan bir zemin üzerinde tarihsel gelişim de dikkate alınarak, Türk toplumlarının yaşam şekli ortaya çıkmaktadır. Farklı yerleşim alanlarındaki kültürel çeşitlilik Türk mitolojisini zengin kılmaktadır (Çoruhlu, 2002, s. 11).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türk Mitolojisindeki Fantastik Figürler ve Yer Aldığı Efsaneler

UMAY-ANA

Şekil 14.

Umay-Ana İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)

Umay Ana

Manas Destanı

Dünyanın en uzun destanı olarak bilinen Kırgız Türklerine ait olan Manas Destanı rüya motifi ile ilişkilendirilmiş ve Anadolu'daki aşıklar gibi destandaki kahraman tarafından (Comokçular) a gördüğü rüyayı “anlat “diyerek aktarma görevi verildiği iddia edilmiştir. Kırgızlara ait destanda günlük hayat ve kültürel unsurlar yer almaktadır (Gültepe, 2013, s. 287).

Bu destanı ilk keşfeden Kazak alimi Çokan Velihanov ve ilk tam derlemesi ise W. Radloff tarafından gerçekleştirilmiştir (İnan,1959, s. 125). Destanın tamamının bir milyon mısra olduğu iddia edilmektedir. Türk toplumlarında her zaman ulu-kutsal bir yönlendirici bulunmaktadır. Manas'ta toplumu yönlendiren kutsal görülen kişi aksakallı ve yol göstericisi bir melek olan Ak Balta'dır (Gültepe, 2013, s. 290).

Türk destanlarında sıkça karşılaştığımız rakamlar Manas destanında da kırk beyaz çadır, kırk ocak, kırk at, kırk kişi, kırk çocuk şeklinde vurgulanmıştır. Bu da destanlardaki dini ilişkiyi göstermektedir (Gültepe, 2013, ss. 307-319).

Kırgız hanedanlığı Başbuğu Oraz, öldükten sonra Kalmuk Hanı tarafından Kırgızistan yağmalanmış, Türk kabileleri dağıtılmıştır. Han'ın oğullarının her biri bir tarafa sürgün edilmiş ve oğullarından Cakıp, dağılan Kırgız ailesini bir araya getirerek yol gösterici Ak Balta'nın himayesinde Altaylara yerleşmiş ve burada yeniden yeşermeye başlamışlardır (İnan, 1992, ss. 4-5).

Ancak Cakıp Bey'in tahtına varis olacak bir çocuğu olmamıştır. Obada çocuksuz ihtiyar olarak anılan ve eşi ile beraber sürekli Tanrı'ya yakaran Cakıp eşine sitem eder eşi çok üzülür ve bir rüya görür. Çok kıymetli bir rüya görür ve rüyayı eşiyle paylaşır. Eşi de aynı şekilde rüya gördüğünü ve bir çocukları olacağına işaret edildiğini söylemesi üzerine Cakıp obada ziyafet vererek bilginlerden rüyasını yorumlamasını ister. Bilginler tarafından doğrulanan bu haber çok geçmeden her yere yayılır ve Kırgızların kökünü kurutan eski düşmanın kulağına gider. Acımasız Esen Han, falcıları çağırarak kâhinlerinden bilgi alır (İnan, 1992, s. 7).

Kırgızlardan Manas adında bir Alp doğacağı ve bu Alp' in kimsenin karşı koyamayacağı bir yiğit olup, Çin ve Kalmuk'u yerle bir edeceği haberi üzerine Esen Han kendini kaybeder ve Kırgızların hamile kadınlarının hepsini öldürüp Manas ismindeki tüm çocukların da canlı kalmamasını emreder. Ak Balta tüm boya bebeğin adının “Devinci” olduğunu Manas isminin gizli tutulmasını tembih eder (İnan, 1992, s. 7).

Cakıp'ın tatlı hanımı Çıyırdı hamile kalır ve yemeden içmeden kesilir. Aslan yüreği aşeren Çıyırdı'nın zorda olsa bu isteği yerine getirilir. Artık dokuz ay dolmuş ve doğuma sayılı

saatler kalmıştır. Sancı başladığında Ak Otağa toplanan bahşılar ve kadın şamanlar (Gültepe, 2013, s. 308), Kıymetli bebek Manas'ın doğumunun zor geçmesi üzerine anne ve bebeklerin koruyucusu ilahe Umay-Ana'dan *“Umay ana kuş ana diye dua ederek yardım istemişler ve ateş yakarak süt ve yağ saçarak doğumu kolaylaşmasını dilemişlerdir.”* (Demir, 2019, s. 28).

Efsanemizin baş tacı Umay-Ana'nın yardımıyla on beş yaşında çocuk ağırlığında iki omzu kara yeleli, aslan boyunlu, çatık kaşlı, heybetli Manas dünyaya gelmiştir. Bunun üzerine Çıyırđı *“İşte sen, vücudumun bir parçası olan göz bebeğim seni dokuz ay dokuz gün karnımda taşıyıp bin bir zorlukla doğurdum. Artık ak sütümün hakkını verirsin.”* diyerek Umay-Ana'ya derdini anlatır. Duası kabul olan Çıyırđı'ya aniden gelen aksakallı derviş, elindeki bebeği emzirmesini ve oğlunun ilerde savaşı, bahadır bir kişi olacağını söyleyerek gözden kaybolmuştur (Gültepe, 2013, s. 309).

İncelediğimiz birçok efsanede Umay-Ana, insan ve hayvan yavrularını koruyan doğuma yardımcı ilahi bir varlık olarak anılmaktadır. Bunun haricinde farklı varyantları kısaca özetlemek gerekirse:

Ural-Batır (Başkurt) Destanı

Ural- Batır efsanesinin kökleri Başkurtların tarih sahnesine çıktıkları zamana dayanmaktadır. Başkurtlar kültürü halk edebiyatı bakımından oldukça zengin malzeme barındırmaktadır. Başkurt efsaneleri ile ilgili çalışmalara ilk olarak XVIII. yüzyılda başlanmıştır. Efsaneyi ilk yayımlayan Timofey Belyaev'dir. Urallarda araştırma yapan Rus alim tarafından da derlemesini yapıp seyahatnamelerde yayınlanmıştır. Aktaranlar (Sesen)lerdir (Ergün & İbrahimov, 1996, ss. 3-4).

Destan Yenbirzi (Canverdi) Ata'yla, Yenbike (Can Ana'nın) ve yurtlarının tasviriyle baslar. Yenbirzi Ata ve Yenbike Ana dört tarafı denizle çevrili olan ve başka kimsenin olmadığı bir ülkede yaşamaktadır. Şülgen ve Ural adında iki oğulları vardır. Şülgen kötü, Ural iyi karakterlidir. Şülgen sürekli sorunlar çıkarır ve ailesi tarafından tartaklanmaktadır. Kahramanlar aralarında ölüm üzerine tartışıp ölümsüzlüğün kaynağını babalarına sorarlar (Atnur, 1996, s. 9).

Yenbirzi ölümsüzlüğün katil padişah'ın ülkesindeki suda olduğunu söyleyerek ölümsüzlüğü elde etmek isteyen oğullarını uğurlar. Ural, katil padişahı alt edip halkı hürriyetine kavuşturur ve padişahın kızıyla evlenir. Ardından kahkaha padişahın oğlunu kurtararak kızı Gölestan ile evlenir. Kardeşi Şülgen ise devler padişahının hilesine kanarak Akbozat'ı ve Polat kılıcı almak üzere Gökler ve kuşlar padişahı Samrav'ın ülkesine gider. Padişah'ın kızı Humay, Şülgen'i zindana atar (Atnur, 1996, ss. 12-13-14).

Bu sırada Ural, hayat suyu için Humay'ın yurduna gider. Humay'da karşılığında ondan tutsak olan kardeşini getirmesini ister. Ural bu isteği yerine getirir ve karşılığında Akbozat ve Polat kılıç kendisine verilir. Canlıların hayatını kurtarmak için aradığı hayat suyunu Umay'ın (Huma kuşu) yardımıyla bulur. Fakat o sırada bulduğu suyu gelen bir ihtiyarın tembihi ile içmeyip dağlara serper. Bugün Ural'ın yemyeşil olma sebebi buna dayandırılır. Başkurt destanında kahramanların “don değiştirme” özelliği bulunmaktadır. Umay da bu sebeple Hüma Kuşu ile örtüşmektedir (Ergün & İbrahimov, 1996, ss. 12-13).

Umay-Ana Pınar Efsanesi

Aladağların eteğinde yaşayan bir aile ve çaresiz derdi olan bir evlat. Ellerinde avuçlarında olan her şeyi çocuğun şifası için harcar biçare kalırlar fakat çocuğun derdine derman bulamazlar. Anne çocuğu için kendi elleri ile yapmış olduğu kıymetli gök renkli akik bileziği alarak tedavi için tabiplere götürür. Bileziğin bir değeri olmadığı cevabı üzerine anne biçare eve dönerken yolda yaşlı bir alıç ağacı görür ve oturup derdini ağaca anlatır (Yıldırım, 2012, s. 2107).

Elindeki gök renkli boncuğu ağacın dalına asarken boncuklar kopuverir ve boncuğun döküldüğü yedi yerden yedi ayrı pınar fışkırır. Sonra bu pınarın suyunu çocuğuna içirerek dermanını bulunur. O köyde yaşayan yaşlı kadınlar aslında o ağacın kutsal Umay olduğunu kadının yakarışını duyduğunu ve merhamete gelerek duasını kabul ettiğini söylerler. O zamandan beri bu yedi çeşme şifası ile bilinir (Yıldırım, 2012, s. 2107).

Ana Hıta Efsanesi

Güzeller güzeli, endamlı, hoş sedalı, doğru sözlü, merhametli Ana Hıta suyun bereketini sağlayan insanlara güç kuvvet veren yarı kutsal bir varlık olarak bilinir, acımasız dev büyücüye karşı mücadele eder. Savaşa gitmeden önce zafer kazanmak için Umay Anayı ziyaret eder ve ondan yardım diler. Hıta, Umay Anadan aldığı güç ile düşmanı alt ederek halkın refah içinde yaşamasını sağlar (Muhammethacı, 2001, s. 716).

Kazakların Umay Ana Efsanesi

Analığın, merhametin ve iyiliğin sembolü Umay evlatlarını nereye gönderdiyse uğur ve bereket götürür nerede eksik varsa fazlayı eksikle eşitleyerek insanların hizmetine sunarlarmış. Umay Ana'da kızları ile övünür ve yaşadığı gururu dünyanın her tarafından görünsün diye yüksek kayaya çevirmiş. Yüksek yerlere olan saygı her zaman insanların menfaatlerine dönüşmüş (Özden, t.y.)

ZÜMRÜDÜANKA-SİMURG

Şekil 15.

Zümrüdüanka- İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)

Zümrüdüanka

Farsça *Simurg*, Arapça *Anka*, Türkçe'de ise *Zümrüdüanka* olarak bilinmektedir (And, 2020, s. 315). Farklı varyantlarında Zümrüdüanka, Devlet Kuşu ve Boba Kuş olarak nitelendirilmektedir (Duymaz, 1998, s. 92).

Gönül Öney; Zümrüdüanka'nın boynunda bulunan halkanın Anadolu Selçuklularının bazı Çift başlı kartal ikonografisinde de gözlendiği, her ikisinin de gökyüzü ile olan bağı ve hâkimiyeti dolayısıyla özdeşleştirmiştir. Aynı zamanda Zümrüdüanka özellikleri bakımından dünyanın en iri, en yüksekte uçan, havada en fazla kalabilen kuşu Albatros ile benzer özellikler göstermektedir. Anka efsanelerde iyi ve kötü özellikleri bakımından iki türlü anılmaktadır. Semavi olayların gerçekleştiği durumlarda yağmur ve bereket getirmesi açısından “iyi Anka”,

fırtına gibi sert gerçekleşen olaylarda ise “kötü Anka” şeklinde anılmaktadır (Erdem, 1991a, ss. 198-200).

Simurg, Farsça’da otuz kuş anlamındadır. Simurg’un otuz kuşu temsil ettiğini, Vahdet-i Vücut (varlık birliği) ilkesi Feridüddin Attar’ın Mantıku’t-Tayr adlı eserinde görülmektedir (And, 2020, s. 315).

Kaf Dağı ve Anka Efsanesi

Kaf Dağı tüm dağların anasıdır. Dağ sihirli ve zümrüt yeşili rengindedir. Sadece kalp gözü açık olanlar, cinler, periler görebilir. Kuran-ı Kerim’de Kaf Suresi de dağla ilişkilendirilebilir. Zümrüdüanka’nın Kaf dağının tepesinde bulutların üzerinde "Bilgi Ağacı" veya “hayat ağacı” üzerinde yaşadığı, düşünüp, konuşabilen hünerli bir varlık olduğu; hükümdar ve kahramanlara yol gösterdiği bilinmektedir (Kaf Dağı, t.y.).

Efsanede kuşlar kendilerine bir padişah gerektiğine karar verir ve Hüthüt’ün yanına varırlar. Hüthüt kuşu onlara vekillik ederek zaten bir padişahları olduğundan bahsedip onları Zümrüdüanka’nın yanına götürmeye karar verir. İkna olarak yola çıkan kuşlar yolda karşılaştıkları zorlukların Hüthüt’ün de yardımıyla üstesinden gelirler (And, 2020, s. 315). Bu zor ve çetin yolda kimi açlıktan, susuzluktan, kimi hastalıktan, kimi yolunu saptırdıktan sonra yüzlerce kuştan sadece otuz kuş sağ salım Kaf Dağı’nda Anka’ya ulaşmayı başarır. Zümrüdüanka’ya baktıklarında kendilerini görürler. O zaman anlarlar Allah’ı arayan kendini bulur (And, 2020, s. 315).

Bebek Zal ve Simurg

Çocuğu olmayan Sam’ın dilekleri kabul olur ve sevdiği kadından bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Çocuğu heyecanla görmeye giden Sam bembeyaz ihtiyar bir çocukla karşılaşır ve çocuğu kabul etmeyip tanrının kendini cezalandırdığını düşünerek bebeği çok uzak diyarlara götürür. Simurg’un yaşadığı bu yerde yavrularını doyurmak için yuvadan ayrılan Simurg Zal’ı görür ve ilahi bir ses tarafından bebeği koruması işaret edilir (Tansü & Güvenç, 2017, s. 788).

Simurg Zal’ı aldığı gibi hiç zarar vermeden yuvasına getirerek besler ve koruyarak büyütür bu gencin ününü tüm dünya duyar. Artık yuvadan ayrılma zamanı gelen Zal aynı zamanda babası Sam da ıstır. Rüyasında Zal’ı gören Sam doğru Kaf Dağına gelir. Sam’ın geldiğini gören Simurg ise Zal’ı babasına teslim eder. Simurg sihirli tüylerinden birini Zal’a vererek ne zaman başı sıkışsa kullanmasını öğütleyerek sonsuza kadar koruması altına alır (Tansü & Güvenç, 2017, s. 789).

Süleymannâmede; Efrasiyab ile İran kahraman'ı Rüstem- i Zâl'in mücadelesi sonucu Efrasiyab ile Zal bile başa çıkamamıştır. Efrasiyab'ın İran'ı aldığı ve hazineleri Sinop kalesine yerleştirdiği Anadolu'da toprakları elinden alınan “Kaysar-ı Rum tarafından Hz Süleyman'a güçlü, kafir, putperest birisi olarak şikâyet edilir. Hz. Süleyman ise Efrasiyab'a bir ferman göndererek hak dine davet eder. Gücünü belirtip kendisine tabi olmasını ister (Gültepe, 2013, ss. 121-122).

Sinop Kalesi'ni almak için yola koyulur. Efrasiyab, gücünün kuvvetinin yüceliğinden bahsederek kendine itaat etmesini ister. Bunun üzerine savaş hazırlıkları yapılır ve bütün Turan beyleri toplanır. Şiddetli bir savaş gerçekleşir. Bu arada gökteki kuşların da yerdeki askere saldırdıkları görülür. Simurg komutasındaki kuş askerlerde savaşa katılarak Hz. Süleyman safında yer alır. Efrasiyab ve askerleri hem insan hem hayvanlara karşı mücadele vermektedir. Efrasiyab askerleri kuşlar tarafından gece tekrar bozguna uğratılır ve Efrasiyab bu duruma çok şaşırır (Gültepe, 2013, ss. 124-126).

Tekrar savaşılır ve bu arada Hz. Süleyman 'a kudret tahtı iner. Bundan istifade eden Efrasiyab askeri, Süleyman askerlerini bozguna uğratmıştır (Gültepe, 2013, s. 127). Bunun üzerine Hz. Süleyman tekrar savaşa hazırlanır. Hz. Süleyman'ın yanındaki komutanlar Efrasiyab ile gizli bir toplantı yaparak onun safına geçerler. Hz. Süleyman'ın yenilerek kaleye sığındığını gören Simurg bu durumdan inanılmaz utanç duyar (Gültepe, 2013, s. 129).

Simurg, Hz. Süleyman'a görünmeden yanındaki kuşlarla beraber uçar ve kahramanlardan yardım ister. Yenilgiye çok üzülen Hz. Süleyman'a Hızır tarafından zafer müjdesi verilir. Savaş tekrar başlar. Kuşlar, melekler yardıma koşar kudret tahtı havalanır ve bu gördükleri karşısında Efrasiyap çok etkilenir. Savaşta mağlup olan Efrasiyap affını diler ve Hz. Süleyman onu affederek makamında ona da yer verir (Gültepe, 2013, ss. 131-132).

Manas Destanı Zümrüdüanka

Manas destanında aktardığımız üzere Manas, çok istenen dualar ve dileklerin kabulü sonucunda dünyaya gelen bir kahramandır. Manas'ın annesi hamile kalmadan kısa süre önce Cakıp (babası) bir rüya görür ve hanımına şöyle der; (Gültepe, 2013, ss. 126-127-128).

“E hanım artık üzülme, şu zamana kadar ömrümüzü hasret içinde geçirdik. Uğurlu bir rüya gördüm Anka kuşu gibi heybetli bir kuş yakalamıştım. Yeryüzündeki hayvanlar bu kuşun heybetinden çekiniyordu. Ona uzun ipek bağ taktım. Bu talihe işarettir. Tanrım bize lütfedecek gibi”

bu destanda Anka'nın heybetli, hayvanların çekindikleri bir kuş olarak “devlet kuşu” ifadesinde de vurgulanan talihten bahsedilmektedir (Gültepe, 2013, ss. 126-127-128).

Varyantların genelinde kahramanın uyuya kaldığı ağacın üzerinde Anka'nın yavruları ve yuvası bulunur. Her yıl, yılan veya ejderhanın gelip yuvadaki yavruları yediği bilinir. Bu defa yavruların sesini ağaçta uyuyan kahraman işitir ve yılanı öldürerek yavruları kurtarıp kuşun güvenini kazanır. Böylece kahraman ne zaman darda kalsa kuş yardımına yetişir (Duymaz, 1998, s. 93).

Zümrüdüanka ile ilgili çok çeşitli varyantlar vardır. Bunlardan en yaygın olan Şehnâme' de yer alan Simurg' un babası tarafından bırakılan Zâl'ı bularak onu koruması, tüylerinden vererek ne zaman darda kalsa tüylerini birbirine sürterek yardıma çağırmasıdır (Duymaz, 1998, s. 95).

KANATLI AT (Tul-par)

Şekil 16.

Kanatlı At İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)

Kanatlı At (Tulpar)

Türkler için bir hayvandan çok daha fazlası olan at, sahibine can yoldaşlığı etmektedir. Türk Mitolojisinde evren üç bölüme ayrılır: Gök, yer, yeraltı. Tulpar göğe, bozkır yeryüzüne, yarı yılanlı yeraltına hitap etmektedir (Çufadar, 2019, ss. 217-218). Tulpar'ın kanatları herkes tarafından görülememekte sadece kalbi güzel olanlar tarafından görülmektedir (Çufadar, 2019, s. 217).

Ural Batır Destanı (Ak buzat)

Çok eski zamanlarda hiç kimsenin bilmediği, Yenbirzi ve Yenbike' den başka kimsenin yaşamadığı bir yer ve bu yaşlı çiftin Ural ve Şülgen adında iki oğlu vardır. Bu çift tabiattaki birçok hayvandan yardım alır hiç sıkıntı yaşamazlar. Avlandıkları hayvanlarla beslenerek yaşamlarını sürdürmekte olan bu çift çocuklarına henüz evde bulunan kanı içecek yaşa gelmediklerini öğütleyerek kanı içmelerini yasaklarlar. Şülgen yaratılış olarak kötü karakterli, Ural iyi karakterlidir (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s.104).

Bir gün anne babası avda olan Şülgen (yasaklı olan) hayvan kanı içmek ister. Ural ise hayvanlara eziyet etmemek gerektiğini söyleyerek buna engel olur. Ural babasına avladığı hayvanlar gibi bir gün birisinin de onları öldüreceğini söyler ve ölümü nasıl yok edebileceğini sorar. Babası katil padişahın ülkesindeki pınardan içenin ölümsüz olacağını anlatır ve tüm hayvanları toplayarak görüşlerini alır. Hayvanlar ölümün yok edilemeyeceği kanaatine varırlar (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s.105).

Yine bir gün ava çıkar ve bir kuş avlarlar. Kuş ağlayarak kendisinin Güneşin kızı Humay olduğunu anlatır ve pınarı vadeder. Şülgen buna rağmen Humay' ı yemek ister; fakat Ural buna izin vermez. Humay bir şekilde kurtularak kaçır. Şülgen ve Ural, Humay' ı takip eder. Yolda ikiye ayrılırlar. Ural'ın karşısına bir ihtiyar çıkar ve o katil padişahın ülkesine giderse çeşitli felaketlerle karşılaşacağını anlatır (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 106).

Ural onları dinlemez ve o ülkeye giderek kendini halka anlatır. Saflar arasında kendine eş seçmek için saklanan padişahın kızı da bulunmaktadır. Kız Ural'ı beğenip kendisi için ister ancak Ural onu kabul etmez. Bunun üzerine durumu öğrenen padişah Ural'ı huzuruna ister (Atnur, 1996, s. 57).

Ural ise gelme amacını anlatarak padişahı geri çevirir. Hiddetlenen padişah diğer kurbanlarla beraber Ural'ı da öldürmek ister. Ural' da padişaha ders vereceğini söyleyerek, karşısına en güçlü hayvanı getirmesini ister. Padişah bu istek üzerine en güçlü öküzü getirir. Öküz, Ural'ı parçalayacağını söyler ve Ural başta öküzü alt eder ve öküz nesli insanlara köle olur halk, zulümden kurtulur (Atnur, 1996, s. 58).

Ural ise padişahın kızıyla evlenir. Orada biraz kaldıktan sonra ayrılır ve yine yollara düşer. Bir dağın başında yılanın maralı yutmaya çalıştığını görür ve ona maralı bırakmasını söyler. Yılan onu dinlemez ve maralı yutmaya devam eder (Atnur, 1996, s. 58).

Bunun üzerine kendisinin yılanlar padişahının oğlu olduğunu Humay'ı almak için don değiştirdiğini ve normale dönmek içinde maralı yemesi gerektiğini anlatır. Yılan, kendisine yardımcı olursa ona babasının sihirli asasını vereceğini söyler. Don değiştirip delikanlıya dönen yılan, Ural'ı da alarak ülkesine gider. Vardıkları yerde insanlarla beslenen yılanlar olduğunu işitir. Kendisine saldıran yedi başlı yılanı alt ederek yutulan tüm insanları serbest bırakır (Atnur, 1996, s. 59).

Bu arada Şülgen ise takip ettiği yol üzerinde hayvanların dostça yaşadıklarına şahit olur ve yanına gelen yılan padişahının oğlu onu yanıltarak tuzağa düşürür. Onu aldığı gibi Ezkere'nin sarayına götürür ve sarayda babasıyla karşılaşır. Ezkere ve babası Kehkehe, Ural'ı öldürmek için planlar yapar ve gelenin Ural ın ağabeyi olduğunu duyunca çok sevinir. Ezkere, Akbuzat'ı ve bulat (polat) kılıcı çalmaya karar verir (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 109).

Güzel ağırlanan Şülgen' sarayın güzel kızı sunulur ve Şülgen eş olarak kabul eder. Yılan padişahının oğlu Zerkum ve Şülgen bu görevi yerine getirmek için yola çıkar ise de Zerkum, Akbuzat'ı aldıktan sonra Şülgeni öldürmeyi planlar. Yolda da ağabeyisine Ural'ın yaptıklarından bahseder. Kuşlarla dolu bir saraya gelip don değiştiren kızlar için de Humay'ı beklemeye başlarlar. Ortalık duman olur her ikisi de bir kuyuya düşer ve çok uğraşmalarına rağmen çıkamazlar (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 110).

Bunun üzerine yanlarına gelen Humay, Şülgen'e kendisini öldürmek istediği günü hatırlatır. Gönlünü temizleyip yılanların arkadaşlığını bırakana kadar buradan çıkamayacağını söyler. Humay'ın sarayına konuk olan Ural onu tanımaz. Humay, Akbuzat karşılığında ondan bir kuşu bulmasını isteyerek anlaşma yapar (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 110).

Asasına binerek yola çıkan Ural bir kuş tutar. Kız don değişerek kendisinin kaçırıldığından bahseder. Ural da Humay'ın istediği kuşu bulamadığına çok üzülür; ancak kuşu sarayına götüreceğine söz verir. Kuşla çıktıkları yolun Humay'ın sarayı olduğunu görünce çok şaşırır Ural orada Humay'ın kaçırılan kardeşi olduğunu öğrenir. Padişah, Humay'dan Akbuzat'ı vermesini kardeşini de bağışlamasını ister (Atnur, 1996, s. 16).

Bir araya gelen kardeşler başlarından geçeni anlatır. Lakin Şülgen, Ural'ı çok kıskanır. Humay'a giderek Akbuzat'ı ister o da eğer üzerine binebilirse istediğinin olacağını söyler. Gökyüzünde fırtınalar kopar ve gökten Akbuzat gelir. Humay'ın önünde baş eğer. Akbuzat şart koşar ve şartını yerine kim getirirse onunla olacağını söyleyerek orada bulunan bin batman taşı

kaldırmasını ister. Şülgen de dahil kimse kaldıramaz ve Humay, Ural'ı çağırır (Atnur, 1996, s. 17).

Taşı kaldırdığı gibi göğe fırlatan Ural Akbuzat'a sahip olmaya hak kazanır. Ural, Humay ile Şülgen'de kurtulan Ayhılıv ile evlenme kararı alır. Çok badireler atlatan Ural, kardeşinin yaptığı yanlışları da affeder ve halkı kötü padişahın gazabından kurtarır (Atnur, 1996, s. 17).

Yaşlı bir adam halkı ile konuşan Ural'ın yanına gelerek ona kendisinin bu sudan içtiğini ancak her nefsin ölümü tatması gerektiğinin doğru olacağını öğütler. Yaşlı adam Ural'a tek güzel şeyin iyilik olduğunu söyler ve Ural mesajı alır. Hayat suyunu tüm tabiata serper ve her yer yeşerir (Atnur, 1996, s. 21).

Destanlarda birden fazla fantastik yaratıklar yer alabilmektedir. Bunlar içerisinde daha önce Umay efsanesinde aktarılan, Manas destanında kanatlı at (tulpar) iki yerde daha geçmektedir.

Manas Destanı (Gök Kır Tay)

Manas'ın doğum haberi gelmeden önce bu heyecana dayanamayan Cakıp başını alıp dağ eteğindeki ırmağın kenarına gider. Ak Balta tarafından müjdeli haberi aldığı anda tul-par veya gök kır tay olarak da bilinen kula kısağa yürümeği öğretir (Gültepe, 2013, s. 308).

Manas Destanı (Kanatlı At)

Manas büyüdüktan sonra babası Cakıp, onu yetiştirmesi için bilge çobanbaşı Oşpur'a teslim eder. Oşpur Manas'ın çok iyi bir yiğit olması için elinden geleni yapar ve onu çok zorlar. Bir süre sonra alıştığı bu disiplin Manas'ın zorlanmasına değil hoşuna gitmesine sebep olur. Yine bir gün koyun sürüsüyle ilgilenen Manasın sürüsünün içine kurt girer, kuzuyu kaptığı gibi kaçıverir (Gültepe, 2013, ss. 317-318).

Bu hayvanın kurt olduğunu fark eden Manas onu takip ederek yakalamaya çalışır. Ardı sıra kurdun girdiği mağaraya girdiğinde ise içeride kırk kişinin ve onlara ait kırk kanatlı atı görerek şaşırır. Selam vererek kurdun nereye gittiğini sorar onlarda gülümseyerek o kurdun kendileri olduğunu söylerler (Gültepe, 2013, ss. 317-318).

EJDER

Şekil 17.

Ejder (Evren) İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)

Ejderha

Oğuz Kağan Destanı

Kara Han ve Oğlu Buğra Han'ın Padişahlığı (Ejderha).

Kara Hanoğlu Buğra Han Padişah olduktan sonra İl-Tekin, Kori-Tekin, Bek-Tekin adında üç oğlu olur. Tekin'in manası güzel yüzlü demektir. Rivayete göre: Buğra Han zamanında halk bolluk, bereket, refah içinde yaşar. Eşi Bayır-Hatun bilgili, iş bilen bir hanımdır. Artık yorgun ve hasta olan hatun hakkın rahmetine kavuşur (Gündüz, 2016, s. 124). Buğra Han bu duruma çok üzülür ve içine kapanır gün geçtikçe artık bu görevi oğullarından

birisine bırakmayı uygun bulur ve ortanca oğlu Kori-Tekin' i beyliğe seçer (Gündüz, 2016, s. 125).

Kendisi de iyiden iyiye kenara çekilir. Bu durumunu gören oğlu babasına ava çıkma teklifinde bulunur ve av esnasında babasına bir hanım alacağını belirtir. Babasına bir hanım bulan Kori-Tekin bir gün yanına yaklaşıp kafasını okşayan hatuna nasıl olsa anam sayılır diye düşünerek fırsat verir ve kadın beni baban için aldın ama hiç ilgilenmiyorsun der. İrkilerek yerinden kalkan Kori-Tekin kadını azarlayarak ona bir ceza vereceğini söyler. Bunun üzerine kadın rezil olmamak için bir hile düşünür. (Gültepe, 2013, s. 196).

Kendisine yardımcı olan birkaç kadınla beraber Kori-Tekin' in ayak izini çadıra bıraktırır. Bey'ine oğlunun namusuna göz diktiğini ve bunun hesabının sorulmasını istediğini söyler, ayak izlerini kanıt gösterir. Bunun üzerine Buğra Han oğlunu tevkif ettirir. Kori-Tekin çizme izlerinin kendine ait olduğunu fakat böyle bir şey yapmadığını beylere iletir. Beyler durumu Buğra Han'a bildirirler. O zamanda Dev Kayası adında bir mevkide üç büyük ağaç vardır. Ağaçlardan her biri bir akarsuyun kırağında olup her birinin altında da iki ejderha bulunmaktadır (Gündüz, 2016, ss. 126- 127).

Ortada suçlu birisi varsa yaralanarak bu dağa gönderilir. Gerçekten suçlu ise ejderha onu cezalandırır ve yer, yok eğer masumsa ejderha onu bilir ve yaralarını iyileştirir. Buğra Han' da oğlunun gözlerine mil çektirir ve ejderhanın yanına gönderir. Uzun süren yolculuk sonrası nihayet ağaçlarda görülür (Gültepe, 2013, s. 198).

Yol arkadaşı “Bu üç ağacın hangisine gidelim” der. Kori-Tekin: “ben ortanca oğulum ortadakine gedelim” der. Oraya vardıklarında ejderha Kori-Tekin' in üzerine doğru giderken yanında bulunan arkadaşı kılıcını çekip ejdere saldırır ve “o masumdur” der. Ejderha da “tasa etme o temizdir” diyerek dilini her iki gözüne sürerek şifasını verir (Gültepe, 2013, s. 199).

Yola koyulan Kori-Tekin babasının yanına varınca başından geçenleri anlatır ve babası da o kadının cezasını kendi vermesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Kori-Tekin ahırdan çıkardığı yağız atların her birine kadının kolunu bacağını bağlayarak param parça eder ve “bundan sonra yalan söyleyenin sonu budur.” der (Gündüz, 2016, ss. 129-130).

Salur Kazan ve Yedi Başlı Ejderha

Azerbaycan lengeri, padişah'ın vekili Ulaş oğlu kazan ava gider çok uğraşmasına rağmen bir av bulamaz. Ellerini açarak dua eder. Bu duanın üzerine dağların eteğinde tam da yedi yerde ışıklar yanar söner. Atının üzerinde ışıklara doğru yol alır. Kazan'ın askerleri arasında lalası Kılbaş' ta vardır. Av yerinde tek başına kaldığını duyan lala boş durmaz ve doğru atını Kazan'a doğru sürer (Ekici, 2019, s. 10).

Bu arada Kazan da dağa varır. Gördüğü ışıklar ejderin gözleri olduğunu fark eder. Ejderleri gören Kazan'ın aklı başından gider ve arkasını döndüğünde lalası Kılbaş'ı görür. “Ejderhayı öldürelim mi, yoksa savuşup gidelim mi?” diye sorar. Lalası da ona” Ejder dediğin bir yılanıdır. Sen buraların serdarısın, yılanın üstüne varmalısın.” der (Ekici, 2019, s. 10). Bunun üzerine ejder bir yerinden oynar, yer bin yerinden savrulur. Kazan ejdere doğru yuvarlanır.

“Ey dilediğini göklere çıkaran görklü Tanrı! Ey batırdığını sessizliklere gark eden ulu Tanrı! Çok kimseler seni gökte arar, müminlerin gönlündesin, sadıkların dilindesin. Allah Tanrı! Sana bir diyenin ağzını öpeyim; iki diyenin ağzını çarpayım, akar çaylar üstüne köprü kurayım, kalmışların elinden tutayım, fakirlerin sırtını örteyim. Demesinler son çağında Kazan'ı bir yılan yuttu. Ey Perverdigar! Sen bana bir kurtuluş yolu göster.” diye dua eder (Ekici, 2019, s. 11).

Duaları kabul olan Kazan ejderhanın hakkından gelir ve yedi başını kökünden alır. Derisini yüzdürüp kendisine giysiler kılıflar yaptırır. Ejderha donuna girerek padişah Bayındır'ın yolunu tutar. Padişah Kazan'ın ejderha olup geldiğini duyar. Erler eğer ejderha olduysa bizi yutar olmadıysa işaret isteriz diyerek karşısına dikilirler. Kazan'a sorarlar atından inen Salur Kazan kılıcını kendilerine verir. Padişahın yanına gelerek ayaklarına kapanır. Dede Korkut Salur Kazan'ı yiğitlikleri ile yâd eder (Ekici, 2019, s. 12).

Anadolu Efsanelerinde Geçen Taş Olan Ejderha

Ejderha Türklerde her zaman olumlu anlamda anılmış olsa da çeşitli efsanelerde ve inanışlarda olumsuz olarak da geçmektedir.

Ejderha Taşı

Elazığ-Harput'ta bir ejderha yaşar. Ejderha, her yıl mahalleden bir kız alıp yerine ise bulunulan mahalleye su verir. Yıllarca bu şekilde devam eder ve bir gün sıra ağanın kızına gelir. Kız kurban olmak istemediği için Allaha dua eder. Duası kabul olur ve ejderha taşla dönüşür. Sonraki gün kızın yaşadığını gören halk çok sevinir (Alptekin, 2018, s. 276).

Doğu Anadolu Ejderha Efsanesi

Bayburt'u Gümüşhane'ye bağlayan yol üzerinde Ostuk köyü bulunmaktadır. Köyün üzerine kıvrılarak gelen bir taş yığını bulunur. Halkın ejderha dediği, başı köyün içinde bulunan yılanbaşı görülmektedir. Uzunluğu yüz metreye yakındır. Efsaneye göre büyük bir ejderhanın köye doğru hızla geldiğini gören halk evlerini terk edip hızla kaçmaya başlar; fakat içlerinden yaşlı bir kadın koşmadığı için çaresizce diz çöker ve dua etmeye başlar. “Allah'ım sen ya beni ya onu taş eyle” diye. Dualar kabul olur ve ejderha en son noktada taş oluverir (Sakaoğlu, 2015, s. 29).

Erzurum Sultan Sekisi Ejder Efsanesi

Erzurum'un yakınlarında yüksek bir mevkide Abdurrahman Gazi olarak bilinen mübarek bir zat'ın türbesi yer almaktadır. Rivayete göre türbenin yakınlarında eski Erzurum'un kurulduğu Sultan Sekisi adı verilen bir dağ bulunmaktadır. Gökyüzünden bir ejderha iner ve halkın içme suyunu temin ettiği Paşa pınarında yaşar. Su almaya çalışan herkesi etrafını dumanla sararak yutar. Halk ne yapacağını bilemez ve bir dervişin duasıyla ejderha taşa dönüşür. Türbenin bulunduğu mevkideki dağda görülen ejdere benzer taşın o ejder olduğuna inanılır (Aslan, 2014, s. 38).

AK-ANA

Şekil 18.

Ak-Ana İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)

Ak Ana

Türk Mitolojisi'nde yaratılış kaydı ilk olarak Ak-Ana efsanesiyle başlamıştır. Türk toplumları içerisinde yaratılma ile ilgili birçok tasvir mevcuttur ancak bu efsane her şeyin başlangıcı olarak kabul edilen su ile başlamıştır. Uçsuz bucaksız su ile kaplı olan yeryüzünde konacak yer bulamayan Tanrı Ülgen biçim değiştirerek suların üzerinde uçmaya başlar. Kara yerin ve göğün nasıl yaratılacağını düşünen, havada asılı kalmış ve nereye uça sudan bir türlü kurtulamamış Ülgen'e Ak-Ana suyun içinden çıkıp (Çoruhlu, 2002, s. 97); *“Altından tut, önündekini yakala emri verir. Ülgen de Ak-Anadan aldığı bu ilham ile ellerini uzatır ve sudan fırlayan taşı yakalayır. Bunun üzerine ne yapması gerektiğini düşünen Ülgen'e Ak- Ana yarıya kadar sudan çıkararak; yaptım oldu de, yaptım olmadı deme”* der ve kaybolur. Ak-Ana bir daha görünmez Ülgen bu ilham ile yeri, göğü, güneşi, yıldızları ve insanları yaratır (Bayat, 2017, s. 25).

*“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer!
Uçsuz bucaksız sonsuz sular içreydi her yer,
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor arıyordu katı bir yer, bir bucak.
Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu,
Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu. (Çoruhlu, 2002, s. 97).
Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi;
Tut önündeki şeyi, hemen yakala! dedi.
Denizden çıkan bir taş fırladı çıktı yüze,
Hemence taşı tuttu bindi taşın üstüne!
Göklerin emri ile bulunca Ülgen durak,
Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak! (Kaya, 2019a, s. 25).
Bir Ak Ana var idi, yaşardı su içinde
Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde
"Yaratmak istiyorsan sen de bir şeyler Ülgen
Yaratıcı olarak şu kutsal sözü öğren
De ki hep yaptım oldu, başka bir şey söyleme
Hele yaratır iken yaptım olmadı deme"
Ak Ana bunu dedi, suda kayboluverdi
Denize dalıp gitti, bilinmez n'oluverdi (Yayın, 2012, s. 115).
Ülgen yere bakarak “yaratılsın yer” demiş
Bu istek üzerine denizden yer türemiş
Ülgen göğe bakarak “yaratılsın gök” demiş
Bu buyruk üzerine üstüne gök bezemiş (Çoruhlu, 2002, s. 98).*

*Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanına yaratılmış üç balık.
Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş,
Balıklar çok büyükmüş dünyaya destek olmuş.
Dünyanın yanlarına iki de balık konmuş,
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş.” (Gültepe, 2013, s. 418).*

KURT

Şekil 19.

Kurt İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)

Kurt

Oğuz Kağan Destanı

Bu destanın kahramanı olan Oğuz'un Hun hükümdarı Mete olduğuna inanılmaktadır. Her iki kahramanın serüvenleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. XIII. yüzyılda yazıya geçirilmiş olan bu destanın tek bir yazma nüshası mevcuttur. Bilinen ilk yayın Türkolog W. Radloff tarafından 1891'de gerçekleştirilmiştir. 1932'de Almanca 1936'da Oğuz Kağan adıyla Türkçe olarak yayınlanmıştır (Gültepe, 2013, s. 376).

Artık o kutlu gün gelmiş ve Ay Kağan'ın sancıları başlamıştır. Gök yüzlü, kızıl ağızlı, kara kaşlı, ela gözlü, çok güzel bir erkek çocuk dünyaya gelmişti. Bu çocuk anasından bir kere süt emdi bir daha emmedi. Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü, konuştu. Öküz ayaklı, kurt belli, ayı göğüslü bir Oğuz oluverdi. Oğuz büyük bir orman içinde at biner, hayvan güder, av avlardı. Ormanın içinde hayvanları ve halkı yiyen bir canavar bulunurdu. Oğuz gözü kara yiğit bir delikanlıydı. Okunu, kılıcını kuşanarak ormana canavarı öldürmeye gitti (Bayat, 2017, ss. 111-112).

Canavar üstesinden kolay gelinebilecek bir yaratık değildi. Oğuz bir ağaca canavarın her gün beslenebileceği hayvanlar asmaya başladı. Aynı ağacın altında onu öldürmek için bekledi ve canavarın hakkından gelerek halkını kurtardı (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 49). Yine günlerden bir gün Oğuz Tanrı'ya yakarmak için gittiği yerde güneşten ve aydan daha parlak bir ışığın indiğini gördü. Işığın içinde yalnız oturan bir kız gördü. Oğuz kızı görünce aklı başından gitti ve kızla evlendi. Gün, ay, yıldız adında üç evladı oldu (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 50).

Oğuz'un ava çıktığı bir gün göl ortasında bulunan bir ağaç kovuğunda gözleri gök mavi, dişleri inci beyazı, güzel mi güzel bir kız gördü. Görür görmez vuruldu ve onunla evlendi. Gök, dağ, deniz adında üç evladı daha oldu. Oğuz büyük bir şölen düzenleyerek dört bir yana haber saldı (Gökdağ & Üçüncü, 2007, ss. 50-51). *“Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat beklerim.”* (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 51).

Bu buyruk üzerine Oğuz'a itaat edenler rahat etti, etmeyenler ise gazabına denk geldi. Kırk gün sonra buzdağının eteğine çadırını kurdu ve bekledi. Tan ağarınca Oğuz'un çadırına güneş doğdu. O ışığın içinden gök tüylü ve gök yeleli bir kurt Oğuz'a seslendi (Yıldız & Kalay, 2016, s. 41). *“Ey Oğuz; sen Urum üzerine yürümek istiyorsun, ben senin önünde yürümek istiyorum”* (Yıldız & Kalay, 2016, s. 42).

Kurt kılavuzluk etti ve bir yerde durdu. Burada İtil adında bir deniz vardı. Oğuz burada durdu ve Urum kağan ile büyük bir savaşa başladı. Urum kağan yenildi ve kaçtı. Kurt

önderliğinde Oğuz birçok yurt edindi. Oğuz halkını çağırdı ve yurdunu evlatları arasında “Bozoklar” ve “Üçoklar olarak paylaştırdı (Gültepe, 2013, s. 379).

Göktürklerin Türeyiş Efsanesi

Türk Mitolojisi’nin en önemli sembolü kurttur (Gültepe, 2013, s. 432). Bozkurtla bağı olan en eski anlatı Hunlarla geçmektedir (Bayat, 2017, s. 103). Hunlar’ın soyundan gelen Göktürkler Aşina adında bir aileden türemiştir. Lin Kralı Göktürkler’e saldırarak soylarını tüketmiştir. Soyu tükenen Göktürkler’in minik yavrusunu askerler öldürmemiş; kolunu, bacağına keserek öldürmekten beter etmişlerdir (Yonar, 2018, s. 140).

Askerler gittikten sonra çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda olmuş ve kurt tarafından beslenerek büyütülen, ergenliğe ulaşan çocuk ile kurt arasında gerçekleşen münasebetten kurt gebe kalmış. Haberi alan Lin kralı askerlerini göndererek çocuğun yok olmasını istemiştir. Çocuğun yanına ulaşan askerler kurt ve çocuğu yan yana görerek kurdu öldürmeye çalışmış fakat kurt kaçarak kurtulmuştur (Gökdağ & Üçüncü, 2007, ss. 61-62).

Sığınmak için bir mağaraya giren kurt mağarada on çocuk dünyaya getirmiş, zaman sonra bu çocuklar büyüyüp evlenince kızlar gebe kalmış ve her birinden bir soy türemiştir. Yavaş yavaş çoğalarak mağaradan çıkan bu topluluk Altay eteklerine yerleşerek Juan-Juan devletinde demircileri olmuşlardır (Sakaoğlu & Duymaz, 2019, s. 199).

Kaoçilerin Kurttan Türeyişi

Orta Asya’nın güney batısında Moğollar’ın (Çinlilerin Juan-Juan dediği) devleti kurmuşlardır. Batısında da birçok Türk devleti bulunmaktadır ve bunlardan en güçlü olanı ise Ak Hunlar’dır. Gaddar Juan-Juan devleti bazı Türk devletlerini zorbalıkla ele geçirmiştir. Tam da bu iki devlet arasında bulunan Kaoçiler’de Juan-Juan devletini yıkarak büyük bir devlet kurmuşlardır (Bayat, 2017, s. 104).

Kaoçi hükümdarının hem çok güzel hem de çok akıllı iki tane kızı vardır. Hükümdar bu meziyetlerinden dolayı onları insanlarla evlendirmeye uygun bulmamış ve sadece Tanrı’ya layık bulduğu kızlarını bir dağ başına bırakarak Tanrı’yı beklemelerini söylemiştir. Tanrı’yı beklemeye başlayan kızları dağın başında yaşlı bir kurt izlemektedir (Bayat, 2017, s. 105).

Birkaç gün böyle devam eden durumu fark eden küçük kız ablasına işte Tanrı budur diyerek kurtla evlenmek için aşağıya inmiştir. Kaoçiler küçük kız ve ihtiyar kurttan türemiş Kaoçi topluluğundan da Göktürk diye adlandırılacak olan Aşina boyu gelmiştir (Bayat, 2017, s. 105).

Manas ve Kurt Efsanesi

Daha önce Umay-Ana konusunda Kırgızlara ait olan Manas Destanı'ndan söz etmiştik. Kırgız hanedanı Cakıp çok istediği evladına kavuşur ve evladına bir isim vermek için beylerini toplayarak dua eder (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 140). Çocuktan çıkan ışık karşısında çok şaşırır halk ona layık bir ad bulamaz. Bu sırada aksakallı, asalı bir derviş çadıra girerek çocuğun ismini kendisinin vermek istediğini söyler. Adı Manas olsun der ve gözden kaybolur (Gültepe, 2013, s. 311). Bazı kaynaklarda Manas'a ismi veren ulu kişi "Hızır" olarak ta ifade edilmektedir.

Manas büyür ve ona eş biri daha çıkmaz. Manas bağırınca ormanda kaplan kaçır, ev kadar kayalar yuvarlanır. Üç yaşında gök öküzün hakkından gelir, ağacı kökünden sökerdi. Altı yaşında delikanlılara eş, yedi yaşında karşısında kimse güreşemez, sekiz yaşında karşısına çıkacak kimse kalmaz herkesin hakkından gelirdi. (Gültepe, 2013, ss. 312-313).

Cakıp, Manas büyüyünce onu çobanların başı bilge Oşpurbay'a verdi ve ona birkaç yıl bakmasını istedi (Gökdağ & Üçüncü, 2007, s. 142). Kaynaklarda bilge çoban "Oşpur" veya "Oşpurbay" olarak ifade edilmektedir.

Oşpur Manas'a çetin görevler vererek onu yetiştirmeye başladı. Manas önceleri zorlansa da zamanla Oşpur'a alıştı. İyi bir bahadır olmak için Oşpur' un tüm dediklerini zevkle yerine getiriyordu. Altı ay sonra o çocuktan eser kalmamıştı. Manas on yaşına gelince tırmanmak için dağ, savaşmak için er bulamadı (Gültepe, 2013, ss. 317-318). Bir gün dağa koyun otlatmaya giden Manas'ın karşısına bir kurt çıkıverdi. Sürüdeki kuzuyu parçalayan kurdu gören Manas kurda saldırdı. Tam yakalayacakken elinden kaçırıverdi. Kurt bir mağaraya doğru kaçarken ardından Manas takip etti (Gültepe, 2013, s. 319).

Kurdun peşinden mağaraya giren Manas gördüklerine inanamadı. Mağarada iri yarı, nur yüzlü kırk kişi oturuyordu. Selam veren Manas kuzuyu kapalı kurdu sordu. Oturanlar birbirlerine bakarak gülümsedi ve "O kurt bizleriz. Biz kırklarız". dediler (Gültepe, 2013, s. 319).

TEPEGÖZ

Şekil 20.

Tepegöz İllüstrasyon, Dijital (Topal, 2021)

Tepegöz

Tepegöz efsanesi Türk destanlarında çok ayrı bir yeri olan Dede Korkut Hikayesi'nde geçmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde Oğuzların boylar arasında yaptıkları savaşları ve kendi iç mücadeleleri 12 destansı hikâye şeklinde anlatılmaktadır (Sezer, 2019, s. 84). XV. yüzyılda yazıya dökülmüş olan Dede Korkut hikâyelerinin yazarı belli değildir (Bastem, 2017, s. 391). Oğuzların ilk destan anlatıcısı Dede Korkut, hikâyede meçhul bir ozan şeklinde varlık göstermektedir.

Basat'ın Tepegözü Öldürmesi

Hikâye Dede Korkut'ta Basat'ın Tepegözü Öldürmesi başlığı ile geçmektedir. Düşman saldırısından kaçan Aruz Koca'nın kaçarken oğlunu düşürmesi üzerine bir aslan tarafından

sahiplenerek büyütülen Basat aslanın ininde bulunur ve geri getirilir (Ergin, 1964, s. 85). Her defasında kaçarak inine geri dönen Basat, Dede Korkut tarafından ikna edilmiştir. Bu arada Aruz'un çobanı Konur Sarı'nın Uzun Pınarda peri kızlarını görmesi ve yakalayarak sahip olması üzerine peri kızı çobana, bir yıl sonra gel al emanetini diyerek uçup gider (Bastem, 2017, s. 391).

Peri kızı tam da söylediği gibi bir yıl sonra çocuğu dünyaya getirir. Bayındır Han Alpleri ile çıktığı gezi sırasında yığınağı görür, tekmeler ve tekmeledikçe büyüyen yığınağın İçinden tepesinde tek gözü olan bir oğlan çocuğu çıkar. Aruz Koca oğlu Basat ile büyötmek üzere Bayındır Han'dan çocuğu ister ve eve getirir (Sezer, 2019, s. 85).

Çocuk kendini emziren anneye ve sonrasında onunla oynayan arkadaşlarına zarar verdiği için sürekli Aruz Koca tarafından azarlanır, uslanmaz ve en sonunda evden kovulur. Bir daha iflah olmaz. Peri kızının Tepegöz'ün parmağına taktığı yüzük sayesinde hiçbir ok, kılıç işlemez. Herkese saldıran Tepegöz, Oğuz halkının başına bela olur. Kaçanları yakalar kimselere huzur vermez. Bunun üzerine Dede Korkut Tepegöz ile bir anlaşma yapar. Hizmetini yapacak iki kişi ve her gün belli sayıda koyun verir (Gökyay, 2013, ss. 188-189).

Gazadan dönen Basat, Oğuz halkının yaşadığı bu zorluğa bir dur diyerek Tepegöz'le karşılaşmayı göze alır. Tepegöz'ün yanına gider ve Tepegöz onu yakalar. Daha sonra yemek üzere çizmesinin içine koyar. Basat çizmeyi keserek kurtulur. Tepegöz'ün yanında bulunan kişilerden gözünün etten olduğunu öğrenerek ateşte dağladığı hançeri gözüne saplar ve ikinci kez kurtulur (Gökyay, 1939, ss. 98-99).

Parmağındaki yüzüğü vereceği yalanıyla tuzağa düşürmek istediği Basat'ı yine yakalayamaz. Boş durmayan Tepegöz bu kez de hazinesini verme bahanesiyle Basat'ı kümbete çeker. Bir an altınların etkisinde kalan Basat son anda Kelime-i Tevhid getirerek açılan yedi kapının birinden kaçırır. Engin aklıyla Tepegöz'ü sadece kendi kılıcı ile öldüreceğini anlayan Basat, Tepegöz'ün kendi kılıcı ile kafasını keser. Oğuz halkı refaha ulaşır (Bastem, 2017, s. 391).

Orta Asya'da Tepegözün on iki varyantı tespit edilmiştir. Anadolu'nun pek çok yerinde yaygın olarak Tepegöz Hikâyesi ile karşılaşılmalıdır. Tepegöz efsanesinin farklı bir varyantı da Gagauz Türkleri arasında derlenip yayın haline getirilmiştir (Uçkun, 1996, s. 3).

Gagauz Türkleri Tepegöz Efsanesi

Efsaneye göre üç adam hacca gitmek içi yola koyulur. Yolda karşılarına Tepegöz çıkar ve adamları yakalayarak yaşadığı mağaraya kapatır. Ardından yaktığı ateşte adamlardan birini

pişirip yer. Geriye kalan adamlar Tepegöz uyurken arkadaşlarını kızartıp yediği şişle Tepegöz'ün gözünü kör ederler. (Uçkun, 1996, s. 61).

Acılar içinde kalan Tepegöz kendini kör eden adamları yakalamak için mağaradaki tüm koyunları tek tek kontrol ederek dışarı çıkarır. Adamlarda koyun postlarını sırtlarına alarak Tepegöz'den kurtulurlar (Uçkun, 1996, s. 61).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türk Kültür ve İnanç Sisteminde Yer Alan Fantastik Figürlerin Türk Sanatına Yansıması

Umay-Ana

Çok önemli kutsal ruh, olarak bildiğimiz Umay-Ana Kırgızlarda Umay-Ene, Özbeklerde Umay-Ana, Hakaslarda Umay, Kaçınlerde Umay-Ene olarak bilinmektedir. N.A. Alekseyev, Umay'ın bir Türk ilahesi olduğunu ve kökeninin "Ay" dan geldiğini belirtmiştir (Geybullayev & Rızayeva, 1999, ss. 215-218). Kaynaklarda "İduk" sözcüğü kutsal anlamına gelmektedir (Roux, 2005, s. 170). Üç dilimli tacı ve kuş tasviri Umay-Ana'nın en önemli sembollerindendir (Bilgili, 2014, s. 127).

Umay'ın kuş veya kanatlı bir kadın biçiminde görünmesinin sebebi, Avrasya Mitolojisi'nde kozmosun "yer-gök" arasında aracı varlık olarak kuşun görülmesidir (Azar, 2019, s. 4). Umay-Ana rahim, doğurganlık, üretkenlik, bereket ve verimliliği sembolize etmektedir. Mağara, yuva, yurt, vb. unsurlarda Umay-Ana'nın sembolik değerlerindendir. Ögel; Umay'a aidiyet kazandırarak yalnızca Türk inancı olduğunu belirtmiştir (Ercan, 2018, s. 93).

Şekil 21.

Üç Dilimli Tacı ve And Kadehi ile Umay-Ana (Bilgili, 2014)

Şekil 22.

Nazarlık Olarak Kullanılan, Keçeden Yapılmış Umay Tasviri (Çoruhlu, 2002)

Şekil 23.

Taş Üzerine Umay Tasviri, Taraz (Cambul) Kastayev Devlet Sanatlar Müzesi (Çoruhlu, 2002)

Umay'ın göksel arketipi Ay- Venüs'tür. Venüs sabahyıldızı olarak doğduğu zaman savaşı ve eril, akşam yıldızı olarak doğduğunda dişil karaktere bürünür (Bilgili, 2014, s. 126).

Şekil 24.

Ay Tilgeni Tutan Bağdaş Kuran Umay Artuklu Parası (Bilgili,2014)

Savaşa giden Göktürkler erleri Umay'ı eril kabul ederek Umay Bey'den icazet alır, onları koruması için dileklerde bulunur, Umay Bey'de erlere yardım ederken, şehit olanların da Umay Bey ile and içtikleri düşünülür. İslami anlayışla bakılınca bu inanın şهادet şerbeti içmekle örtüştüğü görülmektedir. (Bilgili, 2014, s. 126).

Şekil 25.

“Umay Bey” Tasviri (Bilgili, 2014)

Halk dilinde de şehit olanlar için “şehitlik şerbeti içti” ifadesinde anlam bulan bu inanın İslam öncesi eski Türk inanç sisteminde çok önemli bir yer tuttuğu, tespit edilen Umay Ana ve Umay Baba heykel tasarımlarında açıkça öne çıkarılmaktadır.

Şekil 26.

Umay-Ana ve Ant Şarabı İçen ve Ant Kadehi Tutan Alp (Bilgili, 2014)

Umay Ana, insan ve hayvan yavrularını ayrıca bütün dişileri koruyan dişi bir varlıktır (Azar, 2019, s. 5). Bayat'a göre: Umay (Yer) Ana ile Ay Tanrı inancı sonucu ortaya çıkmıştır. Radloff, Umay kelimesini kadın ilah olarak açıklayarak gençleri ve ölü ruhları koruduğu vurgusu yapar. İnan ise Umay'ın Hint kökenli olduğunu İran edebiyatında da Hüma veya Hümay olarak geçtiğinden bahsetmiştir. Umay adı dişil varlık olarak ilk yazılı belge Orhun Abidelerinde geçmektedir (Ercan, 2018, s. 94).

Türk-İslam kültüründe karşımıza çıkan ve daha çok talih kuşu olarak nitelendirilen Hüma ile ilgili çeşitli inanışları desteklemektedir (Çoruhlu, 2002, s. 42).

Şekil 27.

Üç Dilimli Tacı ve Kanatlı Kuş Formunda Umay-Ana (Bilgili,2014)

Bu kutsal ruh, kuş biçiminde gökyüzünden inerek doğumu gerçekleştiren bebeklerin ağzına süt damlatarak onlara ruh kazandırır (Bilgili, 2014, s. 120). İnanişâ göre her zaman çocukların uykuda gülmesi Umay'ın beraberliğine, çocukların hastalanması Umay'ın ayrılığına işarettir (Çoruhlu, 2002, s. 40). Hakaslar' da ise çocuk uykuda konuşursa Umay'la konuştuğu düşünülür (Azar, 2019, s. 5). Bilge Kağan annesini çocukların koruyucusu olan Umay'a benzetmiştir: *"Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde kardeşim Kültigin erkeklik adını elde etti."* (Ercan, 2018, s. 4).

Arkaik mitlerden el sembolü Umay-Ana'daki el sembolü ile ilişkilendirilir. Ebe eli olarak nitelendirilen ve doğumla ilişkilendirilen bu sembol İslami anlamda Hz. Fatıma'nın eline benzetilmiştir (Bilgili, 2014, s. 121).

Şekil 28.

Hamsa Adı Verilen El Sembolü (Bilgili,2014)

Orta Asya Türk toplulukların da Umay Ana kültü İslami inanç çerçevesinde değer anlayışından hiçbir şey kaybetmeden yaşatıldığı görülmektedir. Özellikle nazar için kurşun dökme ve çocukların kırkını çıkarma ritüellerinde topluluğu yöneten bilge kadın mutlaka “Umay Ana eli ile” diye söze başlayarak bu geleneğin inanca derin etkisini ortaya koyar. Umay Ana’nın Anadolu İslami geleneğinde Hz. Fatıma eline dönüşmesi ile bu inanç ve bu inancın yaşatıldığı ritüellerde yapılacak eylemin başında “Fatıma Anamızın eli ile” işe başlanması etkinin devamlılığını gösteren en önemli örneklerdir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Fatma Ana; Allah’ın emirleri doğrultusunda gücün, iyiliğin, doğruluğun ve koruyuculuğun sembolü olarak Umay Ana’ya benzetilmektedir (Ercan, 2018, s.128). Hatta Anadolu’nun bazı bölgelerinde “Umay-Ana’nın eli olsun” diyerek işe başlanıldığı (Azar, 2019, s. 5) ve eski inanç ve geleneğin hala canlı tutulduğu araştırmacıların tespiti ile ortaya konulmuştur. Umay Ana’ya farklı Türk boylarında yüklenen bu anlamların geniş tutulduğu görülmektedir. Mesela Saha (Yakut) Türklerinde çocuğun üzerinde bir kuş gibi öten Umay’ın bu ötüşü o neslin bereketleneceğinin göstergesi (Gömeç, 2018, s. 705) olarak anlam bulmaktadır.

Şekil 29.

Moğol Lekesi veya Umay Ana'nın El İzi -Yeni Doğan Lekesi, (Bilgili, 2014)

El ifadesi tanrıçanın koruyuculuğunun göstergesidir. Çocuklar tedavi edilirken “*Benim elim değil Umay-Ana'nın elidir.*” şeklinde bir ifade kullanılır. Eskiden kadınlar Umay-Ana'nın, Fatma ve Zühre Ana olduğuna inanmışlardır. Bebeklerin kalçaları üzerindeki lekenin Moğol lekesi veya Umay-Ana'nın el izi olduğu da düşünülmektedir (Bilgili, 2014, s. 121). Anadolu'nun bazı bölgelerinde özellikle Erzurum ve çevresinde bebeklerde görülen bu lekeler “evliya beni” de denilmektedir.

Çocukları tedavi eden ve çocuğun doğumu sırasında yardım eden kadın, “*Benim elim değil Umay Ananın elidir.*” diyerek Umay-Ana'dan yardım ister. Özbeklerde de Bibi Fatıma'nın eli, Bibi Zehra'nın eli diye anılır (Taş, 2017, s. 67).

Şekil 30.

XIII. Yüzyıl Selçuklu “Hüma Kuşu” (Bilgili, 2014)

“Görseldeki Umay Ana figürünün etrafındaki “balık” sembolizmi bolluk, bereket, doğurganlıkla ilgili arketiptir.”

Şekil 31.

Elinde ‘Ant Kadehi ’ile Umay-Ana (Bilgili, 2014)

Şekil 32.

XIV. Yüzyıl Memlüklü İkonu -Türk Usulü Oturuş, Üç Dilimli Tacı ve Elinde Tuttuğu Balıklar İle Umay-Ana İkonografisi (Bilgili, 2014)

Şekil 33.

Umay Ana – Ahşap (Türkçe Tarih, t.y.)

Altay Türkleri'nin korunma (tılsım) amaçlı kullandığı Umay- Ana Günümüzde hediyelik eşya olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Umay-Ana ile Şahmeran'ın Benzer Yönleri ve Koruyucu Etkileri

Şah: hükümdar, yönetici, padişah; mar: yılan; maran ise yılanlar anlamında kullanılmaktadır. Şah-ı Maran, yılanların şahı anlamındadır. Şahmeran; mitolojik, efsanevi,

edebi olmak üzere üç farklı ikonda karşımıza çıkmaktadır (Yılar, 2016, s. 1). Şahmeran'ın diğer ismi “*Yemliha*” olarak bilinmektedir (Sökmen & Balkanal, 2018, s. 284).

Türk kültüründe baş kısmı insan alt kısmı yılan olan bu mitolojik varlığın ortaya çıkışı ilkel toplumlardan başlayarak günümüze kadar mimariden süs eşyalarına, panolardan dokumalara ve madeni eşyalara kadar sanatın birçok alanında görülmektedir. Şahmeran Camaltında en çok kullanılan fantastik figürlerdendir. Evlerde bereket, nazar ve kötülüklerden korunma amaçlı kullanılmıştır (Kodaman, 2018, s. 1355).

Şekil 34.

Mardin-Şahmeran Bakır Pano (Topal, 2020)

Yılan; ölüm ve dirilişin simgesi olarak, şifa kaynağı ve koruyucu özellikleri dolayısıyla kutsal kabul edilen mitolojik bir varlıktır (Sökmen & Balkanal, 2018, s. 282). Mitolojik olan başka bir varlık ise yine yılanla ilişkilendirdiğimiz ejder figürüdür. Ejder ve yılan, kökeni Orta Asya eski Türk inanç sistemine kadar gidebilen kültür, inanç ve uygulama alanlarına göre anlamlarını değişen figürlerdir. Sadece yılan değil aynı zamanda ejder de temizlik, evren, yağmur, sağlık ve bereketin de sembolü olarak gösterilmiştir (Berkli, 2014, s. 72).

Şahmeran figürleri çoğunlukla Siirt, Tarsus, Mersin, Iğdır, Artvin, Erzincan, Tunceli, Van, Mardin illerinde görülmektedir (Balıkçı, 2018, s. 57). Şahmeran dini sembolizmde tüm kutsal kadınlarla ilişkilendirilmiştir. Özellikle Umay-Ana ile mağara taş, dağ kültü arasında

ilgiler kurmuştur (Kodaman, 2018, s. 1355). Şahmeran'ın mağarada yaşaması (mağara kültürü) ise Umay-Ana ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır (Balıkçı, 2018, s. 57).

Şahmeran'ın tacındaki hilal ayın doğurganlıkla ilgili gücüdür (Abiha, 2016, s. 106). Ay aynı zamanda Umay'ın sembollerindendir. Umay konusunda vurguladığımız gibi yılan, Şaman'a gökyüzü-yeraltı ile bağlantı kurmasında yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından biridir. En önemli özelliği yenilenmesidir. Yılanın ay ile olan bağlantısı ölümsüzlüktür çünkü ay yenilenir. Ay "güç-bereket, bilgi ve ölümsüzlük" sağlar (Kodaman, 2018, s. 1355). Anadolu'da ev halkına zarar vermenin aksine evin manevi koruyuculuğunu üstlendiğine ve yılanı öldürmenin hane halkına uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır (Balıkçı, 2018, s. 60).

Şahmeran üç sembolik özellik taşımaktadır: Zehir, şifa, sırların ve bilgeliğin koruyucusu olması. Anadolu'da bazı insanlar Şahmeran'ı, ona olan saygılarından dolayı evlerinde görebilecekleri yerlere bazıları da bereket getirmesi amacıyla iş yerlerine asmışlardır (Sökmen & Balkanal, 2018, s. 292). Evin sahibi olarak yılanların kızdırılmadığı sürece ev sahibine zarar vermediklerine inanılmaktadır (Balıkçı, 2018, s. 57). Efsanelerde yılanın etinin yenmesi şifa olmasının yanında yiyen kişinin hayvanların diline hakim olacağı inancı da görülmektedir (Durbilmez & Tekin, 2020, s. 312).

Şekil 35.

Şahmeran El Boyaması Bez Çanta (Hanimisi, t.y.)

Şahmeran'ın tespit edilen tasvirleri içerisinde genelde dişil olarak, uzun kulaklı, keçi boynuz, pullu vücut ejder ve yılan gibi çeşitli şekillerde görülmektedir (Abiha, 2016, s. 106). Uzun saçlar, kuyruğunda bulunan yılan baş bazen de bitki, el sembolü resmedilir. Ayaklarında su kuşlarına özgü perdeler su kültü ile ilgisini gösterir. Hz. Fatma'nın eli resmedilmiştir. Nedeni koruyucu gücü artırma isteğidir (Kodaman, 2018, s. 1364).

Motiflerinde tacının iki yanında antik ana tanrıça sembollerinden koçboynuzları görülmektedir. Koçboynuzları ana tanrıçayı; altı ayak insanın doğumunu sembolize eder Şahmeran'ın üzerindeki tavus kuşu onun görünmeyen gözünü ifade etmektedir. (Abiha, 2016, ss. 101-102).

Şekil 36.

Şahmeran Tablosunu Temizlerken Ona Dua Eden Kadın, (Sökmen & Balkanal, 2018)

Anadolu'da Anlatılan Çeşitli Şahmeran Efsaneleri

Şahmeran ve Camasb Efsanesi.

Geçimini Odunculuk yaparak sağlayan Camasb ormanda içi balla dolu bir kuyu bulur. Arkadaşları tarafından tuzağa düşürülerek balı çıkarması için kuyuya indirilir ve kuyuda bırakılır. Camasb, kuyuda tahtta oturur vaziyette üst tarafı insan alt tarafı yılan şeklinde insan gibi konuşan Şahmeran ile karşılaşır. Kuyudan kurtulmaya çalışan Camasb'a Şahmeran, ölümünün bir insan elinden olacağını söylediğini söyleyerek Camasb'ın gitmesine izin vermek istemez. Yakarışlara dayanamayan Şahmeran, yerini kimseye söylememesi şartıyla Camasb'ı evine gönderir (Sökmen & Balkanal, 2018, s. 287).

Bu sırada önemli bir hastalığa yakalanan Tarsus padişahına hekimler tarafından iyileşebilmesinin tek çaresinin Şahmeranın etinde olduğu söylenir. Bunun üzerine Şahmeran'ı getirene büyük vaatlerde bulunulur ancak hiç kimse buna cesaret edemez. Uyanık Vezir, Şahmeran'ı gören kişinin sırtının yılan derisi gibi pul pul olduğunu padişaha söyleyince, padişah herkesin hamama gelerek yıkanması emreder. Şahmeran'a verdiği sözden dolayı hamama gitmek istemeyen Camasb da zorla hamama götürülür ve sırtındaki bu ayrıntı görülünce ifşa olur ve kendisinden zorla Şahmeran'ın yeri öğrenilir (Sökmen & Balkanal, 2018, s. 287).

Şahmeran kaderini karşı koymaz ve her ne kadar yerini söylese de verdiği söze sadık kalmaya çalıştığı için Camasb'a ölümünden sonra etini kaynatarak ilk suyu vezire, ikincisini padişaha içirmesini, üçüncüsünü de kendisinin içmesini tembihler. Şahmeran, hamama götürülerek burada öldürülür ve eti kaynatılır. Camasb, Şahmeran'ın dediklerini uygulayarak ilk suyu vezire içirir. Vezir, suyu içer içmez ölür. İkinci suyu içen padişah şifasını bulur, üçüncü suyu içen Camasb ise aklı ve zekâsı daha da güçlenip padişaha baş vezir olur (Sökmen & Balkanal, 2018, s. 287).

Şahmeran ve Lokman Hekim Efsanesi.

Yılanın şifa verme ve öldürme özelliklerine yer verilir. Efsaneye göre, padişah amansız bir derde yakalanır. Bu derdin tek dermanı olduğunu öğrenen padişah, Şahmeran'ın etini kaynatıp yiyerek iyileşmek ister. Şahmeran'ın etini yiyen kişi dünyanın bütün sırlarına hâkim olacaktır. Bunu öğrenen hileci vezir, Şahmeran'ın etini kendisi yemeyi planlar. “*Bilgelik*” özelliği bulunan Şahmeran'ın şifalı kısmı başıdır (Durbilmez & Tekin, 2020, s. 312).

Bunun yerine yılanın zehirli kısmı olan kuyruğunu yiyen hileci vezir ölür. Eti yiyemediği için padişah da yaşamaz. Şahmeran'ın başını ısırarak Tahmasb ise dünyanın bütün sırlarını keşfeden Lokman Hekim olur (Durbilmez & Tekin, 2020, s. 312).

Mardin’de Anlatılan Şahmeran Efsanesi.

Vezirin oğlu arkadaşları tarafından çölde bir kuyuya atılır. Kendi çabasıyla kuyudan çıkmaya çalışır. Bir deliği genişletip içine girer ve orada uyuyakalır. Uyandığında tahttaki Şahmeran'ı görür. Yarı insan yarı yılan olan Şahmeran yanına gelir ve sorar. “*Bizim yerimizi nasıl buldun.*” O’ da ona yapılan ihaneti anlatır. Şahmeran, “*Bu ejderhaları bıraksam seni parçalarlar*” der. Vezirin oğlu Şahmeran'a yalvarmaya başlar. Şahmeran ondan yerini kimseye söylemeyeceğine dair söz alır ve onu serbest bırakır (Sökmen & Balkanal, 2018, s. 287).

Ülkesine dönen Vezirin oğlu hükümdarın hasta olduğunu duyar. Hükümdar, kendini kurtarana hem kızını verecek hem de onu vezir yapacaktır. Hekimler toplanır ve Şahmeran'ın

eti önerilir. Böylece padişahın şifa bulacağı söylenir. Vezirin oğlu kendi çıkarı için yerini kimseye söylemeyeceğine dair söz verdiği halde padişahın adamlarına Şahmeran'ın yerini söyler. Padişaha Şahmeran'ın etinden yedirilince padişah şifa bulur (Sökmen & Balkanal, 2018, s. 287).

Türk mitolojilerinin önemli kutsal figürlerinden olan Türk Sanatı'nın kültür, inanç ve uygulama alanlarına göre anlamları değişkenlik gösteren “*Umay-Ana ile Şahmeran*” figürlerinin araştırmalarımız neticesinde öncelikli olarak dişil özellikte olduğu ve her iki figürde de mağara kültü olduğu görülmüştür. Mağara, kadının rahmini temsil etmektedir. Umay-Ana Ay'la olan ilişkisine göre kimi zaman eril olarak tasvir edilse de ananın koruyucu müşfik yönü ön plana alındığında dişil olduğu kanaatine varılmıştır. Türk kültüründe dini bağlamdaki Umay-Ana eli ile Fatıma, Zehra anaların eli örtüşmektedir.

Her iki figürün de haneyi, evi ve çocuğu koruyan; şifa veren etkisine inanılmıştır. Ay hem Umay hem de yılanın ortak sembollerini temsil etmektedir. Yılan ve Umay'ın bir diğer ortak noktaları yer-gök, yer-su ilişkileridir. Umay'ın tüm canlı varlıkları koruması yaratılışın su ile başlaması yılan ve ejderin su ile olan ilişkileri de dikkatimizi çeken farklı bir noktadır (Topal, 2020, ss.472-486)

Zümrüdüanka (Simurg)

Türk sanatının önemli değerlerinden olan Zümrüdüanka'nın İslamiyet'ten önce de birçok efsanevi kuşla yolları kesişmiştir. Anka kaynaklarda bazen farklı isimlerle anılırken bazen de farklı kültürlerdeki varyantları olan İran kaynaklı metinlerde Simurg, Hint kaynaklı metinlerde Garuda ve Türk kültüründe Kara-kuş, Tuğrul gibi kuşlarla olan ilişkisiyle karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu, 2014, s. 7).

Arapça kökenli bir sözcük olan Zû, sözlükte “sahip, -li, malik olan anlamlarına gelirken; Anka kelimesi Kaf dağında bulunan, ismi olup cismi olmadığına inanılan hayâlî bir kuş anlamına gelmektedir (Develioğlu, 1970, s. 43). Zümrüdüanka'nın tasavvufi anlamı düşünülecek olursa, tanrının kuşu veya talih kuşu olarak da nitelendirmek mümkündür (Çoruhlu; 2002, s. 132).

İbnü'l Arabi “*Anka'ü Mugrîb' Fî Marifeti Hatmil-Evliyâ*” ve “*Şemsi'l-Magrib*” eserlerinde “*Anka Allah'ın, içinde âlemin bedenini açtığı tozdan ibarettir*” der. Anka ulaşılamayan sevgi manasında da ele alınır (Çoruhlu, 2014, s. 17).

Şekil 37.

Simurg Acâbü-l Mahlukat BL. Or 7315 (And, 2020)

Çok büyük cüsseli bir vücut, devasa kanatlar, yassı burun, renkli bir beden, şifacı tüyler. Zümrüdüanka'nın ateşten ve güneşten yaratıldığına dair inanış da söz konusudur (Özdağ, 2017, s. 20).

Şekil 38.

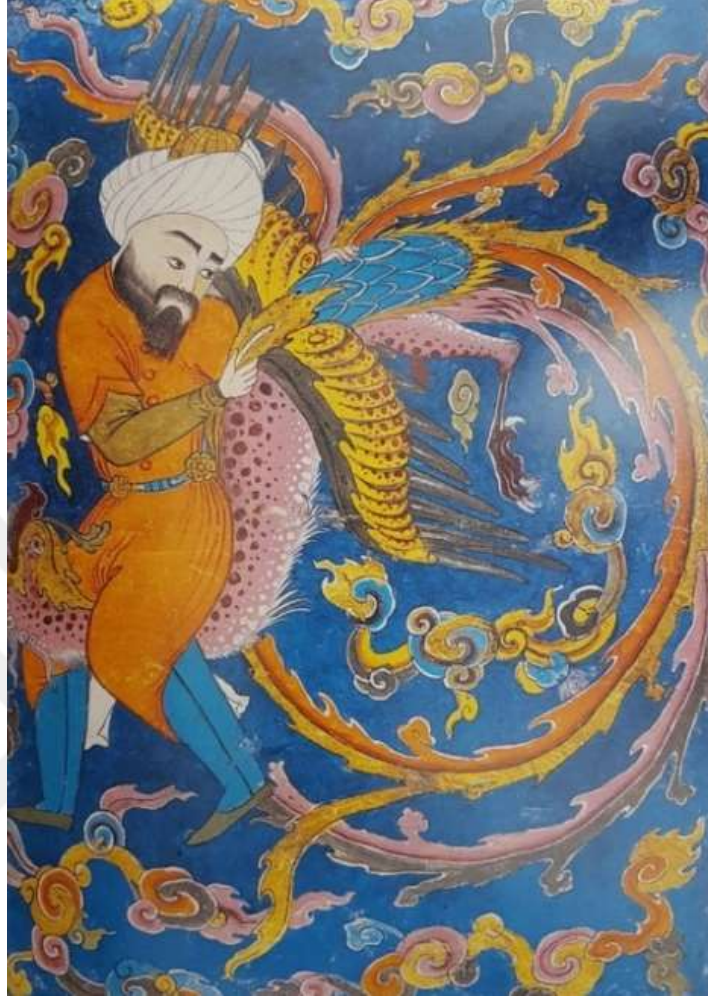
Simurg Küllerinden Yeni Doğmak Üzere BL. Harleian 5500 (And, 2020)

Tahmini olarak Zümrüdüanka'nın yuvası “Dünya ağacı” olarak bilinen çınar ağacı üzerinde yer almaktadır (Ateş, 2017, s. 201). Dünyada tek olduğu, Kaf Dağı'nda yaşadığı ve her seferinde küllerinden yeniden doğduğu inancı söz konusudur (Özdağ, 2017, s. 19). Anadolu halk kültüründe “Anka” benzersiz yapısıyla gaipten haber veren zeki bir varlık olarak da karşımıza çıkmaktadır (Ateş, 2017, s. 217).

Şekil 39.

Bukrat'ın- Hipokrat Simurg'a Binip İlaç Almak İçin Kaf Dağı'na Gitmesi Fahnâme, T.S.M. H 1703) (And, 2020)

Simurg Allah'ın tecellisinin yansıması olarak tasavvufi ve edebi olarak kabul görmektedir. Türk İslam sanatında karşımıza tasavvufi özelliklerle donatılmış yardım sever ve kötü icraatları ile iki şekilde çıkmaktadır. Simurg'un yaygın görüldüğü alan minyatür sanatıdır (Çoruhlu, 2014, ss. 12-13). Simurg'a ait en güzel örnekler Firdevsî'nin Şehname'sinde bulunan nüshalarda geçmektedir (Çoruhlu, 2014, s. 23).

Şekil 40.

Hz. Davut ve Hz. Süleyman, İki Melek ve Uçan İki Simurg, (Zebdetü' t- Tevarih, TSM H.1321)
(And, 2020)

Minyatürlerde Hz. Süleyman ve Hz. Davut ikonografisine sıklıkla rastlanmaktadır. Kaynaklarda Hz. Davut' tan sonra oğlu Hz. Süleyman hem kral hem peygamber olarak işlenmektedir. Hz. Süleyman ile ilgili sahneler çok zengin içeriklidir. Hayvanların dilini anlayabilen Hz. Süleyman'a aynı zamanda bütün alem tarafından saygı duyulmaktadır. Minyatürlerde genellikle kuşlar, bilhassa Simurg, Hüthüt, cinler, insanlar zengin şekilde işlenmiştir (And, 2020, ss. 172-174-175).

Efsanevi kuş ve Zümrüdüanka ile ilgili önemli başka hususta ağacın su kenarında bulunması, her yıl ejderhanın yavruları yemesi üzerine kahramanın yavruları kurtararak kuşun dostluğunu kazanması ve kuşun kahramana yardımcı binek olarak yeraltından yeryüzüne taşınmasıdır (Duymaz, 1998, s. 94).

Simurg genellikle minyatürlerde hüthüt ile yaşanan otuz kuş kıssasından dolayı birlikte görülmektedir. Osmanlı minyatür sanatında XIV. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan aharlı kağıt üzerine siyah ya da sulandırılmış renkli mürekkep kullanılarak yapılan resimler saz üslubu olarak adlandırılır. Simurg genelde saz üslubunda ele alınmıştır (Onurel, 2014, s. 154).

Şekil 41.

Hâfız-ı Şîrâzî Divanında Bir Fili Gagasıyla Kapan Anka Tasviri (Erdem, 1991b)

Efsanelerde de Efrasiyap ve Hz. Süleyman arasındaki mücadeleye gökyüzünde kuşları savaşa davet ederek ve Hz. Süleyman'ın savaşı kazanmasına yardımcı olan bu mitolojik kuş, ilahi desteği ile tanınmaktadır. (Gültepe, 2013, ss. 129-130).

Şekil 42.

Yavuz Sultan Selim Uçurtma Şenliği (Ayyıldız, 2020)

Bu minyatür Sultan Selim Han'ın yer aldığı (at alanı) şenlik alanından bir çalışmadır. İstanbul'da yapılan ilk uçurtma şenliği olması açısından da bir ilktir (Ayyıldız, 2020).

Şekil 43.

Hız. Hamza'nın Simurg Kuşuyla Kaf Dağına Uçması, Nakkaş Osman, 1582- Hamza name-T.S.M (Mahir,2012)

Şekil 44.

Hz. Süleyman ve Belkıs, Kalender Paşa (Falname, TSM H. 1703) (And, 2020)

Şekil 45.

Sam, oğlu Zal'ı Simurg'un Yuvasında Tanır. 1430-1450 (Krallar Kitabı) Semerkand Firdevs-i Şehnâme / Kâğıt Üzerine Mürekkep, Opak Sulu Boya ve Altın 10 x 7 5/8 inç (25,40 x 19,37 cm), (Los Angeles County Museum of Art, Firdevsi- Şehnâme, 1973)

Şekil 46.

Simurg'un Zal'ı Aşağıda Hayretle Kollarını Kaldırmış Olan Babası Sam'a Getirmesi (Şehnâme, T.S.M. H 1490) (And, 2020)

Şekil 47.

Hz. Süleyman-Simurg (Zübdetü't- Tevarih, CBL414) (And, 2020)

Şekil 48.

Şîmurg, Zâl'i babası Sâm'a geri götürüyor. (1440) Cenevre (Krallar Kitabı) Firdevsi Şehnâme Sanat ve Tarih Müzesi / Kâğıt Üzerine Siyah Mürekkep, Guaj ve Altın (Flickr, 2014)

Şekil 49.

Hız. Hanzale bin Safvan ve Renkli Tüyleriyle Duran Simurg (Zübdetü't- Tevarih, TIEM 1973) (And, 2020)

Şekil 50.

Hz. Lut- Simurg Sodom'un Yıkılışını Seyrediyor. (Zübdetü't- Tevarih, TSM H. 1321) (And, 2020)

Şekil 51.

Bebek Zal'in Simurg Tarafından Görülmesi 1525-Abdul Aziz Iran, Tabriz, Safavid (And, 2020)

Şekil 52.

Süleyman Tahtında, Nişaburi, Kısas-ı Enbiyâ, 1574-76, TSMK H. 1227 138a. (Onurel, 2014)

Öte yandan Kuran-ı Kerim’de varlığından kesin olarak bahsedilmemiş olsa da el-Keşşâf adlı eserde Anka kötü yönüyle ele alınmaktadır. Hz. Hanzale isminde bir peygamberin varlığından ve Ress adlı kavme Anka adında bir kuşun musallat olduğu, aç kalınca halka saldırdığı için Allah’ın gazabına uğrayarak helak olduğu vurgulanmaktadır. Anka’nın bir yumurtasının dağ büyüklüğünde olduğu da efsanevi bilgiler arasındadır (Tansü & Güvenç, 2017, s. 793).

Şekil 53.

Uygur Duvar Resmi İnsan Kaçıran Garuda (Simurg) (Şen, 2019)

Zümrüdüanka (Simurg) kullanıldığı yere özgü tasvirlerle değişkenlik gösteren, en çok kullanılan mitolojik yaratıktır. Sanatın birçok alanında rastladığımız Zümrüdüanka, en sık yazma eserlerde görülmekle birlikte mimari kullanımda en gözde eseri Özbekistan-Buhara’daki

Nadir Divan Medresesi ta kapısında mozaiklerle işlenmiş Anka ikonografisidir (Yüçettürk, 2016).

Şekil 54.

Özbekistan-Buhara Nadir Divan Medresesi Ta Kapısı-Anka (Yüçettürk, 2016)

Şekil 55.

Özbekistan-Buhara Nadir Divan Medresesi Ta Kapısı-Ayrıntı (Kutlu, t.y.)

Özbekistan-Buhara Nadir Divan Medresesi ta kapısı lacivert zemin üzerine güneş yüzlü tasvire bakan ve elinde avladığı hayvanı taşıyan iki Zümrüdüanka ikonu görmekteyiz. Mozaik ve çini kaplı bu eserler mimar Abdül Cebbâr tarafından 1619-1636'da yapılmıştır (Kutlu, t.y.).

Kaynaklarda nadiren de olsa ejderin yerinde yılan ikonografisine rastlansa da genel manada Zümrüdüanka-Ejder mücadelesini sanatın birçok alanında sıklıkla görmek mümkündür. Buna örnek olarak Topkapı Saray'ı Hırka-i Saadet Dairesi ile Revan Köşkü

arasındaki koridorda dökülen kara sıvadan tesadüfi olarak tespit edilmiş Zümrüdüanka ve ejder ikonografisi gösterilebilir.

Şekil 56.

XVI. Yüzyıl Topkapı Sarayı Ejder Motifi (Eriş, 2020)

XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde eserler veren, saz yolu üslubunun ilk temsilcisi ünlü baş nakkaş, Şah Kuluna ait olduğu düşünülmektedir. Eser Simurg, Ejder, bulut, bitkisel motif detayları ve altın işlemleri ile saz yolu tekniğinin günümüze ulaşan en önemli örneği olarak düşünülmektedir (Eriş, 2020).

Şekil 57.

XVI. Yüzyıl Topkapı Sarayı Anka Motifi (Eriş, 2020)

Şekil 58.

Topkapı Sarayı Restorasyon Çalışması (Eriş, 2020)

Şekil 59.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Yatağanındaki Süslemelerden Bir Anka Motifi (TSM, Envanter nr. 2/3776) (Erdem, 1991a)

Türk halk kültüründe Anka'nın adının renginden dolayı benzetilen Zümrüt adından beslendiği ifade edilmektedir (Duymaz, 1998, s. 93). Genel olarak Anka'nın 30 kuşun rengini ve meziyetlerini bir araya toplayan çeşitli özellikler barındırdığına inanılmaktadır. Kuş tanrısallık, bağımsızlık ve kudretin simgesi olarak tarih boyunca uhrevi özellikler barındıran motif olarak kullanılmıştır (Özdağ, 2017, s. 18).

Aynı zamanda tasavvufta don değiştirme ve Tuğrul (Anka) kuşunun önemi üzerine Ögel; Hacı Bektaş-ı Veli don değişerek güvercin kılığında Anadolu'ya gider onu yakalamak isteyen Doğrul Baba isminde bir veli, doğan donuna girerek Hacı Bektaş-Veliyi yakalar. Burada vurgulamak istediğimiz aslında Doğrul isminin de yine Tuğrul kuşundan etkilenildiği ve tasavvufi etkisidir (Ögel, 1995, s. 129).

Ölümsüzlüğü ve yeniden dirilişi simgeleyen Zümrüdüanka Selçuklu sanatında doğunun ve batının hâkimi anlamındaki çift başlı kartal ikonografisi boynunda bulunan halka sebebi ile tahmini olarak Anka'ya benzetmedir (Tuğrul, 2006).

Şekil 60.

Buda Kalesinde Tuğrul (Anka) Kuşu-Macaristan (Türkçenin Tarihi, 2018)

Rivayete göre Osmanlı Devleti'nin ilk beylerinden Ertuğrul Gazi, rüyasında uçan bir kuş görür ve rüyasını tabir ettirir. Tabir sonucu Ertuğrul Gazi'nin hükümdar olacağı söylenir. Bu kuşa verilen önemden ötürü Ertuğrul'un isminin seçildiği düşünülmektedir (Ögel, 2010, s. 592).

Şekil 61.

Macaristan –Tuğrul kuşu heykeli (Tuğrul, 2006)

Türk mitolojisinin Zümrüdüanka'sını diğer varyantlarından ayıran en önemli husus ikizinin olmasıdır. Türk mitolojisinin Konrul ve Tuğrul kuşu Anka'nın tüm özelliklerini içinde barındırır. Efsaneye göre Toğrul kuşu Türkleri, Konrul kuşu Moğolları simgeler. Birçok armada kullanılan bu kuşa Oğuz bayrakları örnek olarak verilebilir (Tuğrul, 2006)

Şekil 62.

Tuğrul Kuşu (Tuğrul Kuşu Efsanesi, 2018)

Türk mitolojisinde yırtıcı kuşlardan olan ve Anka ile benzer olduğuna inanılan bir başka kuş ise Karakuştur ve birçok efsanevi kuşla ilişkilendirilmektedir. Bozkır kültürüne sahip topluluklarda Karakuş'un Garuda olduğu ileri sürülürken kimi araştırmacılara göre Türkler için önem arz eden kartal, kimine göre akbabaya benzetilmiştir (Çoruhlu, 2014, s. 8).

Yeryüzünün ve doğanın koruyucusu olan Karakuş'un uçtuğu zaman şiddetli yağmurlar yağdırarak, fırtınalar ve şimşekler çıkardığı rivayet edilmiştir. Karakuş Altaylı Şamanlar'ın gökyüzüne çıkaran yardımcısı olarak Anka'ya benzetilir (Tansü & Güvenç, 2017, s. 790).

Karakuş, Türk şamanları tarafından yardımcı bir kuş olarak tasavvur edilmiş ve Kumandinlerde Karakuş, kötü güçlere sahip bir şaman ruhu şeklinde anlatılmıştır (Karini, 2012, s. 175).

Anka ve Simurg'la ilişkisi gözlenen bir diğer hayvan ise Semender'dir. Semender'in kuş formunda olmadığı ve sıçanı andıran mitolojik bir varlık olduğu "*Taba'ı al-hayawan*" adlı eserde söz edilir (Çoruhlu, 2014, s. 19).

Şekil 63.

Türk Selçuklu Seramik Tabak. XII-XIII. Yüzyıl Simurg (Bilgili, t.y.- c)

XIV. yüzyıldan itibaren hayvan figürlerinin Anadolu halı sanatına girdiği görülür. Türk halı sanatı; tekniği, kalitesi, motiflerinin zenginliği ve kendini sürekli yenileyen gelişmeler ile dikkat çekmektedir. Kuşlar en tercih edilen ve sevilen figürlerdir. Diğer sanat eserlerinde olduğu gibi dokumada da Zümrüdüanka örneklerini görmek mümkündür. Berlin İslam Sanatı Müzesi koleksiyonunda betimlenen “*Ejder ve Zümrüdüanka mücadelesi*” Türklere ait yün halı en güzel örneklerdendir (Aslanapa, 2005, s. 105).

Şekil 64.

Berlin İslam Sanatı Müzesi Koleksiyonundaki “Ejder ve Zümrüdüanka Kuşu” (Tumblr, 2019)

Şekil 65.

XVI. Yüzyıl Anadolu Halısı Sekizgen Göllerin İçinde Zümrüdüanka (Aksoy, 2018)

Şekil 66.

Türk Halı Motiflerinde Zümrüdüanka (MEGEP, 2009)

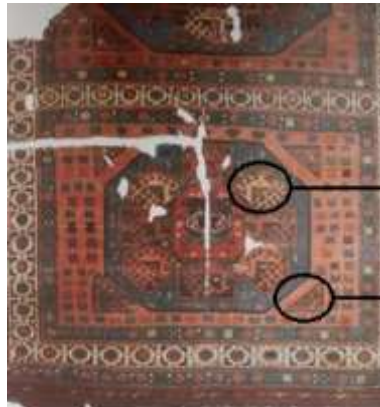
Şekil 67.

Zümrüdüanka ve Ejder figürü (MEGEP,2009)

Şekil 68.

Bergama Halısı Vakıflar Halı Müzesi (Aksoy, 2018)

Bu halı İyi Şans ve Kudret Halısı Kartal, yıldız ve simurg motiflerinin kullanıldığı tılsım etkisi uyandırıyor. Evinde bulunan kişiye; kudret, iyi şans getirmesi amaçlanarak dokunmuştur.

Şekil 69.

Kudret Halısı Simurg (Arkeoloji Dünyası,2020)

Paris Louvre Müzesi-Antakya'dan Fransa'ya kaçırılan bu harikulade mozaik ortasında Simurg/ Zümrüdüanka/ Tuğrul kuşu/ Phoneix, etrafında gül goncası motifi ve bordürde ise karşılıklı duran koç başları tasvir edilmiştir.

Şekil 70.

Ateşte Doğuş: Simurg (Ak, 2014)

Şekil 71.

Zümriüdüanka Bronz (Germener, 2015)

Şekil 72.

Mermer Güneş Saati İçerisinde Küllerinden Doğan Zümriüdüanka (Denge, 2020)

Kanathlı At (Tulpar)

Türk kültürünün kendine özgü en önemli motiflerinden biri attır. Atı ifade eden “yond” (yot / yont) kelimesinin Uygur Türkçesi kökenli olduğu düşünülmektedir (Çoruhlu, 2019, s. 25). Konar-göçer Türk toplumunda tabiat şartları gereği insan ve hayvan arasında güçlü bir bağ olduğu gözlenmektedir.

Şekil 73.

Göktürk Parası M.S. VI-VII.Yüzyıl (Bilgili, t.y.- f)

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde ifade ettiği gibi "*At Türkün kanadıdır.*" (Belek, 2015, s. 4). Tarif etmeye nefes yetmeyecek olan bu hayvan tanrı tarafından Türklere gönderildiğine inanılan dost ve kutsiyet atfedilen bir varlıktır (Çufadar, 2019, s. 216). Şeklinde ifade edilmiştir.

Şekil 74.

Selçuklu Parası-At (Bayraktar,2013a)

Şekil 75.

Kuyruğu Düğümlü At (Yiğit, 2019)

İncelenen efsaneler neticesinde bu varlığın gökten indiğine ve “Ürün Ay Toyan “ isimli tanrının insana olan hediyesi olarak nitelendirilmektedir. Atla ilgili mitlerin en önemli yönü eski dönemlerin izlerine rastlamaktır (Roux, 2005, ss. 43-44). Orhun yazıtlarında Türklerin at ile olan ilişkileri ve kader birliği açık şekilde ifade edilmiştir (Belek, 2015, s. 118). Yine Orhun yazıtlarında sık sık binek atı ve renginden bahsedilmiştir (Esin, 1995, s. 56).

Şekil 76.

Altın Kemer Tokası (Yiğit,2019)

Türk toplulukları içerisinde ata ilk binen Hunlar’dır. Küçük yaştan itibaren koyun sırtında talim gören Türkler için batılı tarihçiler, vücudun atla bütün olduğunu ifade etmişlerdi. Hun topluluğunda at yetiştirmek zorunluluktur. Binicilik dışında atın sütü, derisi ve etini değerlendirdikleri bilinmektedir (Diyarbakirli, 1972, s. 39).

Batılı âlimler Altay halklarının öldüklerinde yoldaşları olan atları da kendileri ile götürmeye özendiklerini ifade etmektedir. Öteki aleme olan inançları atların ikametlerinde rehberlik ve taşıyıcılığı için önem arz etmektedir (Roux, 2005, s. 47). Bu sebepten bir kahraman hayatını kaybettiğinde atının kuyruğu kesilerek onunla defnedilirdi (Çufadar, 2019, s. 218).

Şekil 77.

XII-XIII. Yüzyıl At Sirtında Şahini ile Avlanan Türk- Kâse (Kesik,t.y.)

Aynı zamanda savaşa giden bazı Alpler, ölmeden önce atının kuyruğunu keserek ölümü kabullendiği mesajını vermekteydi (Çoruhlu, 2019, s. 67). Bu davranış tıpkı İslam dini inançlarında yer alan şehadete yürüme ile eşleştirilebilir.

Şekil 78.

Kubadabad Sarayı Atlı Avcı Figürlü Pano (Acıoğlu,2014)

Pazırık kurganlarından edinilen bilgiye göre at zamanla ren geyiğinin yerini almıştır. Orta Asya coğrafyasında ata verilen önem çok büyüktür. At öldürmek veya çalmak ölüm cezasıyla sonuçlanır, insan öldürmekle bir tutulurdu (Roux, 2005, s. 126). İlk çağlardan beri defnedilen hakan veya alp mezarlarında koşum takımları ile birlikte gömülen atlar tespit edilmiştir. Bu durum ata verilen değerin bir göstergesidir (Çufadar, 2019, s. 216).

Şekil 79.

Pazırık Kurganları At Maskesi Koşum Takımları (Türklerde At Kurban Etme Geleneği, 2016)

İslamiyet'ten önce eski Türk mezarlarında kutsallık ve ölümle ilgili anlamları sebebiyle at, koç ve koyun heykelleri görülmekteydi (Çoruhlu, 2019, s. 85). Atlar genellikle renkleri ve fiziki özelliklerine göre adlandırılır. Özellikle Türk mitolojisinde yer alan “ak” ismi çokça zikredilmektedir. Ak ifadesi genellikle gökyüzü ile yakın ilişki ve Gök Tanrı ile olan bağı dolayısıyla ifade edilmektedir. Reşidüddin'e göre Moğollar için her canlı kutsaldı ama kutsanmak için kısraklar özellikle seçilirdi (Roux, 2005, s. 178). Kırgızistan Davan Gök Tanrı atları ile ünlüdür. Bu atlara M.Ö. II. yüzyılda Çin kaynaklarında rastlanmaktadır (Abdırakunov, 1995, s. 120).

Şekil 80.

At Mezarları- Kurban Geleneği (Türklerde At Kurban Etme Geleneği, 2016)

Türk mitolojisinde geçen ak isimli atlara örnek olarak: Oğuzhan; alaca at, Köroğlu; kırat, Ural-Batır; Ak-buz at, Manas; Ak-ula, Bamsı Beyrek; Boz Aygır, Zaytüle; Kök-Tulpar verilebilir. Ayrıca Tul-par; Kazak, Kırgız, Altay, Karakalpak ve Kafkaslarda bilinen en canlı destan unsurudur (Tavkul, 2007, s. 198). Kök-Türk metinlerinde de en fazla sözü edilen at rengi “ak” tır (Esin, 1995, s. 59).

Şekil 81.

İskitler- VI. Yüzyıl Kanatlı Gök-At (Bayraktar, 2013b)

Türk mitolojisinde evren; gök, yer ve yeraltı şeklinde üç guruba ayrılır. Bazen esrarengiz özellikli bazı canlıların bir araya geldiği görülür bunlardan biri de attır (Çufadar, 2019, s. 216). Atın ilk kez gökyüzü ile anılması on iki hayvanlı Türk takvimine göre birbirini takipte olan yılların sonlanmasını ifade eden gök işareti olarak başlamıştır. At; gök ve yıldız tanrısının bineği olarak bilinmektedir (Gürçay, 2019, s. 48).

Şekil 82.

VI. Yüzyıl Hun Kağanı Başlığı Üzerinde Kanatlı Boynuzlu At İkonografisi (Bilgili,2014)

Şekil 83.

"Altın Elbiseli Adam" ın başlığında iki adet Tulpar figürü bulunmaktadır. Kazakistan-Almatı, Esik Kurganı, M.Ö. V. Yüzyıl (Erbek, 2015)

Şekil 84.

XIII. Yüzyılda Selçuklu Rölyef Ahşap Pano Kanatlı At-Ejder (Bilgili, 2014)

Hükümdarın atı gökteki kartal takımyıldızı ile karşılaştırılan kozmolojik bir at konumundadır (Esin, 1995, s. 57). At gökyüzünde kanatlı Tul-par, yeryüzünde bozkır, yeraltında ise yarı yılan vücudu ile karşımıza çıkmaktadır (Çufadar, 2019, ss. 217-218). Şamana ayinlerde önemli geçiş vasıtası olarak kır at refakat eder. Yer altına inerken ruhu ilk gören at olur ve kişnemeye başlar (Seyidoğlu, 1995, s. 92).

Şekil 85.

Etrüsk, Türk Tarzı Kuyruğu Düğümlü Türk Mitolojisi ve Destanlarında Yer Alan Kanatlı At (Yiğit, 2019)

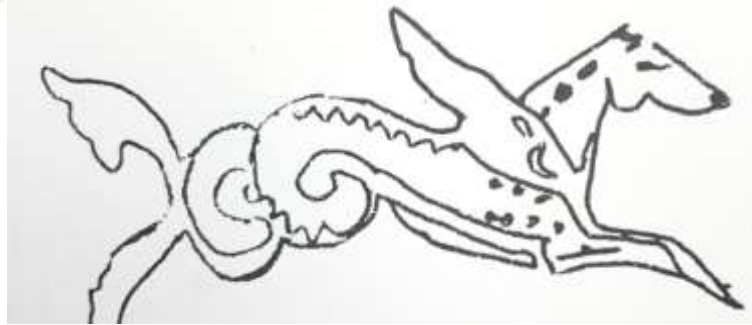
Şekil 86.

Kazakistan- Saka Türk keçesi örneği -Tul-Par (Kanatlı At) (Özkartal, 2015)

Şekil 87.

Doğu Türkistan Kanatlı Ejder Atı VI -VIII. Yüzyıl (Çoruhlu, 2014)

At, göksel ilişkisinden dolayı tanrıya kurban olarak görülen bir varlıktır. Bugün İslam geleneği olan kutsal ve kurbanlık hayvanların kemiklerinin yakılması geleneği kültür olarak çok eskilere dayanmaktadır. Eski Türklerde de kutsal kabul edilen ve kurban hayvanı olan atın kemikleri kırılmaz ve yakılarak ruhun gökyüzüne ulaşması sağlanırdı (Roux, 2005, s. 49).

Şekil 88.

At Kurban Etme Geleneği (Türklerde At Kurban Etme Geleneği, 2016)

Kurban hayvanı olarak özellikle beyaz at seçilir “ak” beyaz, ululuk, temizlik anlamına gelirdi. Şamanlar tören sırasında kendini gökyüzüne taşıması için tahta bir ata binip onu kanatlı olarak düşünür ve böylece at, şamana cennete ulaşmak için havada uçuşma imkânı sağlardı (Çoruhlu, 2019, ss. 26-27).

Şekil 89.

Sırıklara At geçirme Geleneği (Türklerde At Kurban Etme Geleneği, 2016)

Şekil 90.

Kazakistan Devlet Arması Tulpar figürü (Erbek, 2015)

Türk mitolojisinde Gök-Tanrı ile olan bağı münasebetiyle “Tul-par”, “kanatlı at” oldukça yaygın bir inanıştır. Beyaz kanatlı, siyah veya beyaz yeleli bu at özellikle Doğu Türkistan’ da çok zengin bir efsanedir. Kanatları görünmez olan Tul-par birisi tarafından uçarken görüldüğü takdirde kanatlarının kaybolacağına inanılırdı (Çufadar, 2019, s. 217).

Şekil 91.

Moğolistan Devlet Arması (Çakmak, 2018)

Tul-par'a yalnızca Alpler, yiğitler ve bahadırlar binebilir. Tul-par, Türk mitolojisinde göl, deniz gibi suların derinliklerinde yaşayan mitolojik bir aygırdır. Bu aygırlarla çiftleşen kısırakların tayları Tul-par olur (Gürçay, 2019, ss. 47-49). At ile ilgili en eski mitolojik unsurlar su ile olan bağını göstermektedir. Sudan çıkan at efsanelerinin Hun ve diğer Türk inançlarında var olan mağarada yaşayan ejder-aygırı efsanesiyle bağdaştığı düşünülmektedir (Esin, 1995, s. 65).

Şekil 92.

XIV-XV. Yüzyıl Memlûklü Kumaş Parçası Kanatlı At-Ejder İkonografisi (Bilgili, 2014)

Şekil 93.

At Sogd- Kumaş Üstünde Kanatlı At İkonografisi (Bayraktar, 2013a)

İslamiyet ‘ten önce ışıktan parlak, rüzgârdan hızlı olduğuna inanılan Kanatlı at (Tul-par) göğe yükselen ve tanrı ile olan irtibatı dolayısıyla İslami dönem ve sonrasında Burak (ref ref) ile özdeşleştiği düşünülmektedir. Miraç hadisesinde, Hz. Peygamber’ in (S.A.V) göğe yükselişine eşlik eden Burak (refref) binek olduğu bilinmektedir (Taşpınar, 2007, s.534).

Şekil 94.

Miraç Sahnesi, Siyer-i Nebi, İstanbul, Osmanlı Dönemi (Pomegra, 2017)

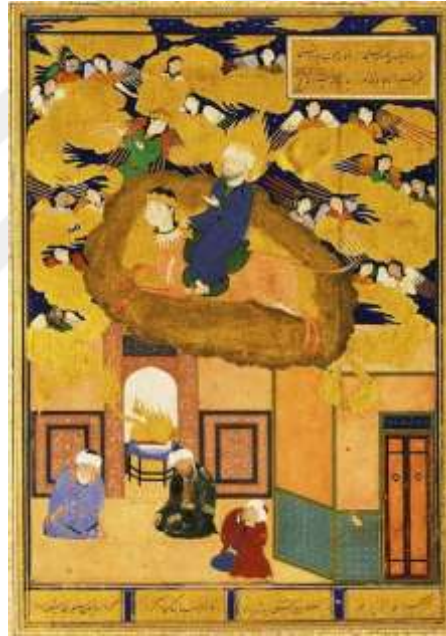
Şekil 95.

Uygur Minyatürü Kutlu Gök Geyik veya Burak (Bilgili, 2014)

Şekil 96.

Miraç; Hz. Muhammed Mistik At "Burak" Üzerinde (Minyatür Sanatı, 2016)

Çinlilerin Orta Asya'dan temin ettikleri "Cennet Atı" denilen atların "Alaca, benekli" atlar olduğu bilinmektedir. Bilhassa Kırgızlar Alaca at yetiştirmekte uzmanlaşmışlardır. Genellikle muzaffer bir binek hayvanına atfedilen bütün uğurlu işaretler veya beneklerde gösterilen atın efendisinin (Şehsuvar) olduğu kabul görmekte ve bu kutsal hayvan beneklerinden dolayı güç kuvvet olarak leoparla eşleştirilmektedir (Esin, 1995, s. 65).

Şekil 97.

Türk Selçuklu Vazo. XII-XIII. Yüzyıl Elinde Boğa Başlı Çevgan Tutan Polo Oyuncusu (Bilgili, 2020a)

Şekil 98.

VII. Yüzyıl Bezeklik Mağarası Alaca At (Çoruhlu, 2014)

At, Selçuklu ve Osmanlı döneminde de büyük önem arz eden bir varlık olmuştur. Sultanların tahta çıkışları atlı ve çok ihtişamlı gerçekleşmekte bütün bu sahneler çeşitli minyatürlerde ve “Hüner-nameler” de sergilenmektedir (Esin, 2001, s. 58). Atı Benekli, kuyruğu kesik ve düğümlü olarak madeni, ahşap ve çinide görmek mümkündür.

Şekil 99.

XII. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Çini Tabak Üzerindeki Alacalı Uçan At, Tulpar (Özkartal, 2015)

Şekil 100.

Kanatlı At (Esin, t.y.)

Ejderha (Evren, Büke)

Kozmolojik ve ikonografik manalar yüklenen Ejderha; Türklerce “Evren”, “Büke” isimleriyle anılmakta ve eski Çin kaynaklarında da bu şekliyle geçmektedir (Esin, 1970, s. 160). Anadolu da “evrilmek”, “dönmek” kelimesinden türeyen “Evren” ejderha anlamını karşılamaktadır (Aslan, 2014, s. 32).

Şekil 101.

Yedi Başlı Ejderha Acaibü'l Mahlûkat, BL Add. 7874) (And, 2020)

Evren motifinin kökeni Orta Asya'ya kadar inmektedir (Çevrimli, 2012, s. 195). Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't Türk adlı eserinde ejderha Yilbuke İsmi ile görülmektedir (Duman, 2019, s. 483).

Şekil 102.

“Uygurlar Bezeklik” Mağarasından Çıkan Kanatlı Ejder İkonografisi (Bilgili, 2014)

Şekil 103.

“Uygurlar Bezeklik”(ayrıntı) Mağarasından Çıkan Kanatlı Ejder İkonografisi (Bilgili, 2014)

Bazı araştırmacılara göre ejder güneyin sembolü olarak ifade edilse de her toplumun kendi inanç biçimine göre şekillenen Ejder gök kubbenin ve yön olarak doğunun sembolüdür (Şahin, 2013, s. 212). El sanatların da oldukça yaygın görülen ve figür olarak Anadolu Türk sanatında ilk defa Artuklu ve Saltuklu eserlerinde karşımıza çıkmaktadır (Ayhan, 2017, s. 1669).

Şekil 104.

Artuklu Parası Ejderhaya Binmiş Şaman Figürü (Bilgili, 2014)

Şekil 105.

Erzurum Emir Saltuk Kümbeti Niş İçinde Birbirine Dolanmış Ejder Figürü (Topal, 2018)

Ejderha “erken Altay mitolojisiinde, güç, kuvvet, bereket, refah, yağmur ve güç simgesi olarak algılanan kötülük ve nazardan koruyan özellikler barındıran, mitolojik bir varlık olarak inanılmakta, su, yağmur, bolluk ve yeniden doğuşu simgelemektedir (Türkan, 2016, s. 220). Türk kültüründe yer ve gök unsurlarına bağlı olarak ejder geniş bir uygulama alanı bulmuştur (Çoruhlu, 2002, s. 133).

Şekil 106.

Ejder Figürü (Kars'a git, 2018)

Şekil 107.

Taşa Oyulmuş Ejder Başları-Konya İnce Minareli Medrese (Topal, 2019)

Ejder Türk inanç sisteminde yeryüzü ve gökyüzünün mutlak zıtlığını değil aksine birbirini tamamlayan karşıtlıkların simgesi olarak varlık bulmaktadır (Çoruhlu, 2019, s. 57). Ejder genellikle yılan vücutlu, ayaksız, pulsuz, kanatsız, boynuzsuz olarak ve kanatlı, boynuzlu, pullu ve ayaklı olup, semavi ejderleri yansıtarak iki türlü bilinmektedir (Çevrimli, 2012, s. 194).

Şekil 108.

Kars-Ani Burçlarında Ejder İkonografisi (Çoruhlu, 2014)

Şekil 109.

Çankırı Darüşşifası Ejderleri (Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürü, 2019)

Şekil 110.

XII-XIII. Yüzyıl Selçuklu Dönemi Ejder İkonografisi (Tarih ve Arkeoloji, 2017)

12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde beşinci sırada yer alan ejderin, astroloji ile olan bağı gezegen ve burçlarla olan ilişkisini göstermektedir (Esin, 1970, ss. 163-167). Medeniyeti koruyan ve besleyen, suyun sembolü olan ejderhalar bulutlarda ve göllerde yaşamaktadır. Gök suyunu boşaltarak bereketin tüm tabiata dağılmasını sağlamaktadır (Aslan, 2014, s. 40).

Şekil 111.

Ejderha Takım Yıldızı (Tinnin) Acaibü'l Mahlûkat, BL Add. 7894) (And, 2020)

Gök ve yerin niteliklerini üstlenen ejderha; gökte iyi nitelikleri, yerde kötü nitelikleri temsil etmektedir. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* adlı eserinde gök çarkının evren (ejderha) tarafından çevirdiğini söyler (Duman, 2019, s. 483). Çarkın gece gündüz dönmesini sağlayan ise yine evrendir (Güngör, 2014, s. 1154).

Şekil 112.

Dünya Çarkını Çeviren Ejder- İnce Minareli Medrese, Konya (Topal, 2019)

Türk kozmolojisiinde ejderin yaşadığı yer ile ilgili farklı görüşler yer almaktadır. Örnek olarak Özbek, Türkmen ve Kazaklar tarafından yer altında bir mağarada yaşadığı ve hazineye koruyuculuk yaptığı düşünülürken; Azerbaycan ve Sibirya Türkleri tarafından ise ormanda yaşadığına inanılmaktadır. Genel görüş ejderin her ikisinde de yaşadığı bahar aylarında yer altından çıkarak bulutların arasına karışmak için hazırlandığıdır (Türkan, 2016, s. 220).

Şekil 113.

Edirne-Meriç Köprüsü Selçuklu Dönemi Ejder Başlı Figür (Edirne Ahval Gazetesi, 2019)

Şekil 114.

Erzurum Çifte Minareli Medrese Ejder İkonografisi (Topal, 2010)

Ejder; vücudunda kanatlar, başının tepesinde uçmaya yarayan bir çıkıntı, boynuzlar ve sakal çıkararak gökyüzüne bulutların arasına karışmaktadır (Esin, 2001, s. 83). Böylece yağmur yağmasını sağlayarak bereket ve refahın oluşmasına katkıda bulunur (Çoruhlu, 2002, s. 133). Uygurlarda bulut; evrenin şekli ve gök gürültüsü, evrenin kükremesidir. Ağaç motifi ise evren ile beraberdir. Evren dünya ağacına sarılır (Esin, 1970, s. 162).

Şekil 115.

Adana Ulu Cami’de Mukarnaslı Konik Örtünün Eteğinde Hayat Ağacı ve Ejder Figürü (Hayat Ağacının Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi, 2008)

Yer ejderi boynuzsuz ejderdir. Denizde yaşayan bu yaratık derinliklerin hâkimi olarak bilinmektedir (Çoruhlu, 2019, s. 57). Ejder; kışın yer-suyunun derinliklerinde yaşayan, baharda ise kanatlanıp uçan böylece hem yer-su hem gök ilkelerine bağlı bir efsanevi ruh olarak düşünülmektedir (Esin, 2001, s. 83).

Şekil 116.

Osmanlı Saltanat Kayığı Ejder Figürü (Deniz Müzesi Komutanlığı, t.y.)

Ejder motifinin temeli Türk mitolojisine, erken dönem Türk inanç ve düşünce sistemine ve Türklerin İslamiyet’i kabulü ile devam etmiştir (Aslan, 2014, s. 21). İslamiyet’ten sonra kökleri Orta Asya’ya dayanan ejder ikonografisi kötülüğün sembolü olarak da tezahür etmiştir. Bu zıtlık İslamiyet’ten önce ve sonra birbiri ile ilişki içerisindedir (Çoruhlu, 2019, s. 56).

Şekil 117.

Hz. Muhammed' in Kervanın Yolunu Kesen Ejderha ile Konuşması (Siyer-i Nebi, TSM H.1222 (And,2020)

Altay Türkleri kötü ruhlu Yelbeğen adını verdikleri ejderhanın yoldan çıkan insanları yerin derinliklerinde cezalandırdığına inanır ve suyun önünü kesen evrene kurbanlar kesilerek su serbest kılınırdı (Duman, 2019, s. 486). Aynı zamanda Türkler bahar aylarında ejderhanın göğe yükselişini simgeleyen festivaller düzenlerdi (Aslan, 2014, s. 38).

İnan'a göre bazı şaman ayinlerinde yer altına inen şamanların gezileri esnasında cehennemde bulunan kıl köprüden uçarken günahkâr kamların iskeletlerine aynı zamanda çeşitli yılan, canavar ve ejdere denk geldiklerini manzum sözlerle aktarmışlardır (İnan, 1986, s. 107).

Reşidüddin tasvirinde Moğollar yıldırımın; gökten düşen, kuyruğu ile toprağa vuran, ağzından alevler püskürten bir varlık tarafından oluşturulduğuna inanmaktadır. Sık sık kendi gözleri ile gördüklerini de ifade etmişlerdir (Roux, 2005 s. 39). Eberhard "Kuzeyli" göçebeler, ejder seklindeki yıldız gökte belirince dağdaki yeşillikleri yakarlar diye ifade etmiştir (Esin, 2001, s. 109).

Şekil 118.

Duvar Resimleri Bezeklik Kanatlı Ejder Figürleri- Berlin (Berkli, 2018)

Orta Asya geleneğinin göstergesi olan Tanrı dağları çevresinde çokça bilinen at ve ejderhaların çiftleştiği aygır gölleri olduğuna inanılmaktadır. Türkler için atın çok büyük önemi vardır ve bu göller en iyi cins atların yetişmesi için büyük önem arz etmektedir. Bazı eserlerde ejder-at ikonografisi inancın bir göstergesidir (Ögel, 1995, s. 569).

Şekil 119.

Ejder-at İkonografisi (Bilgili, 2014)

Ejderin çeşitli sembolik maksatlarla her yapı ve malzemede ayrı amaçlarla kullanıldığı şüphesizdir. Daha önce burç ve takvim hayvanı olarak vurguladığımız Çift Ejder ay ve güneşin sembollerindendir. Ejderin gövdesinde vurgulanan düğüm ise güneş ve ay tutulmalarında gezegenlerin durumlarına işaret etmektedir. Yıldızların senelik dönüşü bu çift ejder tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunun sonucunda ise hareket ve evreni temsil inancı doğmaktadır (Erginsoy, 1992, s. 48).

Şekil 120.

Türk Memlûklü Halep Kalesi XIV. Yüzyıl (Bilgili, 2020b)

Şekil 121.

Türk Memlûklü Halep Kalesi XIV. Yüzyıl (Bilgili, 2020b)

Şekil 122.

Küçükköy Hagios Nikolaos Kilisesi'nde Ejder Figürü (ayrıntı) (Ekiz, 2013)

Şekil 123.

Küçükköy Hagios Nikolaos Kilisesi'nde Ejder Figürü (Ekiz, 2013)

Şekil 124.

Geyik, Kuş ve Ejder Kuyruklu Sfenks– İnce Minareli Medrese, Konya (Topal, 2019)

Ejder, kendine has üslubuyla çeşitli hayvanların bulunduğu birçok kompozisyonda karşımıza çıkmaktadır. Ejder figürü daha çok mimari yapılarda ve bunun yanı sıra maden, dokuma, ahşap, çini ve minyatür gibi alanlarda da görülmektedir. Mimari alanlarda üç boyutlu madeni eşyalarda ise kazıma, oyma, kakma, ajur, kabartma teknikleri uygulanmaktadır (Çevrimli, 2012, s. 193).

Şekil 125.

Ejder- Konya Kalesi (Topal, 2019)

Şekil 126.

Kendi Gövdesini Isıran Ejder, Konya (Topal, 2019)

Şekil 127.

Ejder İkonografisi, Konya İnce Minareli Medrese (Topal, 2019)

Madeni Eşyalar

Şekil 128.

Su Memesi Jeti Ejder figürü Anadolu Selçuklu-1 (Furnish Your Castle, t.y.- b)

Şekil 129.

Su Memesi Jeti Ejder Figürü Anadolu Selçuklu-2 (Furnish Your Castle, t.y.- c)

Şekil 130.

Ejder Figürü Bronz Toka Anadolu Selçuklu (Furnish Your Castle, t.y.-a)

Şekil 131.

Selçuklu Dönemi Gümüş Pektoral (The Barakat Gallery, t.y.)

Şekil 132.

XI- XII. Yüzyıl Selçuklu Dönemi Ejder Başlı Bilezik (Sands of Time Ancient Art, t.y.)

Şekil 133.

Ak-Hun Devleti'ne Ait Madeni Lira Kağanın Başı Üzerinde Düğümlenmiş Çift Ejder İkonografisi (Bilgili, 2021)

Şekil 134.

The Metropolitan Museum of Art. Bronz Mangal. Envanter No: 91.1540 (Çevrimli, 2012)

Şekil 135.

Hacı Bektaş Müzesi Derviş Keşkül-Envanter No:55, (Nilgün Çevrimli, 2012)

Şekil 136.

Hacı Bektaş Müzesi keşköl' Envanter No:828 (Çevrimli, 2012)

Şekil 137.

18.Yüzyıl Türk-Osmanlı Kılıcı Ejder Sembolü (Bilgili, 2021)

Şekil 138.

TSM. Envanter No:2/1792 Selçuklu Aynası (Çevrimli, 2012)

Şekil 139.

Selçuklu Aynası (Ayrıntı) (Çevrimli, 2012)

Ejder ikonografisinin en çok kullanıldığı dönemlerden olan Selçuklular’ da tipik özellik olarak genellikle uzun düğümlerin uç kısmındaki ejder başları ile sonlanmaktadır. Bazı eserlerde karşılıklı iki ejder başlarda sivri kulak ve iri badem gözler, dudaklarda helezonik kıvrımlar, sivri dişler şeklinde de görülmektedir (Erginsoy, 1992, s. 48).

Şekil 140.

Kars Ani Harabeleri Ejder Kuyruklu Sifenks (Çelik, 2017)

Şekil 141.

Artuklu’lar Döneminde Yapılmış Tılsım Kapısı-Bağdat (Tarih ve Arkeoloji, 2015a)

Selçuklu dönemi ejderhaya farklı bir bakışla yaklaşmıştır. Daha önce hiç görülmeyen kulaklı ejder tasviri görülmektedir (Ögel, 1995, s. 569). Selçuklu sanatında genellikle düğüm halinde görülen ejder; pullu gövdeli, ayaklı veya ayaksız olan, kanatlı veya kanatsız şekilde de betimlenmektedir (Güngör, 2014, s. 1154).

Şekil 142.

Sultan Han Köşk Mescidi Kemerli Ejder Kabartması- 1230-34 (Çoruhlu, 2014)

Şekil 143.

Hamamlı Köyü Kilisesi Ejder Figürleri (Ekiz, 2013)

Şekil 144.

Hamamlı Köyü Kilisesi Ejder Figürleri (Ekiz, 2013)

Selçuklu evreninde bazen kuyrukta bulunan ikinci baş kendini ısırırken bulunur. Eserler üzerinde işlenen ejder genellikle, profilden işlenen gezegen, takvim, çift başlı kartal, boğa, aslan, hayat ağacı, su olukları, mücadele sahneleri seklinde görülmektedir (Esin, 1970, s. 177).

Şekil 145.

VIII-IX. Yüzyılda Sibirya Türk Mezarından Çıkan Tunç Maske (Çoruhlu, 2014)

Asya kültür çevresinin ortak ürünü olan ejder Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle çoğalmış ve Büyük Selçuklular aracılığı ile Anadolu Selçuklu sanatına girmiştir (Güngör, 2014, s. 1154). Anadolu Selçuklu sanatında ejder ikonografisi önemli bir yer tutmaktadır. Ejderin çift başlı oluşu ve farklı hayvanlar ile olan kombini çok dikkat çekici bir özelliktir (Erginsoy, 1992, s. 47).

Şekil 146.

Cizre Ulu Camii Kapı Tokmağı- ejder (Tarih ve Arkeoloji, 2015b)

Şekil 147.

Divriği Ulu Camii Portalinde Çift Başlı Kartal'ın Kanat Uçlarında Ejder Başları (Çoruhlu, 2014)

Şekil 148.

Yaldız İşli Çift Başlı Kartal ve Ejder Başlı İpek Kumaş XIII. Yüzyıl Konya (Öney, 1993)

Anadolu da Ejder figürü mimari yapılarda kötülüklerden koruma, kapı tokmaklarında uğur ve mutluluk getirmesi amaçlı işlenmiştir. Ayrıca Anadolu' da hem mezar taşlarında hem de türbelerde kullanımı devam etmiştir (Ayhan, 2017, s. 1670).

Şekil 149.

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Ejder Başlı Kapı Tokmağı (Ayhan, 2017)

Şekil 150.

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Ejder Başlı Kapı Tokmağı (Ayhan, 2017)

Şekil 151.

Çoban Mustafa Paşa Türbesi'nin Kapısı Üzerindeki Ejder Figürlü Kapı Halkaları (Ayhan, 2017)

Şekil 152.

Ahlat Mezar Taşları Ejder İkonografisi (Çoruhlu, 2014)

Şekil 153.

Hacı Bayram Veli Türbesi'nin Kapı Halkası (Ayhan, 2017)

Anadolu’ da yaygın olarak bilinen “Ahi-evran” isminin de “evren” “büke” den geldiği bilinmektedir (Ulusoy, 2019).

Osmanlı sanatında ejder motifi XVI. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Çeşitli hayvan mücadele sahneleri, bitkisel bezemeler ve mitolojik karakterler şeklinde daha ziyade minyatürlerde görülmektedir (Aslan, 2014, s. 33).

Şekil 154.

Türk Demircilik Sanatının Nadir Bir Örneği Olan Şit Abdal'ın Asası (Eğilmez & Yıldırım, 2017)

Şekil 155.

Yavuz Sultan Selim'in Zülfikar ve Ejder Başlı Sancağı 1683 (The Met, t.y.)

Şekil 156.

Fatih Sultan Mehmet'in Başlığı Üzerinde Ejder Figürü (Bilgili, 2014)

Şekil 157.

Mavi -Beyaz Ejder kulplu sürahi- İznik (Öney, 1993)

Ak-Ana

Türk destanlarında “Kutsal Ana” inancına sıkça rastlanmaktadır. Anne arketipinin yaratılış anlatmalarında yer alan ilk örneği “Ak-Ene” dir. Birçok mitolojide yaşam döngüsünü başlatan Deniz ilahesi olarak bilinen Ak-Ana Türk dilinde Ağ-Ana, Ürüng (beyaz)-Ene, Şura-

Ene olarak kabul edilmektedir. Bazı kaynaklarda Od-Ana, K n-Ana, Toprak-Ana, Gök- Ana gibi yaratıcı g  lerin tamamını da ifade etmektedir. Bolluk ve bereketin koruyucusu, yaratıcısı olarak kabul edilmektedir (Karakurt, 2012, s. 771).

Türk mitolojisindeki yaratılı la ilgili anlatmalarda her şeyden önce var olan su ve suda var olan Ak-Ana (Ak-Ene, Ak-ine) dır (Fedakâr, 2014, s. 9). Türk Mitolojisinde sıklıkla kar ıla tığımız (ak) ulu, yüce, soyut varlıklara yakı tırılan bir renktir (Ek i, 2017, s. 80).

Türk mitolojisinin en önemli kadın temsillerinden olan Ak-Ana Yaratılış mitindeki ilk yaratıcı ilahe olarak bilinmektedir. Yeryüzü yaratılmadan önce göklerde yaşadığına inanılır (Elçi, 2018, s. 837). Irmakları ve ırmakların içinde yaşayan varlıkların koruyuculu unu üstlenmiş olan bu ilahi varlığın kökeni Anadolu' ya dayanmaktadır (Karakurt, 2012, s. 44). I ıktan (cisimsel olmayan) bir bedeni vardır (Yakıcı, 2016, s. 14).

Ba  kısmında gücü simgeleyen ve taca benzeyen boynuzlar taşımakta (Küçük, 2013, s. 119). Alt kısmında deniz kızını anımsatan çok uzun mavi bir balık kuyruğu bulunmaktadır (Yakıcı, 2016, s. 75). Eberhard'a göre Türk kavimlerindeki birçok kadın boynuzu önemser ve ziynet olarak kullanırdı. Bu farklı kültürel izleri Moğol kızlarının evlendikleri gün boynuz şekline getirdikleri saçlarında da görmek mümkündür. Aynı zamanda sembolik olarak rahmi simgelemektedir (Yakaryılmaz, 2009, s. 7).

Bu fiziksel özellikleri yönünden hayvani, iri ve sallanan g  sleri olan bir kadın olarak insani özellikler görülmektedir (Karakurt, 2012, s. 771). Şamanlar Ak-Ana'yı sadece uykularında ihtiya ve bilge bir kadın şeklinde görebilmektedir. Ayrıca en önemli mitolojik özelliği tören koruyuculu udur (Küçük, 2013, s.128). Ak-Ana, yaratılı ta y n gösterme ve buyruk verme gücüne sahip, daha doğrusu Yer-Su' yun hâkimi olarak dikkati çekmektedir (Yayın, 2012, s. 116).

Şekil 158.

Ak Ana (Türk Mitolojisi, 2010)

Akdeniz’de yaşadığı düşünülen bu kutsal varlığın geyik şeklinde suretiyle su yüzeyine çıktığı ve Göktürkler’ in atası ile evlendiği söylenir (Ak Ana, t.y.). Su yüzeyine çıktığında etrafında denizyıldızları dolaşmaktadır (Küçük, 2013, s. 119). Bayat’a göre ise dünya yaratıldıktan sonra Ak-Ana emri ilham edip kaybolmuş ve bir daha hiç görünmemiştir (Bayat, 2017, s. 24).

Karadeniz bölgesinde özellikle Artvin’ de vahşi hayvanları da koruduğuna inanılan bir varlık olan Rom-Ana Türkler’ in şamanlık dönemindeki Ak-Ana’ sına benzetilmektedir. Dağda kalmış insanların ve hayvanların yardımcısı olduğuna inanılır (Karakurt, 2012, s. 634). Ayrıca dünyayı yaratma düşüncesi de ilk olarak sihirli sözleri ile Ak-Ana tarafından Ülgen’e iletilmiş (Torun & Yıldız, 2013, s. 1322). Ülgen’de Ak-Ana’nın emriyle dünyayı yaratmıştır (Ekşi, 2017, s. 80).

Verbitskiy’ in derlediği efsanede:

*Uçsuz bucaksız sonsuz sular içreydi her yer,
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor arıyordu katı bir yer, bir bucak.*

*Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu,
Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu. (Kaya, 2019a, s. 25).
Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi;
Tut önündeki şeyi, hemen yakala! dedi.
Denizden çıkan bir taş fırladı çıktı yüze,
Hemence taşı tuttu bindi taşın üstüne!
Göklerin emri ile bulunca Ülgen durak,
Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak! (Kaya, 2019a, s. 25).
Bir Ak Ana var idi, yaşırdı su içinde
Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde
"Yaratmak istiyorsan sen de bir şeyler Ülgen
Yaratıcı olarak şu kutsal sözü öğren
De ki hep yaptım oldu, başka bir şey söyleme
Hele yaratır iken yaptım olmadı deme"
Ak Ana bunu dedi, suda kayboluverdi
Denize dalıp gitti, bilinmez n'oluverdi. (Yayın, 2012, s. 115).*

Verbitskiy'nin derlemiş olduğu efsane yaratılışın anlamı üzerinedir ve Ak-Ana tarafından ilham edilen sözde gizlidir. Ak-Ana tarafından öğretilen şey aslında yaratma sanatının kendisidir (Aksoy, 2007, s. 216).

*Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanına yaratılmış üç balık.
Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş,
Balıklar çok büyükmüş dünyaya destek olmuş.
Dünyanın yanlarına iki de balık konmuş,
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş (Kaya, 2019a, s. 26).*

Bu parçalardan anlaşılacağı gibi dünyanın dengede durmasının simgesi olan balığa kutsallık atfedilmiştir (Kaya, 2019a, s. 26). Saydam'a göre; suda görünen ve yaratmanın yolunu Ülgen'e öğrettikten sonra ortadan kaybolan Ak-Ana, suyun dışın da yeryüzünde aynı işlevleri daha ayrıışmış şekliyle sunan "toprak ana" ve taşıdığı doğa oluşumlarıdır. Kutsal söz Ak-Ana'nın denetimindedir (Taş, 2017, s. 93).

Şekil 159.

Dünya Neyin Üzerinde Duruyor? (Acaibü'l- Mahlukat, British Library Add 7894- (And, 2020)

Ögel' e göre “Vertbitskiy’ nin derlediği Altay Yaratılış Destanı’nda da dünya ile beraber üç balık yaratılmış ve dünya kendisine destek olsun diye bu büyük balıkların üzerine konulmuştur. Balıklardan ortada olanının başı kuzeydedir ve bu balık başını kımıldattığında tufanlar olur, sular taşar.” ifadelerine yer vermektedir (Nazlı, 2016, s. 75).

Türk mitolojisinde geçen Ak-Ana tarafından ilham edilen yaratma bilgisinin yani sözün farklı bir dini kültürden olan Zerdüştlüğe’ de¹ iyi bir örnektir (Taş, 2017, s. 95). Türklerde su ve mağara rahmi temsil etmektedir dolayısı ile yer ve suyun hâkimi olarak Ak-Ana ile ilişkilendirilebilir. Bununla ilgili Anadolu’ da çeşitli inançlara rastlanmaktadır.

“Türkmenistan’da, çocuğu olmayan kadınların yeni yapılan köprüden geçme uygulaması eski Türk dini Gök tanrı inanç sistemindeki su kültü ile olan bağlantısını göstermektedir. Buna göre; kutsal kabul edilen su, hamile kalamayan kadına su iyesi aracılığı ile yardımcı olacaktır. Büyü yapılan muskalar ile bozulması istenilen muskalar, köprüden akarsuya atılır. Gelin, güvey evine gitmeden evvel köprüden geçilir.” (Yakıcı, 2016, s. 78).

¹ Zerdüşlük: Hz. İsa’dan önce VII. yüzyılda Zerdüş tarafından düzenlendiği ileri sürülen, temel ilkeleri, iyilik (aydınlık) ve kötülük (karanlık) olan din.

Yukarıda birçok örneğini verdiğimiz bilgiler su-kadın-balık üçlemesi şeklinde Türk mitolojisindeki önemini göstermektedir (Yakıcı, 2016, s. 78).

Verbilskiy'nin derlediği yaradılış efsanesinde; suya dalıp toprak çıkarma motifi bulunmamakla birlikte, W. Radloff tarafından derlenen Altay Efsanesinde bu motifin var olduğu görülmektedir.

Tanrı, 'kişi'ye "suya dal oradan toprak çıkar!" dedi.

Kişi suyun dibinden toprak çıkarıp tanrıya verdi.

Tanrı bu toprağı suyun üzerine marak "Yer olsun!

(yer büüsaı)," dedi. Böylece yer yaradı\ımş oklu... (Çoruhlu, 2002, s. 101).

Daha sonra kişi, Tanrı' nın emriyle tekrar dalar ve toprak getirir. Toprağın bir kısmını ağzında saklar. Tanrı gelen bu ikinci toprakla, yer kabuğunu (katı yer) yaratır. Kişi kendisi için yer yaratmak üzere ağzında sakladığı toprağı miktarının artması üzerine ağzında saklayamayacak hale gelir. Sonuçta Tanrı'dan yardım isteyerek toprağı ağzından atar ve bundan da küçük tepeler meydana gelir (Çoruhlu, 2002, s. 101).

Şekil 160.

Yaradılış Esnasında Suyun Dibinden Toprağı Çıkaran Balık-Kuş (Çoruhlu, 2002)

Yapılan detaylı literatür taramaları sonucunda Ak-Ana'nın geleneksel inanışta var olduğu fakat Türk sanatında gözlenememesi Ak-Ana'nın ışıktan ve cismi olmayan bir varlık olarak tanımlanması, bazı kaynaklara göre ise yaratma ilhamını verip bir daha asla görülmemiş olması düşüncesine dayandırılabilir.

Kurt

Türk mitolojisinde pek çok motif kullanılmıştır. Bunların en başında kurt gelmektedir. Kurt birçok milletin mitolojisinde varlık bulmasına rağmen Türk kültür ve medeniyetinde bir motiften çok daha fazlasıdır.

Güç, kuvvet, dayanıklılık anlamlarına gelen kurt (Altun, 2019, s. 94). Gök Tanrı'nın izni ile kimi zaman yol gösteren kılavuz (bozkurt), kimi zaman bilge bir bey, hastalık ve kötülüklerden koruyan kam ve yiğit alpler doğuran ana olarak bilinir (Özkan, 2018, s. 131). Kurt, Türk'ün hayat felsefesi ve milli sembolü olarak işlenmiştir (Altun, 2019, ss. 91-93).

Şekil 161.

M.Ö. I – II. Yüzyıl Kaya Resimleri Kurtların Geyik Avı (Çoruhlu, 2014)

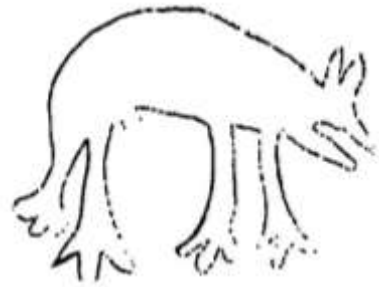
Şekil 162.

Mezar Taşı Üzerine Kurt Tasviri (Çoruhlu, 2014)

Şekil 163.

Şaman Alet ve Kostümler (Çoruhlu, 2014)

Kurt, çeşitlerine göre; Bozkurt, Ak Kurt, Kızıl Kurt; Gök Börü, Bayrak Börü, Börte, Börcü, Asena, Sina, Cina, Cine, Cino, Yaşka isimleri ile anılmaktadır (Bayatlı, 2020, s. 300). Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türk toplumlarının yırtıcı hayvanları ve özellikle olağanüstü ata motif olarak Kurt'u seçmeleri tesadüf değildir. Kurt' un Türk inanç sistemi içerisinde merkezde yer alması (Özkan, 2018, s. 8), çok güçlü bir hayvan olması ve Türkler' in gücünü yansıttığı inancına dayanmaktadır (Altun, 2019, s. 95).

Şekil 164.

M.VI-VIII. Yüzyıl Fersko-Böri Başlı Bayrak Tutan Figür Kuça, (Çoruhlu, 2014)

Zorlu iklim şartlarının hâkim olduğu bu coğrafyaya göğüs geren bu hayvanların, sevilme zorunda değilse bile saygıyı hak ettikleri düşünülür. Özellikle Türk mitolojisinin en önemli motiflerinden olan türeyişi sağlayan kurt ana, kurt ata, kutsal ışık, kurtarıcı bozkurt' un dünyanın hiçbir yerinde bu denli benimsendiği görülmemiştir (Yılmaz, 2017, s. 839).

Şekil 165.

Pazırık Kurganları Ağzında Geyik Kafası Tutan Kurt (Çoruhlu, 2014.)

Şekil 166.

Ahşap IV. Pazırık Kurganları Ağzında Geyik Kafası Tutan Kurt (Diyarbakirli, 1972)

Şekil 167.

M.Ö III. Yüzyıl Pazırık Kurganları Kurt Figürü Altay, Bolsoy (Yiğit, 2019)

Kurt tasvirleri ile ilgili araştırmalar neticesinde bu hayvanın eski dönemlerde büyük Türk topluluklarının ata kültleri gereğince bir tanrı olarak görüldüğü veya Gök Tanrı'nın kurt biçiminde tezahürü fikrine dayanmaktadır (Çoruhlu, 2002, s. 9). Türkler' de Bozkurt motifinin ilk örnekleri Çin kaynaklarında tespit edilmiştir. Türk toplumlarında kurt'a yüklenen misyonun benzer özellikler göstermesi inanç sistemindeki yerinin somut göstergesidir (Bayatlı, 2020, s. 297).

Şekil 168.

Üzeri Değerli Taşlarla Kaplı Kemer Tokası Kurt Yılan Mücadelesi (Hun Dönemi) Hermitaj Müzesi (Diyarbakirli, 1972)

Türk mitolojisinde soyun devamı ve korunması, yeniden türemesi konusunda karşımıza çıkan kurt yerini bozkurt' a bırakmıştır. Hun, Göktürk ve Uygurlar'ın soyunun kurttan geldiği bilinmektedir (Bayatlı, 2020, s. 299).

Şekil 169.

*Çadır veya At Başlıkları Boynuzlu
Kurt Töz (Diyarbakirli, 1972)*

Şekil 170.

*Kemikten Yapılmış Kılıç Kabzası (Diyarbakirli,
1972)*

Hun'lar, Göktürkler'in atası olarak bilinen Wu-sun'lar ve Göktürkler'in de dişi kurttan türediği inancı hâkimdir (Çoruhlu, 2002, s.1). Eski Türk inanç sisteminde Kurt Orta Asya coğrafyasının büyük devletlerinden Uygurlar' da erkek, Göktürkler'de dişi yani büyükanne olarak tanımlanırken (Gülsen, 2013, ss. 2-4), Oğuzlar' da da tanrı tarafından koruyucu, yol gösterici ve yardım misyonu ile görevlendirildiğine inanılmaktadır (Koçak & Bakır, 2019, s. 117).

Şekil 171.

Kazakistan Eşki Olmes Kaya Resmi (Samaşev) (Çoruhlu, t.y.)

Şekil 172.

Özbekistan Kalai-Kahkaha'dan Duvar Resmi Ayrıntısı. Çocukları Emziren Kurt, VII-VIII.Yüzyıl Hermitage Müzesi (L.İ. Rempel', 1987). (Çoruhlu, t.y.)

Yine Türk kökenli oldukları bilinen Etrüksler de dişi kurdu, tanrı ve tanrının temsilcisi olarak görmeleri ve ana tanrıçayı Turan ismiyle adlandırmaları da aynı mitolojik kökenden geldiğini düşündürmektedir (Çoruhlu, 2002, s. 8).

Şekil 173.

Etrüsk Sanatı'na ait Capitoline Kurdu. M.Ö. V-IV. Yüzyıl Çocuk Figürleri Rönesans Dönemi Vatikan Müzesi, Roma. (H.B. İ. Altet 2006) (Çoruhlu, t.y.)

Kurt taşıdığı önem açısından gök ve yer unsurlarıyla ilgili çeşitli anlamlar kazanmıştır. Devlet ve hükümdarlık gibi unsurların simgesi de olmuştur (Tansü & Güvenç, 2015, s. 12). Kurt ismi çeşitli Türk toplumlarının inanç şekillerine göre yer adları, bitki adları, kişi adları atasözü ve deyimler, sancaklar gibi toplumun inanç sisteminde azımsanmayacak şekilde yer almaktadır (Altun, 2019, s. 91).

Şekil 174.

M.S. VII. Yüzyıl Batı Göktürk Kağanlığı Parası Kanatlı Kurt İkonografisi- Arkada Kün-Ay Motifi (Bilgili, t.y.- b)

Tespit edilen en eski kurt motifi Hun İmparatorluğu dönemine aittir. (Yılmaz, 2017, s. 841). Türkler Hun devrinden bu yana bozkurt'u çeşitli bayrak ve sancaklarda kullanmışlardır. Kaynaklara göre Hunlar tarafından büyük önem arz eden bozkurt, Hunların batı beylerbeyinin otağında tuğ, davul ve bayrak şeklinde hükümdarlık alametleri olarak kabul edilmektedir (Özkan, 2018, s. 93).

Şekil 175.

Altay, M.Ö. III- I. Yüzyıl, Turkuaz Kakmalı Altın Eser, Yılanla Mücadele Eden Kurt (M.P. Gryaznov 1969) (Çoruhlu, t.y.)

Göktürk Aşina Boyu'nun atası dişi kurt idi ve onlarda atalarının anısına saygı amaçlı otağlarının önüne altından kurt başlı tuğ dikerlerdi. Kurt başlı sancak Göktürkler' de de hükümdarlık alameti olarak benimsenmiştir (Altun, 2019, s. 92).

Aynı zamanda kurt başlı sancağın hakimi olmak hem makam ve rütbe sahibi hem de Kağan olmanın tek yolu olarak görülmekteydi (Özkan, 2018, s. 93).

Şekil 176.

Kazakistan Aral Gölü Kıyısında Kerderi Türbesi Yakınında Bulunan XIII-XIV. Yüzyıl Küpe. Kurt-Ejder (Bilgili, t.y.- e)

İç Asya’ da kabul gören anaerkil yapı tanrıça olarak benimsenerek yerini ataerkil düzene bırakacaktır. Tanrıça olgusu yerini koruyarak Göktürk döneminde yeniden Umay adıyla varlığını ortaya çıkaracaktır (Esin, 1983, s. 132). Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilen kurt hükümdarlık ve yöneticilik düzeni sağlamak açısından önemli bir simge sayılmıştır (Çoruhlu, 2002, s. 2). Tanrıça kavramı bazı araştırmacılar tarafından benimsese de esasen Gök-Tanrı inancı ile ters düşmektedir. Tanrı Türklerde hiçbir zaman bir surete girmemiştir. Umay kutsal veya ilahi bir varlık olarak gök ve yer arasında aracı, ilahi varlıklar olarak değerlendirilebilir.

Şekil 177.

Fantastik Kurt Figürlü Altın Bilezik Kazakistan, M.Ö.III. Yüzyıl (A. H. Margulan 1986) (Çoruhlu, t.y.)

Daha önce de belirttiğimiz gibi Tanrı’nın temsilcisi olarak bilinen ve Astrolojik sembol olarak da kabul gören kurt, Türkler için önem arz eden, hükümdarın göğe çıkma ayinlerinde de

kurt başlı bayrak ve altından yapılmış hükümdar tahtı ile aracılık etmektedir (Koçak & Bakır, 2019, s. 115).

Şekil 178.

İskit “Kağanı” ve “Hatun”un Mezarındaki Buluntuları-Kurt İkonografisi (Yiğit,2019)

Kurt bazı araştırmacılara göre kimi zaman ongun veya totem unsuru olarak değerlendirilmiş olsa da kurt hiçbir zaman totem unsuru olmamıştır (Tansü & Güvenç, 2015, s. 13). Türklerin Gök Tanrı inancında şamanın tanrıya ulaşmada kullandığı doğaüstü yardımcı unsurda totemizm görülmemiştir. Kurt yeryüzünden gökyüzüne bozkurt sıfatını almıştır (Özkan, 2018, ss. 10,72). Kurt aynı zamanda semavi özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 179.

İskit “Kağanı” ve “Hatun”un Mezarındaki Buluntuları- Kurt (Yiğit, 2019)

Kutsal bir hayvan olan kurt’un totem, tös unsuru olarak kabulünün aksine boz sıfatıyla don değiştirerek ‘*Methamorphose*’ tanrının tecellisi olarak varlık göstermektedir. Bu motifler uğur getireceğine inanılan tılsım ve sembollerdir (Kalafat, 2009, s. 213). “Bozkurt” ve “Gökkurt” oluşu da bu tanrısallığın en açık delilidir. Tanrının yeryüzüne inmek istediği zaman suretinin kurtta tecellisi inancıdır (Aslan, 2010, ss. 74-75).

Şekil 180.

Göktürk Kemer Tokası VII- X. Yüzyıl (Kazan) Kurt-Ejder İkonografisi (Bilgili, t.y.-a)

Kurt'a yüklenen çeşitli anlamların yanında Türk inanç yapısında kötülüklerden koruyan misyonu ile bilinmektedir (Koçak & Bakır, 2019, s. 116). Bugün Anadolu'da yaygın olarak kurt uzuvlarının şifa verici, kurtarıcı, koruyucu, kolaylaştırıcı etkisine olan inanç sürmektedir (Bayatlı, 2020, s. 312). Türkler için kurt 'un önemi çok çeşitli ve geniş kullanım alanı ile kendini ortaya koymaktadır.

Şekil 181.

Altınordu Devleti Metal Tabak. Kurt-Ejder İkonografisi XIII- XIV. Yüzyıl (Bilgili, 2020c)

Şekil 182.

XIV. Yüzyıl Altınordu-Timur Dönemi Madeni Lira Kurt-Ejder İkonografisi (Bilgili,t.y.- d)

Şekil 183.

Nisan Tası- Bronz Üzerine Altın, Gümüş Kakma (Mevlâna Müzesi, Madeni eserler, t.y.)

İlhanlı Hükümdarı Ebû Sa'id Bahâdır Han tarafından Musul'da yaptırılmış ve Emir Sungur Ağa'nın aracılığı ile 734 H -1333 M. yılında Mevlânâ Dergâhı'na hediye edilmiştir. Türkler İslâmiyet'e geçtikten sonra da bozkurt' u saygın bir şekilde günümüze kadar taşımışlardır. İslami dönemde ise bozkurt dinin bayraktarlığı görevini üstlenmiştir. Türk mitolojisinin kılavuz Bozkurt'u olarak ün kazanan motifi, İslamiyet'in etkisiyle Hızır olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2017, ss. 840-841).

Şekil 184.

Madara Kaya Kabartması ve Kitâbeleri (Kültür Sanat Tv, 2020)

Tuna Bulgarları'ndan kalan ve Omurtag Han (814- 831) tarafından babası Krum Han (803-814) adına yaptırılan Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda 40 metre karelik alana 80 metre yüksekliğe, süvari figürü ile Grekçe harflerle yazılmış kitabedir. Süvarinin elinde bulunan kadeh, tuğ ve uzun saçları Türk kültürüne ait olduğunu göstermektedir (Ahmetbeyoğlu, 1994, s. 35).

Şekil 185.

Bulgaristan'ın Ulusal Simgesi Olan Madarski Konnik ve Yanındaki Kurt (Gülşen, 2013)

Şekil 186.

Bulgaristan'ın Ulusal Simgesi Olan Madarski Konnik ve Yanındaki Kurt (Gülşen, 2013)

Şekil 187.

Gök Medrese Hayvan Motifleri- Kurt (Mülayim, 2016)

Şekil 188.

Bugut Yazıtları Moğolistan Çeçerleg Müzesi (Ölmez, 2015)

Bozkurt'a ait araştırmalar neticesinde çok önemli bulgular tespit edilmiş ve bunlardan bir tanesinde Moğolistan Halk Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan eski Türk Bengü taşlarından biri olan Bugut yazıtıdır. 582 Göktürk dönemine ait bu yazıtın Sanskritçe yazıldığı ve Türk toplumunun sosyal hayatı, yaşayışı ve inançları hakkında bilgi verilmektedir. 245 cm bir kaide üzerinde "*kurttan süt emen çocuk tasviri*" ne yer verilmiştir (Alyılmaz, 2003, s. 14).

Şekil 189.

Kıvrak Motifleri ile Karşımıza Çıkan Vahşi Hayvan Figürlerinden Kurt (Çetinkaya, 2020)

Şekil 190.

Konya Karatay Medresesi Müzesi- Sır Altı Tekniği- Kurt Figürü (Büyükçanga, 2006)

Çini üzerine bitki motifi ve üzerinde kurt figürü kompozisyonunda ayaklar net ifade edilmemiştir. Fonda yer alan bitki motifleri doğayı simgelemektedir. Selçuklu av sahneleri aktarılmıştır Köpekle benzer özellikler barındıran bu çalışma kuyruk ve kulaklarının sivriliği ile ayrılmaktadır. (Büyükçanga, 2006, s. 106).

İslamiyet'ten sonra eski ilahi anlamı önemli ölçüde kaybolmaya başlamış olsa da (Gülsen, 2013, s. 10), Cumhuriyet döneminden bu yana görülen kurt etkisini hiç kaybetmeden çeşitli bayrak, arma, amblem, para ve pullarla Türk'ün milli sembolü olmaya devam etmiştir.

Şekil 191.

Afganistan'da Güney Türkistan Bölgesi Hazar Türklerine Ait 1971 Yılında Kurulan İlk Türk Partisi "Erkin Türkistan" Amblemi (Erkin Türkistan Partisi, 2010)

Şekil 192.

Kazakistan'ın Başkenti Astana'daki Bozkurt Heykeli (Türk Dilleri, t.y.)

Şekil 193.

Bozkurt'lu Pul TBMM tarafından 1922 basılmıştır. (Ogün Haber, 2017)

Şekil 194.

Atatürk Döneminde Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı Güreş Federasyonu Arması (Türk Polisi, 2018)

Şekil 195.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1927'de Açtığı Yarışmada Birincilik Alan Namık İsmail'in Tasarladığı Arma. (Milliyet, 2014)

Şekil 196.

5 Liralık Banknotlar Ankara Kalesi, Bozkurt, Meclis Binası (Cumhuriyet Döneminin İlk Kâğıt ve Madeni Paraları, 2018a)

Şekil 197.

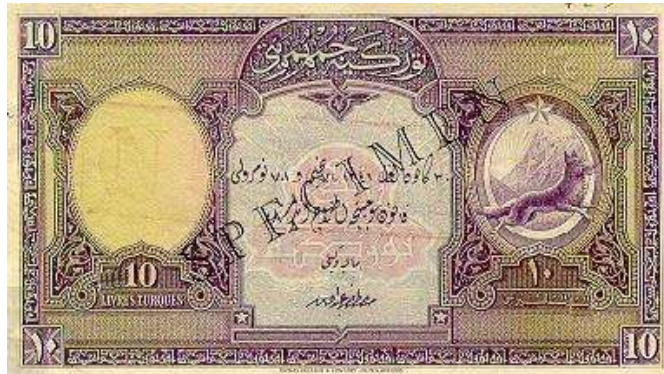
5 Liralık Banknotlar- Ak Köprü, (Cumhuriyet Döneminin İlk Kâğıt ve Madeni Paraları, 2018b)

5 liralık banknotların ön kısmında Ankara Kalesi, Bozkurt, Meclis binası arka yüzünde ise ak köprü resmi vardır. Bozkurt ise hem Türkler'in teması hem destanlarımızın sembolü olarak kullanılmıştır.

Şekil 198.

10 Liralık Banknot, (Cumhuriyet Döneminin İlk Kâğıt ve Madeni Paraları, 2018c)

10 liralık banknotların ön yüzünde Ankara Kalesi ve Bozkurt, paranın arka yüzünde ise yine Ankara kalesi yer almaktadır. Dönemin maliye bakanı Abdülhalik Renda başkanlığında İngiliz firması Thomas De La Rue'ya yaptırılarak 1927 de tedavüle sunulmuştur (Cumhuriyet döneminin ilk kâğıt ve madeni paraları, 2018)

Şekil 199.

Petrol Ofisi Logotype 1941(Petrol Ofisi, t.y.)

Petrol ofisi ilk genel müdürü Talha Sabuncu tarafından kurum logosu olarak kullanılmaya karar verilmiştir.

Şekil 200.

Petrol Ofisi Araç Giydirme / Çiçek Bayramı Kutlaması Resmi Araç Geçidi (Petrol Ofisi, t.y.)

Şekil 201.

Selçuklu Dönemi Mimari Parça- Hayvan figürleri- İnce Minareli Medrese Hayvan Mücadele Üslubu, Konya (Topal, 2019)

Tepegöz

Dede Korkut hikâyeleri Türk destanlarında büyük önem arz etmektedir. Bu eser dönemin Müslüman olmayan boylarla olan mücadeleleri ve sosyo-kültürel değerleri ile ilgili mesajları nesilden nesle aktaran Türk Halk Edebiyatı'nın yapı taşlarından (Gültepe, 2013, s. 349). Türk'ün töre kitabı olan Dede Korkut (Yalçın & Şengül, 2004, s. 212), Türk Edebiyatı'nın dikkat çekici ve üzerinde en fazla araştırma yapılan eserlerindendir Zamanın ötesine geçmesi bu eseri ölümsüz kılmıştır. (Bayram, 2006, s. 20).

Şekil 202.

Tepegöz- Anadolu Canavarları (Karadağ, 2016)

Basat'ın Tepegözü öldürmesi konulu hikâyede kötü karakteri canlandıran “Tepegöz” sadece Türk boylarında değil aynı zamanda Yunan mitolojisinde de görülen bir yaratıktır. Dede Korkut'u ilk tanıtan kişi olan H. F. Von Diez Tepegöz' ün Türk ve Yunan nüshalarını karşılaştırır ve Dede Korkut'un daha geniş olması sebebiyle Doğu medeniyetinden alındığını ifade eder. Halık Köroğlu; Oğuz Efsaneleri'nin erken dönemlerinde geniş şekilde karşımıza çıkan Tepegöz' ün kökeninin Orta Asya'ya dayanabileceğini ileri sürmektedir (Bayram, 2006, s. 24).

Orta Asya' da Tepegöz 'ün sekiz Kazak, üç Kırgız ve bir Türkmen olmak üzere on iki varyantı tespit edilmiştir (Uçkun, 1996, s. 3). Bu hikâye günümüzde Anadolu'da yaşamaya devam etmektedir (Çınar, 2018, s. 11).

Şekil 203.

Anadolu Canavarları -Tepegöz (Yerlikaya, 2020)

Tepegöz değişik Türk dillerinde “*Tübegöz, Töbököz, Töpekös*” olarak bilinir. Dede Korkut destansı öykülerinin bilinen iki orijinal nüshası mevcuttur. Bir önsöz ve 12 öyküden oluşmaktadır. (Parantez içindekiler Vatikan nüshasındaki adlarıdır): (Karakurt, 2012, s. 263).

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han (Hikâyet-i Han Oğlu Boğaç Han)
2. Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması (Hikâyet-i Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığıdır)
3. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek (Hikâyet-i Bamsı Beyrek)

4. Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması (Hikâyet-i Kazan Begün Oğlu Uruz)
5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul
6. Kanlı Koca Oğlu Kanturalı
7. Kazılık Koca Oğlu Yegenek (Hikâyet-i Kazılık Koca Oğlu Yegenek Bey)
8. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi
9. Begin Oğlu Emren
10. Uşun Koca Oğlu Segrek
11. Salur Kazanın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması
12. İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü (Hikâyet-i Taş Oğuz İç Oğuz'a Asi Olup) (Karakurt, 2012, s. 265).

Çalışmanın ikinci bölümünde yer alan efsaneler başlıklı bölümde Tepegöz ile ilgili detaylı örneklere değinilmiştir.

Şekil 204.

Anadolu Canavarları -Tepegöz (Karadağ, 2016)

Dede Korkut Hikâyeleri'nin sekizinci anlatısında yer alan “Tepegöz” ana hatlarıyla Oğuzlar'ın yaşayış tarzına hiç uygun olmayan, yasak ilişkiden doğmuş bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Tepegöz' ün Oğuz halkının başına açtığı türlü problemler ve aslan tarafından büyütülen olağanüstü güçlü bir oğuz yiğidinin (Basat) Tepegöz'ü alt edilme süreci aktarılmıştır (Polat, 2016, s. 867).

Kaf dağında yaşayan bu sıra dışı yaratığın annesi alageyik donunda bir peridir. Bazen dişi bazen erkek olarak bilinir. Parmağına taktığı büyülü yüzük onu korumak amaçlı annesi tarafından verilmiştir. Yalnızca gözünden vurulabilen tepegözün vücuduna silah işlememektedir (Tepegöz, t.y.)

Şekil 205.

Basat'ın Tepegöz ile Mücadelesi (Bakıcı, 2019)

Destanda geçen iki zıt karakterin (Basat ve Tepegöz) kaderi “göç” motifiyle şekillenmektedir. Tepegöz, konusu ezilen insanların topluma olan düşmanlığını yansıtmaktadır (Çınar, 2018, s. 4). Ögel’e göre Tepegöz bazı hikâyelerde çeşme başında doğmuştur. Pınar yer altından gelen suyu temsil ettiği için tepegözün aynı zamanda yeraltı ruhu olması muhtemeldir şeklinde ifade etmiştir (Ögel, 1995, s. 67).

Şekil 206.

Anadolu Canavarları (Karadağ, 2016)

Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü destanda Basat olumlu bir karakter olarak umut ve gücü ifade ederken, Tepegöz ise doğanın ihlali sonucu negatif gücü temsil etmektedir (Sezer, 2019, s. 8). Tepegöz karakteri Türk toplumunda yaşananlardan ders çıkarmak adına yasaklı ve karanlık tarafı yansıtan öğretiler içinde hikâye kitaplarında, illüstrasyon, resim gibi uygulama alanlarında çokça karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 207.

Anadolu Canavarları- Tepegöz (Güney, 2018)

Diğer fantastik figürlerde (mimari, dokuma, metal ve ahşap sanatlarda) karşılaştığımız sanat ürünlerine Tepegöz'de rastlanmamış olsa da Tepegöz'ü günümüzde çeşitli modern sanat alanlarında görmek mümkündür.

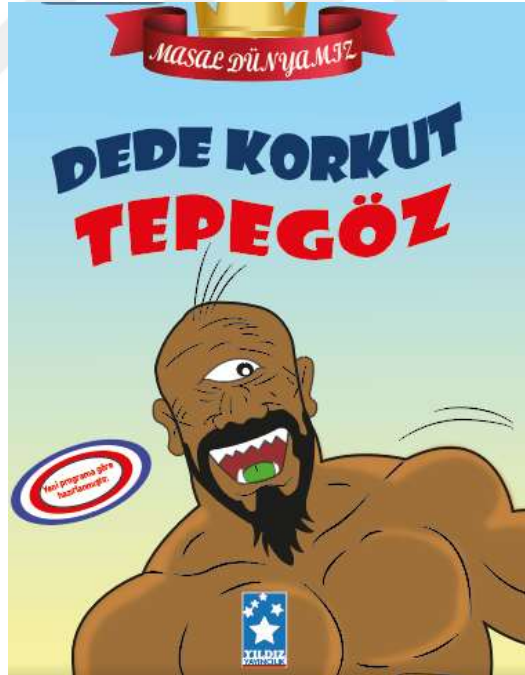
Şekil 208.

Dede Korkut Destanları Tepegöz (Kaya, 2019b)

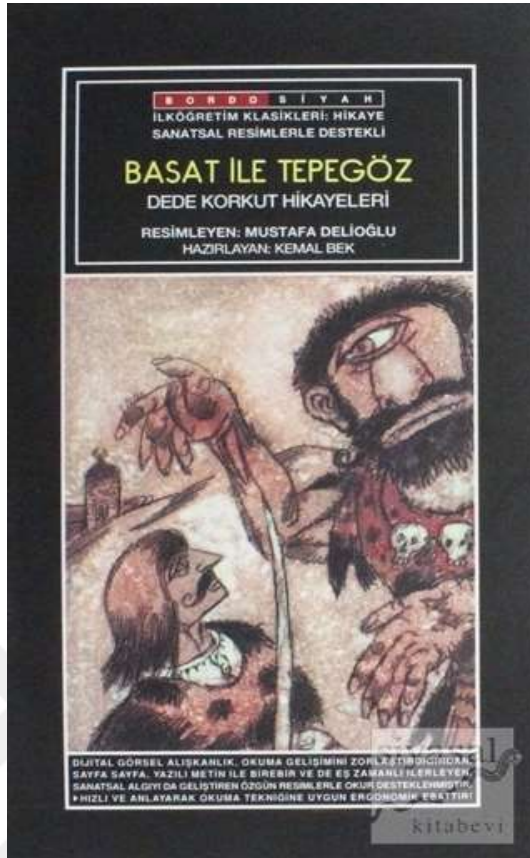
Şekil 209.

Masal Dünyamız- Dede Korkut Tepegöz (Çetin, 2018)

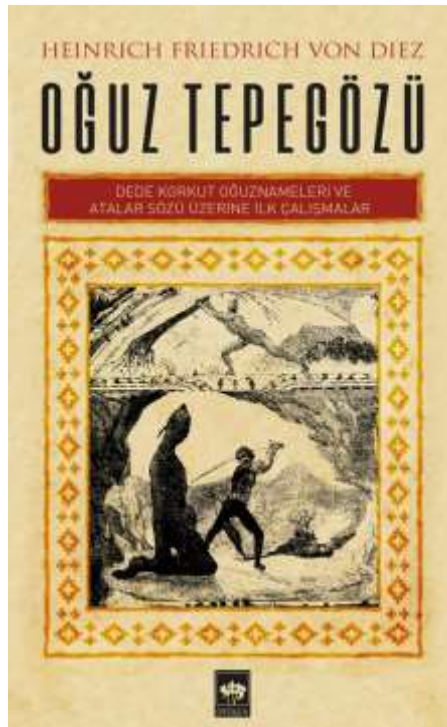
Şekil 210.

Basat ile Tepegöz Hikayeleri (Delioğlu, 2020)

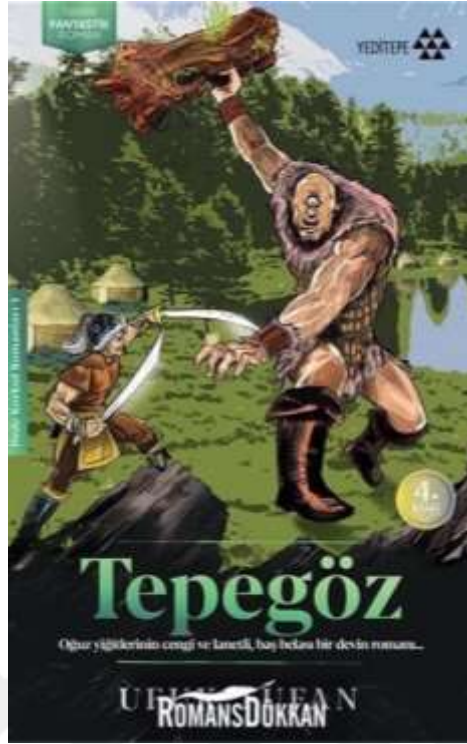
Şekil 211.

Oğuz Tepegözü – Dede Korkut Oğuz nameleri ve Atalar Sözü Üzerine Çalışmalar (Von Diez, 2019)

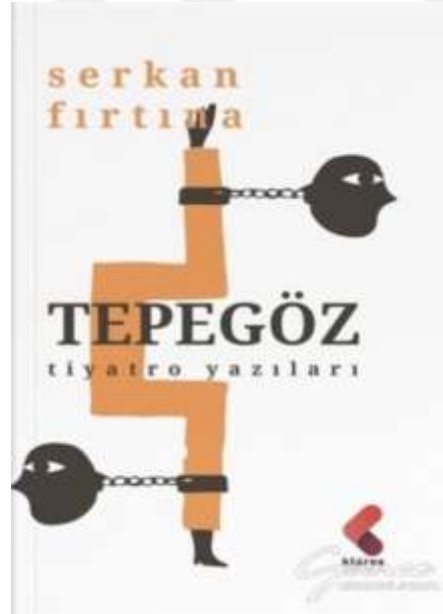
Şekil 212.

Tepegöz –Oğuz Yiğitlerinin Cengi ve Lanetli Başbelası Bir Devin Romanı (Tufan, 2019)

Şekil 213.

Tepegöz Tiyatro Yazıları (Fırtına, 2021)

Şekil 214.

Dede Korkut Hikâyeleri- Tepegöz-Animasyon (TRT Çocuk,2014)

Şekil 215.

Dede Korkut Hikâyeleri- Tepegöz-Animasyon (TRT Çocuk,2014)

Şekil 216.

Dede Korkut Hikâyeleri- Tepegöz-Animasyon (TRT Çocuk,2014)

Şekil 217.

Salur Kazan- Zoraki Kahraman Film Afişi (Türk Sineması Araştırmaları, 2017)

Şekil 218.

Salur Kazan- Zoraki Kahraman – Fragman (Beşiktaş Kültür Merkezi, 2017)

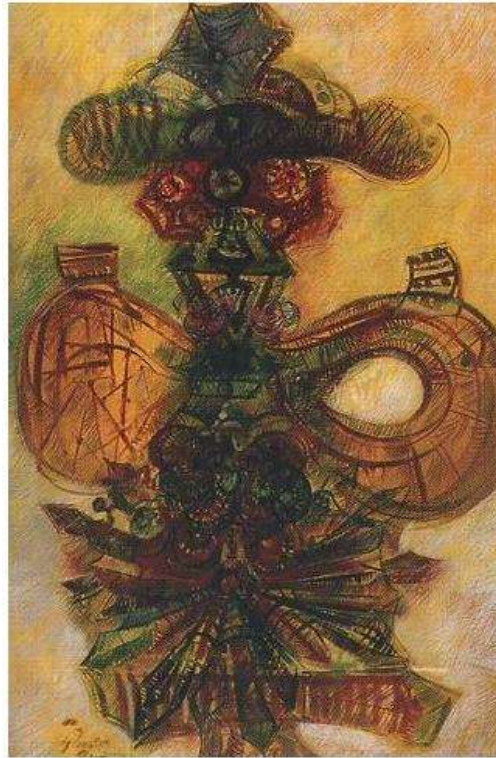
Şekil 219.

Sinek Kralının Oğlu Tuval Üzerine Yağlı Boya- 113x151 cm (Altan,2014a)

Şekil 220.

Tepegöz ve Sinek Kralının Oğlu TÜYB 150x100 cm (Altan, 1960)

Şekil 221.

Tepegöz ve Sinek Kral'ın Oğlu, 165 x 115 cm. (65 x 45.3 in.) (Altan, 2014b)

Şekil 222.

Tepegöz ve Sinek Kralın Oğlu -2014-162 x114 cm. (63.8 x 44.9 in.) (Altan, 2014c)

Şekil 223.

“Tepegözün Dansı”, Özdemir Altan, Özlem Erzurumlu Jorayev (Jorayev, 2019)

“Tepegözün Dansı”, Özdemir Altan 1969- Kolaj çalışması Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu 1969 yılında 1. olmuştur. “Tepegöz’ ün Dansı” Türk Tapestry Sanatı’nın² ilkleri olması bakımından önemli örnektir (Özay, 2001, s. 69).

² Tapestry: (goblen) genellikle duvara asılan, halıya/kilime benzeyen resimli veya işli örtü.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sonuç

Geleneksel Türk Kültür ve inanç sistemi içerisinde yer alan fantastik figürlerin gelişim aşamaları, bilinmeyen yönleri ve Türk sanatına olan tesirini ortaya çıkarmayı amaçladığımız çalışmamızda sanatsal ve kültürel ilişkiler açısından incelediğimiz figürlerin Türk sanatı ve Türk mitolojisiyle yoğrularak üslup birliğine vardığı görülmektedir. Türk Kültürü ve mitolojisinde de karşılaştığımız fantastik figürler efsanelerdeki tasvirlerle bağlı kalınarak özgün illüstrasyon (Dijital) çalışmaları yapılmıştır.

Kökleri sağlam ve orijinal bir üsluba dayalı olan, kültür ve medeniyetimizin yansıması olarak ilgi uyandıran fantastik figürler arasında; yaratma ilhamı veren Ak Ana, koruyucu Umay Ana, bereket sembolü ejderha, kılavuz bozkurt, Türk'ün kanadı Tul-par, ihtişamlı Anka ve fiziki özellikleri bakımından Tepegöz yer almaktadır. Bu figürler Türk sanatı açısından Avrasya Üslûp özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadır.

Kozmik özellikleri ile yardımcı (aracı) varlıklar olarak iletişim sağlayan fantastik figürler arasında tanrıdan sonra ilk varlık olma özelliği ile Umay Ana gelmektedir. Umay Ana'nın bazı araştırmacılar tarafından Şahmeran olduğu ileri sürülmektedir. Araştırmalar neticesinde her iki figürün de sembolik özellikleri bakımından benzer olduğu fakat fiziki özellikleri bakımından Şahmeran'ın yılanların şahı olarak bedeninde pullar, yılanlar, ejder tasvirinin görülmesi daha çok yeraltına hitap eden bir varlık olduğunun göstergesidir.

Türk toplumlarında Kutsal varlık olarak bilinen ve önemsenen Umay-Ana'nın Anadolu'da Şahmeran'ın ortaya çıkışını etkilediği düşünülmektedir. Bahaeddin Ögel, Umay Ana'ya sadece Türkler tarafından inanılan bir varlık olarak aidiyet kazandırmıştır.

Fantastik figürlerden bir diğeri yaratma ilhamını veren Ak Ana'dır. Bolluk ve bereket timsali Ak Ana ulu, yüce ve soyut kavramları temsil eden ak ismini taşımaktadır. Ülgen'e yaratma ilhamını verdikten sonra bir daha görülmeyen Ak Ana'nın geleneksel manada varlığına inanılmakta fakat Işıktan (cismi olmayan) bir varlık olması dolayısıyla sanat eserlerine yansımadığı görülmektedir.

Türk mitolojisinin önemli motiflerinden olan ışıktan parlak, rüzgârdan hızlı (Tul-par) İslam öncesi tanrı ile olan bağı dolayısıyla İslami dönem ve sonrasında da Burak (Refref) ile özdeşleştirilmiştir. İslami dönem minyatür çalışmalarında benekli olarak tasvir edilen kanatlı at Orta Asya’da cennet atı olarak bilinen ve benekli olarak resmedilen tul-par ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda Türkler için kutsal olan bu varlık tanrılar adına kurban edilmektedir.

Türk geleneklerinde yer edinen kurban hayvanının kemikleri yakılarak ruhun gökyüzüne ulaştırıldığı düşünülmektedir. Türk geleneklerinden olan bu uygulama Anadolu’da kurban hayvanların kemiklerinin yakılmaması ve kırılmaması şeklinde devam etmektedir. Yine savaşa gitmeden atın kuyruğunu kesen Alplerin ölümü kabul etmesi de İslami anlayışta şehadeti kabul etmekle örtüşmektedir.

Fantastik figürlerden bir diğeri Zümrüdüanka’dır. Farklı mitolojilerin aksine Zümrüdüanka Vahdet-i vücud’u (Allah’tan bir parça olduğu) yansıtarak, küllerinden yeniden doğarak kendini bulma mesajı vermektedir. Anka sanat eserlerinde çok zengin şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Kimi zaman kurt kimi zaman bozkurt sıfatıyla anılan ilahi anlamlar barındıran kurt uzuvları halen Anadolu’da şifa unsuru olarak kullanılmaktadır. İslami anlayışta don değiştirmek olarak nitelendirilen “metamorfoz” birçok kutsal varlıkta olduğu gibi kurtta da görülmektedir. Destanlarda sık sık karşımıza çıkan 3, 7, 40 gibi formelistik sayılar aynı zamanda bozkurt sıfatıyla tanrının yeryüzüne inerken büründüğü kurt suretiyle ifade edilmektedir. Kurt verilen önem açısından sanatsal anlamda en çok görülen figürler arasında yer almaktadır.

Fantastik figürler arasında sanata en çok yansıyanların başında ejderha gelmektedir. Yer ve gök arasındaki zıtlıkları tamamlayan ejderha taş, ahşap, minyatür ve maden gibi birçok sanat alanında özgün anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Sadece Türk mitolojisinde değil dünya mitolojisinde de yer edinen Tepegöz her ne kadar batıya mal edilmeye çalışılsa da Von Diez’in yaptığı karşılaştırma neticesinde kapsamının daha geniş olması dolayısıyla köklerinin Orta Asya’ya dayanabileceği ileri sürülmektedir. Ancak Tepegöz karanlık bir karakter ve yer altına hitap eden bir varlık olması sebebiyle negatif gücü simgelemektedir. Diğer fantastik figürlerde karşılaştığımız sanat eserlerine Tepegöz’de sadece modern sanatlarda rastlanmaktadır.

Araştırmalarımız neticesinde yukarıda ifade etmeye çalıştığımız fantastik figürlerin sanatın birçok alanında (taş, ahşap, tekstil, resim, ini) kullanılan malzeme ve uygulandığı yere göre farklı anlamlar içererek özgün yapısını muhafaza ettiği gözlemlenmiştir.

KAYNAKLAR

- Acioğlu, Y. (2014). Kubad Abad Sarayı alçı buluntuları. *Sanat Tarihi Dergisi*, (2), 1-11. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/152419>
- Ahmetbeyoğlu, A., & Şen, H. (2018). Eski Türk dininin kozmolojisi ve kozmogonisi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 119(234), 45-74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda/issue/59765/861674>.
- Ak Ana, (t.y.). https://tr.wikipedia.org/wiki/Ak_Ana . Erişim Tarihi: 13.09.2020
- Ak, K. (2014, Mayıs 2-15) Ateşte Doğuş: Simurg. Seramik Sergisi. <https://www.galerisoyut.com.tr/kamuran-ak-2014/> . Erişim Tarihi: 10.07.2020
- Aksoy, E. (2018). Anadolu halılarında yer alan Zümrüdüanka ve Ejder motifleri. [Sözlü Bildiri] Hakan Yalap (Ed.). 2. *Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu*. (ss. 111-122) Nevşehir. <http://aves.akdeniz.edu.tr/YayinGoster.aspx?ID=3303&NO=44> .
- Aksoy, H. (2017). *İslam öncesi dönemde Türklerde kozmoloji anlayışı (Mitoloji ve Destanlara Göre)*. (Tez No. 471315). [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi- Konya]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aksoy, T. (2007). *Mitoslarda yaratılış motifleri*. (Tez No.217516). [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi-Konya]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/9809/217516.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi:17.05.2020
- Alptekin, A. B. (2018). *Efsane ve motifler üzerine*. Akçağ.
- Altan, Ö. (1960). Tepegöz ve Sinek Kralının Oğlu TÜYB 150x100 cm. https://www.wikiwand.com/tr/%C3%96zdemir_Altan .Erişim Tarihi: 23.04.2021
- Altan, Ö. (2014a). Sinek Kralının Oğlu Tuval Üzerine Yağlı boya- 113x151 cm. <https://artam.com/muzayede/283-cagdas-sanat-eserleri/ozdemir-altan-1931-sinek-kralinin-oglu> . Erişim Tarihi: 23.04.2021
- Altan, Ö. (2014b). Tepegöz ve Sinek Kral'ın Oğlu, 165 x 115 cm. (65 x 45.3 in.). <http://www.artnet.com/artists/ozdemir-altan/tepeg%C3%B6z-ve-sinekkral%C4%B1n-o%C4%9Flu-C6nBQKZGmDX2aS877dKs3g2> .Erişim Tarihi: 23.04.2021
- Altan, Ö. (2014c). Tepegöz ve Sinek Kralın Oğlu -2014-162 x114 cm. (63.8 x 44.9 in). <http://www.artnet.com/artists/ozdemir-altan/tepeg%C3%B6z-ve-sinek-kral%C4%B1n-o%C4%9Flu-c6QoNX5wasOam3ntG1zLxw2> Erişim Tarihi: 23.04.2021
- Altun, Z. (2019). Türk kültüründe “kurt kavramı” üzerine bir inceleme, *Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 91-108. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egitimvetoplum/issue/50244/648285>
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 11-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26283/276967>
- Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürü, (2019, Ocak 30). Çankırı Darüşşifası Ejderleri. <https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-ejder-figuru/> . Erişim Tarihi: 25.03.2020
- And, M. (2020). *Minyatürlerle Osmanlı- İslam mitologyası*. Yapı Kredi.

- Arkeoloji Dünyası, (2020, Haziran, 27).<https://www.facebook.com/arkeolojidunyasiiii/photos/a.945442342149366/3982095008484069/?type=3&theater> . Erişim Tarihi: 04.07.2020
- Aslan, F. (2014). Anadolu efsanelerindeki ejderha motifi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (29), 30-46.
- Aslan, N. (2010). Kurt motifinin Türk menşee efsanelerindeki anlamı üzerine. *Milli Folklor Dergisi*, 11(87), 72-77. <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=87&Sayfa=69>
- Aslanapa, O. (2005). *Türk halı sanatının bin yılı*. İnkılap.
- Ateş, F. (2017). Saim Sakoğlu'nun "Kıbrıs Masalları" adlı kitabında yer alan mitolojik unsurlar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 199-220. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasyad/issue/42255/509664>
- Atnur, G. (1996). *Ural Batır destanı üzerine bir araştırma*. (Tez No.51908). [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aydın, M. (2002). *Dinler tarihine giriş*. Din Bilimleri.
- Ayhan, G. (2017). Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin ejder başlı kapı ve pencere halkaları hakkında. Tahir Büyükakın (Ed.), *Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi- Kültürü* içinde, (ss. 1665-1689), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi -Bilnet.
- Ayyıldız, A. N. (2020, Eylül 8). <https://www.gzt.com/arkitekt/ihisamin-hikayati-surname-i-humayun3560262> . Erişim Tarihi: 18.04.2021
- Bakıcı, A. (2019, Aralık 17). Basat'ın Tepegöz ile Mücadelesi. <https://www.behance.net/alperbakc> . Erişim Tarihi: 16.03.2021
- Balkaya, A. (2012). Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği. *Turkish Studies*, 7(4), 987-994.
- Bastem, N. (2017). Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü destanı ve Axel Olrik'in epik yasaları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (59), 389-400. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/29235/323781>
- Bayat, F. (2017). *Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri*. Ötüken.
- Bayat, F. (2019a). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Ötüken.
- Bayat, F. (2019b). *Mitolojiye giriş*. Ötüken.
- Bayatlı, N. Y. (2020). Diyale ili Hanekin ilçesi Türkmen Folklorunda kurt. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (50), 297-318. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1357621>
- Bayraktar, S. (2013a, Ekim 21). Atlarda kuyruk bağlama. <https://semrabayraktar.blogspot.com/2013/10/atlarda-kuyruk-baglama.html> Erişim Tarihi: 15.07.2020
- Bayraktar, S. (2013b, Ekim 26). Tulpar; Pegasus'un atası. <https://semrabayraktar.blogspot.com/search?q=tulpar>. Erişim Tarihi: 10.08.2020
- Bayram, B. (2006). Oğuz Epik anlatımları ve Çuvaş Halk Hikâyelerinde kutsal kurt ve Tepegöz. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 19-27. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/406230>
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde at ve at kültürü (düünden bugüne Kırgız kültürel hayatı örneği). *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (16), 111-128.

- Berkli, Y. (2007). Erzurum'da yeni bulunan haç motifli koç heykelinin düşündürdükleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10 (34), 215-233. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33087>
- Berkli, Y. (2011a). Anadolu'daki koyun, koç ve at heykel biçimli mezar taşlarında görülen damgalar: "kökenleri, sanat tarihindeki yer ve önemleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 15 (46), 235-246. http://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2011_46/2011_46_BERKLIY.pdf
- Berkli, Y. (2011b). *Türk sanatında Avrasya üslubunun evreleri (Avrupa İslam sanatına etkileri)*. Atatürk Üniversitesi.
- Berkli, Y. (2012). Orta Asya Türk sanatının Anadolu'ya aktarılmasında ilk Türk göçleri ve etkileri. *Ekev Akademi Dergisi*, (52), 137-149. http://www.ekevakademi.org/Makaleler/1557872358_30%20Yunus%20BERKLI.pdf
- Berkli, Y. (2014). Kosova Halveti Osman Baba Tekkesinde Bulunan Figür ve Sembollerin Türk Sanatı ve Kültürü İçerisindeki Anlam ve Önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 61-88. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2835/38611>.
- Berkli, Y. (2018). Uygur resim sanatının üslup özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (45), 155-166. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/451927>
- Beşiktaş Kültür Merkezi, (2017, Mayıs 17). Salur Kazan- Zoraki Kahraman- Fragman. <https://www.youtube.com/watch?v=RroyTwKE5pQ> . Erişim Tarihi: 20.04.2021
- Bilgili, N. (2014). *Türklerin Kozmik Sembolleri Tamgalar*. Hermes.
- Bilgili, N. (2020a). Türk Selçuklu vazo. XII-XIII. Yüzyıl elinde boğa başlı çevgan tutan polo oyuncusu. <https://i.pinimg.com/originals/15/ae/4d/15ae4d8b1ccf3ff5e06f544e3b7dea80.jpg> . Erişim Tarihi: 22.08.2020
- Bilgili, N. (2020b, Nisan 28). Türk Memlûklü Halep Kalesi XIV. Yüzyıl. <https://twitter.com/nurayblgl1/status/1255168027957608449> . Erişim Tarihi: 19.09.2020
- Bilgili, N. (2020c). Altınordu Devleti metal tabak. Kurt-Ejder İkonografisi XIII- XIV. Yüzyıl. <https://twitter.com/hashtag/alt%C4%B1nordudevleti> . Erişim Tarihi: 07.10.2020
- Bilgili, N. (2021, Mart 2). Türklerde Ant Kadehi İkonografisi ve Ant İçme Ritüeli. <https://nuraybilgili.com/index.php/2021/03/02/turklerde-ant-kadehi-ikonografisi-ve-ant-icme-ritueli/> . Erişim Tarihi: 15. 04.2021
- Bilgili, N. (t.y.-a). Göktürk Kemer Tokası VII- X. Yüzyıl (Kazan) Kurt-Ejder İkonografisi. <https://tr.pinterest.com/pin/444660163213273154/> . Erişim Tarihi: 16.07.2020
- Bilgili, N. (t.y.- b). M.S. VII. Yüzyıl Batı Göktürk Kağanlığı Parası Kanatlı Kurt İkonografisi-Arkada Kün-Ay Motifi. <https://tr.pinterest.com/pin/444660163212290289/> . Erişim Tarihi: 20.09.2020
- Bilgili, N. (t.y.- c). Türk Selçuklu Seramik Tabak. XII-XIII. Yüzyıl Simurg. <https://tr.pinterest.com/pin/444660163211629370/> . Erişim Tarihi: 03.06.2020
- Bilgili, N. (t.y.- d). XIV. Yüzyıl Altınordu-Timur Dönemi Madeni Lira Kurt-Ejder İkonografisi. <https://tr.pinterest.com/pin/444660163213330335/> . Erişim Tarihi: 10.01.2021
- Bilgili, N. (t.y.- e). Kazakistan Aral Gölü Kıyısında Kerderi Türbesi Yakınında Bulunan XIII-XIV. Yüzyıl Küpe. Kurt-Ejder. <https://tr.pinterest.com/pin/444660163213090952/> . Erişim Tarihi: 20.09.2020

- Bilgili, N. (t.y.- f). Göktürk Parası M.S. VI-VII. Yüzyıl.
<https://tr.pinterest.com/pin/444660163182621922/>. Erişim Tarihi:12.09.2020
- Büyükçanga, H. H. (2006). *Anadolu Selçuklu seramiklerinde figürlerin dili ve resim eğitimi açısından incelenmesi*. (Tez No. 189136) [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi-Konya]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Cumhuriyet Dönemi İlk Kâğıt ve Madeni Paralar, (2018a, Ekim 17). 10 liralık banknot.
<http://ataturkicimizde.com/cumhuriyet-doneminin-ilk-kagit-ve-madeni-paralari/> .
Erişim Tarihi: 14.03.2021
- Cumhuriyet döneminin ilk kâğıt ve madeni paraları, (2018b, Ekim 17). 5 liralık banknotlar Ankara Kalesi, Bozkurt, Meclis Binası. <http://ataturkicimizde.com/cumhuriyet-doneminin-ilk-kagit-ve-madeni-paralari/> . Erişim Tarihi: 14.03.2021
- Cumhuriyet döneminin ilk kâğıt ve madeni paraları, (2018c, Ekim 17). 5 liralık banknotlar- Ak Köprü. <http://ataturkicimizde.com/cumhuriyet-doneminin-ilk-kagit-ve-madeni-paralari/> . Erişim Tarihi: 14.03.2021
- Çakmak, S. (2018). Kimlik oluşturma sürecinde Türk ve Moğol ulusal sembollerinin tarihsel izdüşümü. *Uluslararası Folklor Akademisi Dergisi*. 1(1), 65-90.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/463344> .
- Çaycı, A. (2019). *Anadolu Selçuklu sanatında gezegen ve burç tasvirleri*. Palet.
- Çelik, C. (2017, Ağustos 3). Efsanelere konu olan bin yıllık 'Şahmeran' görücüye çıktı.
<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/efsanelere-konu-olan-bin-yillik-sahmeran-gorucuye-cikti/875401> . Erişim Tarihi: 30.08.2020
- Çetin, K. (2018). Masal Dünyamız- Dede Korkut Tepegöz.
<https://www.behance.net/keremetin2>. Erişim Tarihi: 18.03.2021
- Çetinkaya, Ö. (2020, Aralık 26). Anadolu'nun tam ortasında gözden kaçan bir Selçuklu şaheseri: Kubadabad Sarayı. <https://www.gazetebilkent.com/anadolunun-tam-ortasinda-gozden-kacan-bir-selcuklu-saheseri-kubadabad-sarayi>. Erişim Tarihi: 13.12.2020
- Çevrimli, N. (2012). Değişik işlevli bir grup madeni eser örnekleri üzerinde görülen ejder figürleri hakkında bir değerlendirme. *Vakıflar Dergisi*, (37), 193-222.
<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/handle/11352/926>
- Çınar, M. E. (2018). Basat'ın Tepegözü öldürdüğü destanı ve Vladimir Propp masalın biçim bilimi. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, (2),175-198.
https://gazi.academia.edu/Departments/Turk%C4%B1sh_Folk_Science/Documents
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk mitolojisinin ABC'si*. Kabalıcı.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalıcı.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Türk sanatında hayvan sembolizmi*1. Ötüken.
- Çoruhlu, Y. (t.y.). Kurttan türeme efsaneleri ile ilgili Avrasya tasvirleri üzerine düşünceler.
(<http://www.xxortacag.sakarya.edu.tr/pdf/63ycoruhlu.pdf>). Erişim Tarihi: 20.09.2020
- Delioğlu, M. (2020, Mart). Basat ile Tepegöz Hikayeleri. <https://www.babil.com/basat-ile-tepegoz-dede-korkut-hikayeleri-kitabi-kolektif> . Erişim Tarihi: 17.04.2021
- Demir, F. A. (2019). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları ve Kutsal Unsurları*. (Tez No594753). [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi- Denizli]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Deneç, E. (2021, Haziran 30). Çevrimiçi sanat söyleşileri I. [ZoomMeeting]. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü. <http://images.app.goo.gl/5J3VGtDG291rRW6>. Erişim Tarihi: 30.06.2021
- Denge, E. (2020, Mart 31). <https://www.haberler.com/zumruduanka-ve-baris-guvercini-gunes-saatinde-13070971-haberi/>. Erişim Tarihi: 10.07.2020
- Deniz Müzesi Komutanlığı, Osmanlı Saltanat Kayığı Ejder Figürü, (t.y.). <https://denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr> . Erişim Tarihi:12.09.2020
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. Milli Eğitim.
- Duman, H. (2019). Türk mitolojisinde ejderha. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(11), 482-493. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhe/issue/47885/574054>
- Duymaz, A. (1998). Anadolu ve Balkan Türklerinin halk anlatmalarında mitolojik bir kuş: Zümrüdüanka. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 91-97. <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c1s2/makale/c1s2m6.pdf>
- Edirne Ahval Gazetesi, (2019, Nisan 7). Edirne-Meriç Köprüsü Ejder Başlı Figür Selçuklu Dönemi <http://www.edirneahval.com/meric-koprusunun-gizli-vefa-ornegi-cift-basli-ejder-figuru> . Erişim Tarihi: 08.09.2020
- Eğilmez, S., & Yıldırım, A. S. (2017). Şit Abdal'ın ejderha başlı asası ve Türk mitolojisinde ejderha motifi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (60), 377-390. <http://www.turkiyatjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=3735&Detay=Ozet>
- Ejder Figürü (Kars'a git), (2018, Şubat 18). <https://twitter.com/karsagit/status/965117208727867392?lang=he%20Ani%20Gregoir%20kilisesi>. Erişim Tarihi:02.09.2020
- Ekici, M. (2019). 13. Dede Korkut Destanı: “Salur Kazan’ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi” boyunu beyan eder hanım hey!. *Millî Folklor*, (122), 5-13. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1098621>
- Ekiz, M. (2013). Niğde’deki Hristiyan Türk kiliselerinde yer alan ejder figürleri: ikonografik açıdan bir bakış. *Sanat Tarihi Dergisi*, 20 (1), 39-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16530/172523>
- Ekşi, E. (2017). *Türk Mitolojisinde Gerçeklik*, (Tez No. 462158). [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi- Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Elçi, D. (2018) Batı ve Doğu mitolojilerinde kadın imgesi: Tanrıça’lar. *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences*, (4), 826-840. https://scholar.google.com.tr/citations?view_op=view_citation&hl=tr&user=LYVVMH4AAAAAJ&citation_for_view=LYVVMH4AAAAAJ:IjCSPb-OG4C
- Eliade, M. (2017). Mitlerin Özellikleri. (Çev.: Sema Rifat). Alfa Mitoloji. (Orijinal eserin basım tarihi 1963).
- Erbek, Ç. (2015, Mayıs 5). Türk mitolojisinde kanatlı at: Tulpar. <http://www.caglarerbek.com/2015/05/turk-mitolojisinde-kanatli-at-tulpar.html> . Erişim Tarihi: 10.08.2020
- Erdem, S. (1991a). Anka. TDV İslâm Ansiklopedisi. (C.3, ss. 198-200). <https://islamansiklopedisi.org.tr/anka> . Erişim Tarihi: 24.06.2020
- Erdem, S. (1991b). Hâfız-ı Şîrâzî Divanında Bir Fili Gagasıyla Kapan Anka Tasviri. TDV İslâm Ansiklopedisi. (C.3, ss. 198-200). <https://islamansiklopedisi.org.tr/> Erişim Tarihi: 17.04.2020
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara Üniversitesi.

- Erginsoy, Ü. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları* (Gönül Öney). Türkiye İş Bankası Kültür.
- Ergün, M. & İbrahimov, G. (1996). *Başkurt halk destanları Ural Batır*. Türksoy.
- Eriş, C. (2020, Aralık 7). http://www.yapi.com.tr/haberler/topkapi-sarayinda-500-yillik-saz-yolu-bezemesi-bulundu_183119.html . Erişim Tarihi: 24.04.2021
- Erkin Türkistan Partisi, (2010, Aralık 21). Afganistan'da Güney Türkistan Bölgesi Hazar Türklerine ait 1971 yılında kurulan ilk Türk partisi "Erkin Türkistan" amblemi. <https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/12/21/erkin-turkistan-partisi/> . Erişim Tarihi: 15.12.2020
- Eroğlu, T. & Kılıç, H. (2010). Türk inançları ve inanışlar. *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (49). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/897/10045>.
- Ertekin, A. (2010). Fantastik yazın nedir? *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 35-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2819/37982>
- Esin, E. (1970). Evren -Selçuklu sanatı evren tasvirinin Türk ikonografisinde menşeleri. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (1) 162- 201.
- Esin, E. (1983). *Uygur Sanatı -Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Esin, E. (1995). Türk sanatında at. (Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali) (Ed.), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, (ss. 54-91), Türkiye Jokey Kulübü.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine Giriş*. Kabalcı.
- Esin, E. (t.y.). At mitleri. <https://www.zdergisi.istanbul/makale/at-mitleri-304> Erişim Tarihi: 26.08.2020
- Fedakar, P., (2014). Anne arketipinin antropomorfik görünüşleri. *Millî Folklor Dergisi*, (26), 103.
- Fırtına, S. (2021). Tepegöz Tiyatro Yazıları. <https://kidega.com/kitap/tepegoz-tiyatro-yazilari-400698/detay> Erişim Tarihi: 17.04.2021
- Flickr, (2014, September1). <https://www.flickr.com/photos/persianpainting/15104904791/in/photostream> Erişim Tarihi: 10.04.2020
- Furnish Your Castle, (t.y.- a). Ejder Figürü Bronz Toka Anadolu Selçuklu. <https://furnishyourcastle.com>. Erişim Tarihi: 21.09.2020
- Furnish Your Castle, (t.y.- b). Su Memesi Jeti Ejder figürü Anadolu Selçuklu-1. <https://furnishyourcastle.com>. Erişim Tarihi: 21.09.2020
- Furnish Your Castle, (t.y.- c). Su Memesi Jeti Ejder figürü Anadolu Selçuklu-2. <https://furnishyourcastle.com>. Erişim Tarihi: 21.09.2020
- Germener, A. T. (2015, 21 Nisan- 03 Haziran). Desenler, Resimler, Heykeller. <https://www.bozluartproject.com/sergi/ali-teoman-germaner-alos-desenler-resimler-heykeller/> . Erişim Tarihi: 20.10.2020
- Gökdağ, B. A. & Üçüncü, K. (2007). *Başlangıcından günümüze Türk destanları*. Akçağ.
- Gökyay, O, Ş. (1939). *Dede Korkut masalları*. Muallim Ahmet Halik.
- Gökyay, O, Ş. (2013). *Dede Korkut hikâyeleri*. Kabalcı.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve eski Türk dini. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(4), 38-52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11139/133257>

- Gömeç, S. (2018). Umay Ana Üzerine Düşünceler, [Sözlü Bildiri]. Ceylan, A. (Ed.) 4.Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri içinde, (ss. 701- 710), Güneş Vakfı İlim Kültür Sanat Merkezi.
- Gül, S. (2016). Osmanlı minyatürlerinde görülen fantastik yaratıklar üzerine bir değerlendirme. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, (9), 259- 278.
- Gülşen, H. (2013). Kurt motifi üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, (39), 18-28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhssbd/issue/32923/365737>
- Gültepe, G. (2019). Subjeden objeye görsel plastik bağlamında mitolojik tahayyül, *Turkish Studies-Social Sciences*, 14(4), 1489-1498. https://turkishstudies.net/social?mod=makale_tr_ozet&makale_id=22948
- Gültepe, N. (2013). *Türk mitolojisi (yeni araştırmalar ışığında)*. Resse.
- Günay, Ü. & Güngör, H., (2007). *Başlangıcından günümüze Türklerin dini tarihi*. Rağbet.
- Gündüz, T. (2016). *Oğuz Kağan Destanı*. Yeditepe.
- Güney, F. (2018, Ocak 4). Anadolu Canavarları- Tepegöz. <https://www.behance.net/fatihguney> . Erişim Tarihi: 16.03.2021
- Güngör, Ö. (2014). Türk mitolojisindeki ejderha figürünün Osmanlı sahası dîvânlarındaki izleri, [Sözlü Bildiri]. Abdureşid, J. Q., & Koraş, H. (Ed.). *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu* içinde, (ss. 1151-1160), Niğde Üniversitesi Kaşgarlı Mahmut Uygur-Çin Araştırma ve Uygulama Merkezi (KAMUÇAM).
- Hayat Ağacının Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi, (2008, Ekim 17). Adana Ulu Cami’de Mukarnaslı Konik Örtünün Eteğinde Hayat Ağacı ve Ejder Figürü. <http://www.agacler.net/forum/yasantimizda-ve-sanatta-bitkiler/10714.htm> . Erişim Tarihi: 08.09.2020
- İnan, A. K. (1959). Manas Destanı üzerine notlar. *Türk Dili Araştırma Yıllığı*, (7),125-159. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38133/440176>
- İnan, A. K. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. K. (1992). *Manas Destanı*. Milli Eğitim.
- İslamiyet Öncesi Türk Devletleri. (2018, Kasım 13). <https://www.memurjargonu.com/islamiyet-oncesi-turk-devletleri-konu-anlatimi/> ErişimTarihi: 20.06.2020
- Jorayev, E, Ö. (2019). Tapestry sanatı ve Türkiye’de gelişim süreci. *Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Tasarım Dergisi*, (10), 47-54. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/878550>. ErişimTarihi: 10.05.2020
- Kaf Dağı (t.y.). https://tr.wikipedia.org/wiki/Kaf_Da%C4%9F%C4%B1. Erişim Tarihi: 25.06.2020
- Kahraman, A. (2013). *Mukayeseli dinler tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Kalafat, Y. (2009). Yaşayan eski Türk inançları itibariyle Türk mitolojisi ve Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 212- 220.
- Kanlıdere, A., Taşağıl, A., Çelik M. B., Kemaloğlu, İ., Aka, İ., & Alpargu, M. (2013). *Orta Asya Türk Tarihi*. Anadolu Üniversitesi.
- Karadağ, O. (2016, Eylül 20). Anadolu Canavarları. <https://www.behance.net/onurkaradag>. Erişim Tarihi: 10.03.2021

- Karakurt, D. (2012). Türk Söylence Sözlüğü, Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü. <https://books.google.com.tr/books?id=JSDYBAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false>.
- Karini, G. (2012). *İran-Halhal yöresi Türklerinin efsaneleri üzerine bir araştırma*. (Tez No.314175). [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi- İzmir]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kaya, Y. (2019a). *Dede Korkut Destanları / Tepegöz*. Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kaya, Y. (2019b, Mayıs). Dede Korkut Destanları Tepegöz. <https://www.turkedebiyati.com.tr/product-page/dede-korkut-destanlar%C4%B1-tepeg%C3%B6z>. Erişim Tarihi: 11.01.2021
- Kesik, M. (t.y.). Selçuklularda at eğitimi. <https://www.zdergisi.istanbul/makale/selcuklularda-at-egitimi-281#images-1>. Erişim Tarihi: 19.07.2020
- Koçak, K., & Bakır, Ç. (2019). Eski Türk devlet felsefesinin kozmolojik ve mitolojik temelleri üzerine bir değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 106-120. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otad/issue/51620/655723>
- Kutlu, T. (t.y.). <https://www.kenandabirkuyu.com/turk-kulturunde-fantastik-yaratiklar/> Erişim Tarihi: 24.06.2020
- Kutluay, H. (2016, Kasım 28). Türk destanları nelerdir? <https://www.makaleler.com/turk-destanlari-nelerdir> . Erişim Tarihi: 15.04.2020
- Küçük, M.A. (2013). Geleneksel Türk dini'ndeki 'ana / dişil ruhlar'a mitolojik açıdan bakış. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 105-134. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ifder/issue/39358/464343>
- Kültür Sanat Tv, (2020, Ekim 11). Madara Kaya Kabartması ve Kitâbeleri. <https://www.xn--kltrsanattv-thbc.com/gunun-masali-11-ekim-bir-soylence/> . Erişim Tarihi: 09.01.2021
- Los Angeles County Museum of Art, (1973). <https://collections.lacma.org/node/239657>. Erişim Tarihi: 18.04.2020
- Mahir, B. (2012). *Osmanlı minyatür sanatı*. Kabalcı.
- MEGEP, (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi), (2009). El sanatları teknolojisi hayvansal motif çizimi. http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Hayvansal%20Motif%20%C3%87izimi.pdf . Erişim Tarihi: 04.07.2020
- Mevlâna Müzesi, Madeni Eserler (t.y.). Nisan Tası- Bronz Üzerine Altın, Gümüş Kakma. <http://www.mevlanamuzesi.com/category/madeni-eserler/> .Erişim Tarihi: 07.02.2021
- Milliyet, (2014 Aralık 11). Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1927'de açtığı yarışmada birincilik alan Namık İsmail'in tasarladığı arma. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/91-yillik-devlet-armasini-ariyor-1982558> . Erişim Tarihi: 25.03.2021
- Minyatür Sanatı, (2016, Temmuz 18). Miraç Gecesi; Hz. Muhammed mistik at "Burak üzerinde.. <https://minyaturesanati.tumblr.com/post/102227009168/tarihitalolarda-hz-muhammedin-y%C3%BCz%C3%BC> . Erişim Tarihi: 22.08.2020
- Mömin, S. (2013). Şamanizm ve günümüzdeki kalıntıları (Uygur toplumundaki tabular üzerine. *Ulak Bilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 79-89. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulakbilge/issue/13426/162291>
- Muhammethacı, K. (2001). Efsane ve rivayetlerde tasvir edilen kadın tipleri üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(12), 713-719. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12710/154693>

- Mülayim, S. (2016). İlhanlı dönemi Anadolu plastiğinde Asya çağrışımları. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (1), 275-297.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema/issue/27099/281303>. Erişim Tarihi: 11.01.2021
- Nazlı, A. (2016). Balık Kız masalında mitolojik değerler açısından kadın figürü. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, (38), 71-88.
- Ogün Haber, (2017, Nisan 6). Bozkurt'lu Pul TBMM tarafından 1922 basılmıştır.
<https://www.ogunhaber.com/genel/ataturkun-bozkurt-aski-750674h.html> . Erişim Tarihi: 16.11.2020
- Onurel, R. (2014). *Osmanlı kitap resminde Süleyman Peygamber ikonografisi*. Efe.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu.
- Öksüz, G. (2018). Türk ve Rus mitolojilerinde mitik dünya, ölüm ve ruh anlayışı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 10-29.
<https://doi.org/10.33692/avrasyad.509729>
- Ölmez, M. (2015) Bugut Yazıtları Moğolistan Çeçerleg Müzesi. *Atlas Dergisi*, Aralık 2015, Sayı 261. https://www.atlasdergisi.com/arsiv/turklerin-kayip-150-yili.html?doing_wp_cron=1606155010.2669389247894287109375 . Erişim Tarihi: 13.01.2021
- Öney, G. (1993). *Başlangıcından bugüne Türk sanatı*. Türkiye İş Bankası.
- Özay, S. (2001). *Dünden bugüne dokuma resim sanatı*. Kültür Bakanlığı.
- Özdağ, D. E. (2017). Çağdaş Türk sanatında gerçek dışı kuş figürleri, *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 17-32.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etad/issue/29984/323472>
- Özden, D. (t.y.). *Türk mitolojisinde "kutsal Umay Ana"*. <http://www.dursunozden.com.tr/?p=1514>. Erişim Tarihi: 23.06.2020
- Özkan, V. (2018). *Türk kültüründe bozkurt 'un yeri ve önemi*. (Tez No. 529666) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özkartal, M. (2015). Türk mitolojisi ve sanat eğitimindeki yeri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (5), 83-98.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/goputeb/issue/34517/381383>
- Petrol Ofisi, (t.y.). *Petrol Ofisi Logotype 1941*. <https://www.petrolofisi.com.tr/tarihce> . Erişim Tarihi: 08.01.2021
- Polat, İ. (2016). Martin Heidegger'in varlık ve zamanı ekseninde Boğaç Han ve Tepegöz hikâyeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (56), 859-873. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/45098/563595>
- Pomegra, (2017, Haziran 22). *Miraç Sahnesi, Siyer-i Nebi, İstanbul, Osmanlı Dönemi, 1594-95*. (The Newyork Public Library Spencer Koleksiyonu).
<https://pomegra.wordpress.com/2017/06/22/mirac-ve-yolculuk-duraklari-yer-gok-arasinda-bir-yukselis-hikayesi/> . Erişim Tarihi: 22.08.2020
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya da kutsal bitki ve hayvanlar*. Kabalcı.
- Sagan, C. (2021). *Kozmos- evren ve yaşamın sırları*. (Çev.: Reşid Aşçıoğlu). Altın kitap. (Orijinal eserin basım tarihi 1982)
- Sakaoğlu, S. (2015). *101 Anadolu Efsanesi*. Akçağ.
- Sakaoğlu, S.& Duymaz, A., (2019). *İslamiyet öncesi Türk Destanları*. Ötüken.

- Sands of Time Ancient Art, (t.y.). XI- XII. Yüzyıl Selçuklu Dönemi Ejder Başlı Bilezik
<http://sandsoftimedc.com/> . Erişim Tarihi: 21.09.2020
- Sarıcıkoğlu, E. (1983). *Başlangıcından günümüze dünya tarihi*. Bayrak.
- Seyidoğlu, B. (1995). Mitolojik dönemde at, (Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali). (Ed.), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde (ss.91- 95). Türkiye Jokey Kulübü.
- Sezer, M. A. (2019). Dramatik aksiyonu sağlayan değerler açısından Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü destan. *Uluslararası Halk bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 84-92.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/uhad/issue/50308/619078>
- Sökmen, S. & Balkanal, Z., (2018, Bahar). Anadolu'da Önemli Bir Simge Olan Şahmeran'ın Halk İnanışlarındaki Yeri. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 8 Cilt: 8 Sayı: 15, 281- 296.
(<http://busbed.bingol.edu.tr/en/download/articlefile/462062>).
- Şahin, C. (2013). Türk sanatında ve Anadolu kervansaraylarında ejder motifi, Kayseri Sultan Han örneği. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, (1), 211-230.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akrajournal/issue/56460/784766>
- Şahmeran El Boyaması Bez Çanta, (Hanimisi, t.y.). <http://www.hanimisi.com/urun/sahmeran-el-boyamasi-bez-canta>. Erişim Tarihi: 22.04.2020
- Şen, P. (2019, Ağustos 24). Uygur Duvar Resmi İnsan Kaçıran Garuda (Simurg).
<https://arkeofili.com/wpcontent/uploads/2019/08/minya6.png> Erişim Tarihi: 18.04.2020
- Tansü, Y. E. & Güvenç, B., (2015). Eski Türk mitolojisinde hayvan motifleri üzerine düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 111(218), 203- 218.
<https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TVRnMk5UWTBOQT09>
- Tansü, Y. E. & Güvenç, B., (2017). Mitolojik kuşlar üzerine düşünceler. Tansü Y. E., Biçici M. (Ed.). *Doç. Dr. Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı, Eserleri ve Armağanı* içinde (ss. 788-806). Gaziantep Üniversitesi.
- Tanyu, H. (1978). *Türklerin dini tarihçesi*. Türk Kültür.
- Tapestry.<https://translate.google.com/?hl=tr&sl=en&tl=tr&text=Tapestry%3A&op=translate>
Erişim Tarihi: 20.03.2021
- Tarih ve Arkeoloji, (2015a, Aralık 19). Artuklu'lar Döneminde Yapılmış Tılsım Kapısı- Bağdat. <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2015/12/tlsm-kaps.html> ..Erişim Tarihi: 30.08.2020
- Tarih ve Arkeoloji, (2015b, Aralık 19). Cizre Ulu Camii Kapı Tokmağı-ejder.<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2015/12/tlsm-kaps.html> Erişim Tarihi: 30.08.2020
- Tarih ve Arkeoloji, (2017, Nisan 9). Türk Tamgası, XII-XIII. Yüzyıl Selçuklu Dönemi Ejder İkonografisi. <http://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2017/04/turk-tamgas-turkish-mark.html> . Erişim Tarihi: 06.09.2020
- Taş, İ., (2017). *Türk düşüncesinde kozmologi- kozmoloji*. Palet.
- Taşpınar, İ. (2007). Refref. TDV İslâm Ansiklopedisi. (C.34, s. 534).
<https://islamansiklopedisi.org.tr/refref> . Erişim Tarihi: 28.08.2020
- Tavkul, U. (2007). Kafkas Nart Destanlarında at motifi, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 196-205.
http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ufuk_tavkul_kafkas_nart_destanlari_at_motifi.pdf

- Taydaş, A. (2012). *Türk Mitolojisindeki sembollerin grafik sanatı eğitimindeki yeri ve önemi*. (Tez No. 311085). [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi- Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tepegöz, (t.y.). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tepeg%C3%B6z> . Erişim Tarihi: 16.03.2021
- The Barakat Gallery, (t.y.). Selçuklu Dönemi Gümüş Pektoral. <http://barakatgallery.com/store/index.cfm/fuseAction/ItemDetails/UserID/0/ItemID/42376>. Erişim Tarihi:21.09.2020
- The Met (The Metropolitan Museum of Art, New York) ,(t.y.). Yavuz Sultan Selim'in Zülfikar ve Ejder Başlı Sancağı. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/25644?rpp=30&pg=1&ft=ottoman+empire&pos=19> . Erişim Tarihi: 11.09.2020
- Topal, Y. (2020). Umay- Ana ile Şahmeran'ın benzer yönleri ve koruyucu etkilerinin araştırılması. [Sözlü Bildiri]. Güz, N., Ayhan, B. (Ed.). *Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu içinde* (ss.472-486). Etimesgut Belediyesi.
- Torun, A. & Yıldız, K., (2013). Bir eğitim metodu olarak tehdit ve korkutma içeren ninniler ve bunların Jung'un 'Ortak Bilinçdışı' kavramı açısından tahlili. *Turkish Studies*, (8), 1313-1333. https://www.atauni.edu.tr/uploads/yayin/Dosyaları/1155edb90e347eb89773df9cf_c9afb3a49.pdf . Erişim Tarihi: 22.09.2020
- Toyman, Y. Ö. (2006). *Nazlı Eray'ın roman dünyasında düşü ve büyüğü gerçekliğin kurgusu ile fantastik unsurlar*. (Tez No. 187403) [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi- Isparta]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- TRT Çocuk, (2014). Dede Korkut Hikâyeleri- Tepegöz-Animasyon. <https://www.youtube.com/watch?v=Enbrdtgebxc>- 32. Bölüm. Erişim Tarihi: 20.04.2021
- Tufan, U. (2019). Tepegöz –Oğuz Yiğitlerinin Cengi ve Lanetli Başbelası Bir Devrin Romanı. <https://www.kitapsepeti.com/urun/detay/kitap/tepegoz/1401627> . Erişim Tarihi: 19.04.2021
- Tuğrul Kuşu Efsanesi, (2018, Şubat 10). <http://www.simurgsaglik.com/?s=tu%C4%9Frul+ku%C5%9Fu>. Erişim Tarihi:15.03.2020
- Tuğrul, (2006). [https://tr.wikipedia.org/wiki/Tu%C4%9Frul_\(mitoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Tu%C4%9Frul_(mitoloji)) . Erişim Tarihi: 12.06.2020
- Tumblr, (2019). Berlin İslam Sanatı Müzesi koleksiyonundaki “Ejder ve Zümrüdüanka Kuşu”. <https://suyun-rengi.tumblr.com/post/185126367486/berlin-islam> . Erişim Tarihi: 08.06.2020
- Turan, O. (2003). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. Ötüken.
- Türk Dilleri, (t.y.). Kazakistan'ın Başkenti Astana'daki Bozkurt Heykeli. <https://tr.pinterest.com/pin/99994054201122805/> . Erişim Tarihi: 12.11.2020
- Türk Mitolojisi (2017, Ekim 28). https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_mitolojisi. Erişim Tarihi: 11.04.2020
- Türk Mitolojisi, (2010, Ağustos 8). Ak Ana. <http://turk-mitolojisi.blogspot.com/search/label/ak%20ana%20efsanesi> . Erişim Tarihi: 13.09.2020

- Türk Polisi, (2018, Ekim 1). Atatürk döneminde Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı Güreş Federasyonu arması. <https://twitter.com/turkpolisitc/status/1046508044249587718>. Erişim Tarihi: 25.08.2020
- Türk Sineması Araştırmaları, (2017, Mayıs 23). Salur Kazan- Zoraki Kahraman Film Afişi. <https://www.tsa.org.tr/tr/haber/haberdetay/1805/salur-kazan-filminden-ilk-fragman-yayinlandi> . Erişim Tarihi: 20.04.2021
- Türkan, K., (2016). Balkan Türk masallarında mitolojik bir figür: Ejderha. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 219-225. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/a-mythological-figure-in-the-balkan-turkish-folktales-dragon.pdf>
- Türkçe Tarih, (t.y.). Umay Ana. <https://br.pinterest.com/pin/129971139233321036/> . Erişim Tarihi: 22.05.2020
- Türkçenin Tarihi, (2018, Ocak 22). Buda Kalesinde Tuğrul (Anka) Kuşu-Macaristan.<https://www.turkcenindirilisi.com/turk-tarihi/tugrul-kusu-zumruduanka-simurg-kusuh76359.html> .Erişim Tarihi: 12.06.2020
- Türklerde At Kurban Etme Geleneği, (2016, Ekim 24). <https://okuryazarim.com/turklerde-at-kurban-etme-gelenegi/> . Erişim Tarihi: 10.08.2020
- Uçkun, R. (1996). Gagauzlarda üç Tepegöz versiyonu. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 59-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/34411/380040>
- Uçkun, R. (1998). Melik Danişmend Gazi'nin tarihi ve efsanevi şahsiyeti üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 257-266. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/34412/380077>
- Ulusoy, M. (2019, Mayıs 30). Avrasya kültürünün mitolojik kökleri: Türk kültüründe 'ejder'in 'evren'selliği. <https://www.aydinlik.com.tr/yazarlar/mehmet-ulusoy> . Erişim Tarihi: 10.08.2020
- Ulutürk, Y. (2018). Türk romanında destani bir kahraman: Battal Gazi. *Anasay*, (4), 37-46.
- Umar, B. (1998). *Türkiye halkının Ortaçağ tarihi*. İnkılap.
- Ülkü, C. (1984). 13. yüzyıl Türk sanatında fantastik figürler. *Halk Kültürü, Derleme, Araştırma Dergisi*, (2), 121-29.
- Von Diez, H. F. (2019) Oğuz Tepegözü – Dede Korkut Oğuz nameleri ve Atalar Sözü Üzerine Çalışmalar. <https://www.dr.com.tr/yazar/heinrick-friedrich-von-diez/s=10089001> .Erişim Tarihi: 17.04.2021.
- Yakaryılmaz, N. (2009). *Türk Mitolojisinin Resmi*. (Tez No. 257772). [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi- Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yakıcı, A. (2016). Yaratılış destanından dede Korkut'a mitoloji bağlamı Türk edebiyatı metinlerinde kadın. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, (38), 9-22.
- Yalçın, S.K. & Şengül, M. (2004). Dede Korkut hikâyelerinin çocuk eğitimi açısından öne sürdüğü değerler ve ortaya çıkarmak istediği tip üzerine bir değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 209-223. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TXpZME56Yz0/dede-korkut-hikayeleri-nin-cocuk-egitimi-acisindan-one-surdugu-degerler-ve-ortaya-cikarmak-istedigi-tip-uzerine-bir-degerlendirme> . Erişim Tarihi:18.12.2020.
- Yayın, N. (2012). Türk mitolojisinde su ve su tanrılarında cinsiyet meselesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (23), 111-121. http://isamveri.org/pdfdrq/D00371/2011_23/2012_23_YAYINN.pdf

- Yerlikaya, Y. (2020, Haziran 17). Anadolu Canavarları -Tepegöz. <https://www.behance.net/gallery/99053407/Anadolu-Canavarlar>. Erişim Tarihi: 10.03.2021
- Yeşilova, N. E. (2019). *Türk Mitolojisinde Yer Alan Hayvan Figürlerinin Simge ve Sembol Bağlamında Değerlendirilmesi*. (Tez No.576234). [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi- Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, S. (2012). Kazak Türklerinin toponomik efsaneleri. *Uluslararası Türk ve Türk Dilleri, Edebiyatları ve Tarihi Süreli Yayınları*, 7(1), 2101-2121.
- Yıldız, S. & Kalay, H. (2016). *Uygarlıklar ışığında Türk destanları*. Detay.
- Yılmaz, B. (2017). Türklerdeki kılavuz bozkurt ile Slav efsanelerindeki kurtların efendisi motifine dair bir karşılaştırma. [Sözlü Bildiri]. Gül, O. K., & Çakmakçı C.C. (Ed.). *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu* içinde (ss. 839-854). Antalya.
- Yılmaz, S. (2014). Türk mitolojisinde bilgelik kavramı. [Sözlü Bildiri]. Okumuş, E. (Ed.). *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması içinde*, (ss.233-251) Eskişehir.
- Yiğit, M.F. (2019, Mayıs 3). Türklerin Altın Çağı. <https://turkologfatihmehmetiyigit.blogspot.com/2019/05/turklerin-altin-cagi-1-turkmenistann.html>. Erişim Tarihi: 19.07.2020
- Yonar, G. (2018). *Yaratılış mitolojileri*. Ötüken.
- Yüçetürk, A. (2016, Kasım 29). Yeryüzünde birkaç adım.<http://www.yeryuzundebirkacadim.com/index.php/2016/11/29/buhara/>. Erişim Tarihi: 28.04.2020
- Zerdüştlük. <https://sozluk.gov.tr/> . Erişim Tarihi:24/04/2021.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Yağmur TOPAL
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 2009
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Resim- İş Öğretmenliği Tezsiz Y Lisans, 2010 Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanat Kuramı ve Eleştiri Anabilim Dalı ,2021
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	3RD F.I.S.A.E COMPETITION International CGD 2008 (Computer Generated Desing) Ex libris Competition, exhibition. 6. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi (26-27 Nisan 2019, Gaziantep, Türkiye), “Emir Saltuk Kümbetindeki Figürlerin 12 Hayvanlı Türk Takvimine Göre Yorumlanması” Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu (29-30 Ekim 2020, Ankara), “Umay- Ana ile Şahmeran’ın Benzer Yönleri ve Koruyucu Etkilerinin Araştırılması”
İş Deneyimi	
Stajlar	Ajans Myth Mayker, 2008, Bakanlar Medya- İstanbul 2009
Çalıştığı Kurumlar	M.E.B. Grafik ve Fotoğraf Alanı Öğretmeni
İletişim	
E-Posta Adresi	